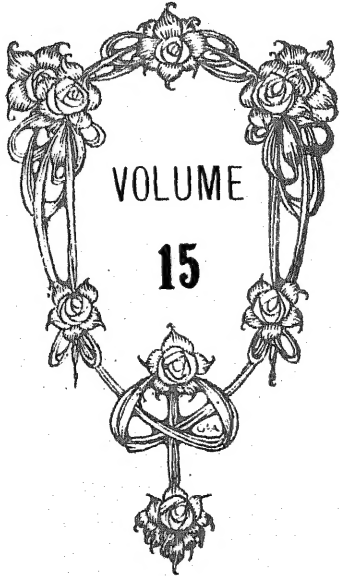

THE WORKS OF
SRI SANKARACHARYA

VOLUME
15

SRI VANI VILAS PRESS

— SRIRANGAM —

परिग्रहण सं०... 12377.....
ग्रन्थालय, के. ए. वि. वि. संस्थान
सारनाथ, वाराणसी

	PAGE.
APAROKSHANUBHUTI . . .	1
VAKYAVRITTI . . .	23
SVATMANIRUPANAM . . .	33
ATMABODHA . . .	55
SATASLOKEE . . .	67
DASASLOKEE . . .	95
SARVAVEDANTASIDDHANTASARASANGRAHA . . .	101

			पृष्ठम्
अपरोक्षानुभूतिः	१
वाक्यवृत्तिः	२३
स्वात्मनिरूपणम्	३३
आत्मबोधः	५५
शतश्लोकी	६७
दशश्लोकी	९६
सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः	१०१

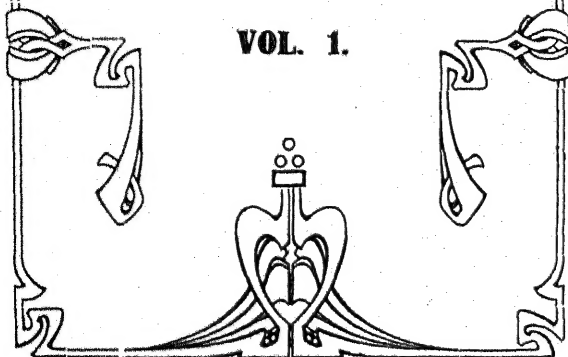

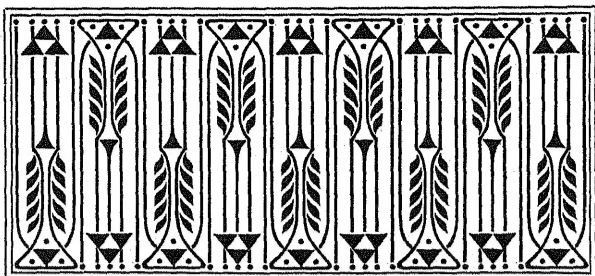

Miscellaneous
Prakaranas

VOL. 1.

प्रकरण
प्रबन्धावलिः

प्रथमो भागः

॥ श्रीः ॥

॥ विषयानुक्रमणिका ॥

अपरोक्षानुभूतिः	...	१—२१
मङ्गलान्चरणम्	...	३
अनुबन्धचतुष्टयम्	...	३
साधनचतुष्टयकारणानि	...	३
वैराग्यं नित्यानित्यवस्तुविवेकश्च	...	३
शमादिषट्कस्वरूपम्	...	४
मुमुक्षुत्वमात्मविचारश्च	...	४
अज्ञानम्	...	५
आत्मनः प्रकाशरूपत्वम्	...	६
आत्मानात्मनोर्भेदः	...	६
आत्मनो ज्ञानस्वरूपत्वम्	...	६
देहात्मवादनिराकरणम्	...	७
देहस्यासत्त्वम्	८
जीवत्वस्य मृषात्वम्	८
प्रपञ्चस्य ब्रह्मात्मत्वम्	...	९
प्रपञ्चमिथ्यात्वे दृष्टान्ताः	...	१०

कार्यकारणयोरभेदः	...	११
अज्ञानकल्पितदेहात्मतादात्म्ये दृष्टान्ताः	...	१२
उपदेशः	...	१४
उत्पन्नात्मविज्ञानस्य प्रारब्धकर्माभावः	...	१४
पञ्चदशाङ्गनिर्दिध्यासनम्	...	१५
पञ्चदशाङ्गानि	...	१६
यमनिषमत्यागमौनलक्षणम्	...	१६
देशकालासनमूलबन्धद्विस्थितिलक्षणम्	...	१७
प्राणायामलक्षणम्	...	१८
रेचकपूरककुम्भकस्वरूपम्	...	१८
प्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिलक्षणम्	...	१८
समाधिफलम्	..	१९
समाधिविन्नानां त्याज्यत्वम्	...	१९
ब्रह्माकारवृत्त्यभ्यासप्रशंसा	...	१९
ब्रह्माकारवृत्त्यभ्यासफलम्	...	२०
राजयोगः	...	२१
वाक्यवृत्तिः	...	२३—३२
मङ्गलाचरणम्	...	२५
मुक्तिसाधनप्रश्नः	...	२५
गुरोरुत्तरम्	...	२६
जीवपरैक्यज्ञानस्य मुक्तिसाधनत्वम्	...	२६

जीवपरतादात्म्यप्रश्नः	...	२६
जीवपरतादात्म्यनिरूपणम्	...	२६
तत्त्वमस्यादिवाक्यार्थप्रश्नः	...	२६
त्वंपदार्थः	...	२७
तत्पदार्थः	...	२९
तत्त्वमसिवाक्यार्थः	...	३०
वाक्यार्थबोधस्य लक्ष्यबोधाधीनत्वम्	३०
त्वंपदवाच्यार्थः	...	३१
तत्पदवाच्यार्थः	...	३१
तत्त्वमसिवाक्ये लक्षणा	...	३१
लक्षणास्वरूपम्	...	३१
सम्यग्बोधार्थं श्रवणाद्यभ्यासः	...	३१
सम्यग्बोधफलम्	...	३१
स्वात्मनिरूपणम्	...	३३—५४
मङ्गलाचरणम्	...	३५
अनुबन्धचतुष्टयम्	...	३५
पञ्चकोशविवेकः	...	३६
आत्मतत्त्वम्	...	३६
महावाक्यविचारः	...	३८
तत्त्वंपदार्थविचारः	...	३८
सामानाधिकरण्यत्रितयस्वरूपम्	...	३८

लक्षणात्रितयस्वरूपम्	...	३९
तत्त्वमसिवाक्ये जहदर्जहल्लक्षणा	...	३९
वाक्यार्थबोधफलम्	...	३९
कार्यपरत्वखण्डनम्	...	४०
गुरूपसदनावश्यकता	...	४०
ब्रह्मणि वेदस्यैव प्रामाण्यम्	४०
वेदस्थभागद्वयप्रतिपाद्यांशः	...	४१
स्वाभाविकजीवत्वादाखण्डनम्	...	४२
जीवस्य साधनशक्त्या परत्वावाप्तिखण्डनम्	...	४२
सारूप्यपक्षखण्डनपूर्वकाद्वैतसिद्धान्तः	४३
ज्ञानकर्मणोरङ्गाङ्गीभावखण्डनम्	...	४३
ज्ञानकर्मणोः समुच्चयखण्डनम्	...	४३
ज्ञानस्यैवाविद्यानिवर्तकत्वम्	...	४३
आत्मनः साक्षित्वादिनिरूपणम्	...	४४
कारणविज्ञानेन कार्यविज्ञानम्	...	४४
असत्कारणवादखण्डनपूर्वकं ब्रह्मकारणत्वसमर्थनम्	...	४४
वेदान्तानां जगन्मिथ्यात्वबोधकत्वपूर्वकं ब्रह्मबोधकत्वम्	...	४५
अविवेकिनां तत्त्वज्ञानानुत्पत्तिः	४५
सर्वस्य ब्रह्मत्वेऽपि सर्वव्यवहारोपपत्तिः	...	४५
आत्मनोऽहंप्रत्ययार्थत्वम्	४६
उपाधिभेदादात्मनोऽनुभववैविध्यम्	...	४६
प्रपञ्चस्य मायामात्रत्वम्	४६

विद्वदनुभवेन सर्वस्याप्यसत्यत्वम्	...	४७
विदुषामपि शरीरादिव्यवहारोपपत्तिः	...	४७
वेदान्तानां ब्रह्मात्मैक्ये तात्पर्यं	...	४८
गुरुबोधितस्य शिष्यस्य स्वानुभवप्रकटनम्	...	४८
गुरुप्रसादप्रशंसा	...	५३
आत्मबोधफलम्	...	५४
आत्मबोधः	५५—६६
आत्मबोधस्यावश्यकत्वम्	...	५७
संसारस्य मिथ्यात्वम्	...	५८
स्थूलसूक्ष्मकारणोपाधयः	...	५८
पञ्चकोशादिभ्य आत्मनो विवेकः	...	५९
आत्मनोऽविकारित्वादि	...	५९
आत्मस्वरूपम्	...	६०
आत्मनो बुद्ध्यादिभिरज्ञेयत्वम्	...	६०
आत्मनः स्वप्रकाशत्वम्	...	६०
आत्मनः श्रवणमननादिप्रकाराः	...	६१
आत्मनः ध्यानप्रकारः	...	६२
ध्यानफलम्	...	६२
जीवपरमात्मनोरैक्यम्	...	६३
जीवन्मुक्तस्वरूपम्	६३
ब्रह्मणो लक्षणम्	...	६४

ब्रह्मज्ञानफलम्	...	६५
शतश्लोकी	...	६७—९४
सद्गुरोर्निरूपमत्वम्	...	६९
आचार्यमहिमा	...	६९
ब्रह्मात्मैक्यानुभवेन प्रपञ्चस्य मिथ्यात्वसिद्धिः	...	६९
अविवेकिनामात्मस्वरूपाज्ञानेन देहादावात्मबुद्धिः	...	७०
जीवस्य क्रीटसाम्येन स्वनिर्मितदेहसाहचर्यम्	...	७०
व्याघ्रादिवेषधारिसाम्येन जीवस्य पृथगनुभवतो ब्रह्मात्मत्वम्	...	७०
बालसाम्येन चेतसो बोधोपायैरुपनिषदा बोधनम्	...	७१
आत्मन एव प्रियत्वम्	...	७१
काम्यप्रियाद्ब्रह्मण आत्यन्तिकप्रियत्वमित्यत्र कठोपनिष- त्संवादः	...	७१
यावज्जीवं ब्रह्मात्मैक्यभावनावानन्तर्निष्ठः	...	७२
वैराग्यस्य प्रव्रज्यायाश्च द्वैविध्यम्	...	७२
देहात्मबुद्धीनां दुःखानुभवः	...	७२
गृहस्थस्य मोक्षोपायः	...	७३
द्विविधा प्रव्रज्या	...	७३
पातहेतुकामक्रोधलोभानां त्याज्यत्वम्	...	७३
तत्र कल्माषसामसंवादः	...	७३
देवातिथिपूजनम्	...	७४
ब्रह्मणो जगदुपादानत्वम्	...	७४

मायाया उत्कर्षः	...	७५
जीवपरयोरैक्यम्	...	७५
प्रत्यगात्मस्वरूपम्	...	७६
चलनादयो मनस एवेत्याख्यायिकापूर्वकं प्रदर्शनम्	...	७६
जीवस्य बाह्यप्रपञ्चानुवृत्तिः	...	७६
अविद्याया आवरणशक्तिः	...	७७
प्रपञ्चमिथ्यात्वे स्वप्नदृष्टान्तः	...	७७
प्राणायामव्रतस्य स्वात्मलब्धौ साधनत्वम्	...	७८
वैराग्येण ज्ञानसिद्धिः	...	७९
अत्रेशोपनिषत्संवादः	...	७९
द्विविधमोक्षोपायाः	...	७९
जीवन्मुक्तिः	...	८०
निर्वाणमुक्तिः	...	८०
ब्रह्मण एवामृतत्वं तदन्यस्यार्तत्वम्	...	८१
सर्वस्यापि प्रपञ्चस्य ब्रह्मण्योतत्वं प्रोतत्वम्	...	८१
आत्मनो बिम्बप्रतिबिम्बन्यायेन सर्वात्मत्वम्	...	८१
उपाधौ ब्रह्मप्रतीतिः	...	८२
सूत्ररूपब्रह्मणा व्यवहारः	...	८२
आत्मनः सत्यत्वपूर्णत्वाद्युपपादनम्	...	८३
आत्मन एकत्वम्	...	८४
ब्रह्मात्मैकत्वादिज्ञानवतस्तदभ्यासः	...	८५
आनन्दमयकोशः	...	८५

अत्र ऋक्शाखीयश्रुतिसंवादः	...	८५
क्षुद्रानन्दानामतितुच्छत्वम्	...	८६
सुप्तेः परिणामावस्था	...	८६
मुक्तिसुषुप्त्योर्वैलक्षण्यम्	...	८६
आत्मसुखस्य निरतिशयत्वे युक्तिः	...	८६
अत्र श्रुतिः	...	८७
‘ बिषयानन्दो ब्रह्मानन्दस्य मात्रा ’ इत्यत्रोपपत्तिः	...	८७
स्वप्नस्वरूपम्	...	८७
अत्र शङ्कापरिहारौ	...	८८
स्वप्नप्रपञ्चः	...	८९
जाग्रदवस्थायां दृष्टिसृष्टिपक्षः	...	८९
इष्टानिष्टफलहेतुः कर्मैव	...	८९
क्षुद्रदेवताराधनमपि ब्रह्मार्पणमेव	...	९०
ईश्वराभिज्ञानभिन्नकृतकर्मव्यवस्था	...	९०
सूर्यचन्द्रादीनामर्थप्रकाशने स्वातन्त्र्याभावः	...	९०
प्राणादिकृत्यम्	...	९१
प्राणादिकृत्यं परमात्माधीनम्	...	९१
आत्मनः सर्वप्रकाशकत्वम्	...	९१
आत्मानुभवाज्जीवन्मुक्तिः फलम्	...	९१
जीवन्मुक्तस्य प्रारब्धभोगकालेऽप्यात्मसुखानुभवः	...	९१
आत्मज्ञानानुपदमेव मुक्तिः	...	९३
स्वस्मिन्ब्रह्मत्वानुसंधानपूर्वकमात्मनमस्कारः	...	९४

दशश्लोकी

.... ९५—९९

अहंप्रत्ययस्यालम्बनविशेषनिर्णयः	...	९७
वर्णाश्रमादिव्यवहारस्य मिथ्यात्वम्	...	९७
एतद्दार्ढ्याय सुषुप्तिदृष्टान्तः	...	९७
सांख्यादिपक्षाणां विरोधादौपनिषदपक्षस्य सिद्धान्तत्वम्	...	९८
ब्रह्मणो व्यापकत्वम्	...	९८
ब्रह्मणः शुक्लकृष्णादिदुःखाभावकथनम्	...	९८
उपदेशानर्थक्यपरिहारः	...	९८
आत्मनः चैतन्यरूपत्वे जागराद्यवस्थात्रयोपपत्तिः	...	९९
अवस्थात्रयसाक्षिणो मिथ्यात्वशङ्कापरिहारः	...	९९
ब्रह्मव्यतिरिक्तस्य तुच्छत्वसमर्थनम्	...	९९

सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः

.... १०१—२५८

मङ्गलाचरणम्	...	१०३
अनुबन्धचतुष्टयम्	...	१०३
साधनचतुष्टयम्	...	१०४
नित्यानित्यवस्तुविवेकः	...	१०५
विषयदोषप्रदर्शनपूर्वकविरक्तिः	...	१०६
कामदोषाः	...	११२
कामविजयसाधनानि	...	११५
धनदोषाः	...	११७

वैराग्यफूलम्	...	१२०
शमादिसाधनानि शमत्रैविध्यं च	...	१२१
शमस्य साधनानि	...	१२२
ब्रह्मचर्यादिमनःप्रसादसाधनानि	...	१२२
दमः	...	१२५
तितिक्षा	...	१२७
सपरिकरः संन्यासः	...	१३०
श्रद्धा	...	१३७
समाधानम्	...	१३९
मुमुक्षुत्वम्	...	१४०
मुमुक्षायाश्चातुर्विध्यं तल्लक्षणं च	१४०
तीव्रादिमुमुक्षाफलम्	...	१४२
मुमुक्षाया आवश्यकत्वम्	...	१४२
मुमुक्षावृद्धिकारणानि	...	१४४
साधनचतुष्टयसंपन्नस्य गुरूपसदनम्	...	१४४
गुरुलक्षणपूर्वकमहिमा	...	१४४
गुरुप्रसादसंपादनप्रकारः	...	१४५
गुरुलाभप्रशंसापूर्वकतीव्रमुमुक्षानिवेदनम्	...	१४५
प्रपञ्चस्यालीकत्वम्	...	१४७
अलीकत्वादिविषयप्रश्नः	...	१४८
शिष्यप्रशंसापूर्वकं सोपपत्तिकमलीकत्वम्	...	१४९
आत्मानात्मविवेकः	...	१५२

अध्यारोपः अज्ञानं च	...	१५३
सदसतोर्लक्षणम्	...	१५३
अज्ञानस्यानिर्वाच्यत्वम्	...	१५३
अज्ञाने प्रमाणानि	...	१५४
अज्ञानस्य द्वैविध्यम्	...	१५४
मायोपहितस्येश्वरत्वम्	...	१५४
अविद्योपहितस्य जीवत्वम्	...	१५५
प्राज्ञस्वरूपम्	...	१५६
प्राज्ञेश्वरयोरभेदः	...	१५६
तुर्यस्वरूपम्	...	१५७
जगत्सृष्टिक्रमः	...	१५७
अभिन्ननिमित्तोपादानत्वम्	...	१५७
पञ्चभूतोत्पत्तिः	...	१५७
लिङ्गशरीरम्	...	१५८
ज्ञानेन्द्रियाणि अन्तःकरणं च	...	१५८
अन्तःकरणचातुर्विध्यम्	...	१५९
विज्ञानमयकोशः	...	१५९
मनोमयकोशः	...	१६०
चित्तप्रसादसाधनानि	...	१६२
सत्त्ववृद्धिसाधनानि	...	१६३
कर्मेन्द्रियाणि	...	१६४
पञ्चप्राणाः	...	१६४

प्राणमयकोशः	...	१६५
सूक्ष्मशरीरम्	...	१६५
हिरण्यगर्भतैजसौ	...	१६६
तयोरभेदः	१६७
स्थूलप्रपञ्चः	...	१६७
पञ्चीकरणम्	...	१६७
भूतानां गुणाः	...	१६८
ज्ञानकर्मेन्द्रिययोः सामर्थ्यम्	...	१६९
इन्द्रियाधिदेवताः	...	१६९
आत्मनः कोशाद्यसङ्गित्वम्	...	१७०
ब्रह्माण्डसृष्टिः	...	१७१
चतुर्विधजन्तवः	...	१७२
विराड्विश्वयोः स्वरूपम्	...	१७३
अन्नमयकोशः	...	१७३
जाग्रदवस्था	...	१७४
विराड्विश्वयोरभेदः	...	१७५
महाप्रपञ्चः	...	१७५
आत्मस्वरूपम्	...	१७५
आत्मानात्मनोरितरेतराध्यासः	१७६
अध्यस्तगुणदोषैरधिष्ठानस्यासंबन्धः	...	१७७
अध्यासविषयप्रश्नः	...	१७७
सोपपत्तिकाध्यासः	...	१७८

अविद्याशक्तिद्वैविध्यम्	...	१८०
आवरणशक्तिः	...	१८०
विक्षेपशक्तिः	...	१८१
आवरणशक्तिकार्यम्	...	१८१
विक्षेपशक्तिकार्यम्	...	१८२
अध्यासात्संसारोपपत्तिः	...	१८२
मायाया ईश्वरवश्यता	...	१८३
अज्ञाननाशक्रमः	...	१८४
आत्मानात्मविवेकप्रपञ्चनम्	...	१८५
पुत्रात्मवादस्तत्त्वण्डनं च	...	१८६
देहात्मवादस्तत्त्वण्डनं च	...	१८७
इन्द्रियात्मवादस्तत्त्वण्डनं च	...	१८८
प्राणात्मवादः	...	१८८
तत्त्वण्डनम्	...	१८९
मन आत्मवादस्तत्त्वण्डनं च	...	१८९
बुद्ध्यात्मवादस्तत्त्वण्डनं च	...	१९०
अज्ञानात्मवादः	...	१९०
तत्त्वण्डनम्	१९१
ज्ञानाज्ञानात्मवादः	...	१९१
तत्त्वण्डनम्	...	१९२
शून्यात्मवादः	...	१९२
तत्त्वण्डनम्	१९३

शून्यात्मविषयप्रश्नः	...	१९३
सोपपत्तिकात्मस्वरूपम्	...	१९४
आत्मनि प्रमाणानि	...	१९७
आत्मनो लक्षणम्	...	१९८
आत्मनो नित्यत्वप्रपञ्चनम्	...	१९८
आत्मनश्चिद्रूपत्वप्रपञ्चनम्	...	२००
आत्मनः आनन्दरूपत्वप्रपञ्चनम्	२०१
आत्मनः सुखरूपत्वविषयप्रश्नः	...	२०२
सोपपत्तिकानन्दरूपत्वप्रपञ्चनम्	...	२०२
वैषयिकानन्दस्य तुच्छत्वम्	...	२०४
आत्मनः आनन्दरूपत्वम्	...	२०५
आत्मनः अद्वितीयत्वम्	...	२०८
आरोपितप्रपञ्चस्य अपवादः	...	२०८
तत्त्वंपदार्थविषयप्रश्नः	...	२१३
प्रश्नप्रशंसा	...	२१३
तत्पदवाच्यार्थः	...	२१४
तत्त्वमसिवाक्यार्थे विरोधः	...	२१५
त्वंपदवाच्यार्थः	...	२१५
श्रुतेरप्रामाण्यानङ्गीकरणम्	...	२१६
श्रुतेरैक्ये तात्पर्यम्	...	२१६
लक्षणाभ्युपगमः	...	२१७
जहल्लक्षणानिरासः	...	२१७

अजहल्लक्षणानिरासः	...	२१८
भागलक्षणाभ्युपगमः	...	२१९
तत्त्वंपदलक्ष्यार्थस्वरूपम्	...	२२०
वाक्यार्थे विरोधाभावः	...	२२१
अखण्डार्थोपदेशः	...	२२२
अखण्डार्थादिविषयप्रश्नः	...	२२७
अधिकारिभेदाः	...	२२७
मुख्याधिकारी	...	२२७
मुख्याधिकारिणो बोधोपपत्तिः	...	२२८
गौणाधिकारिणो मननाद्यपेक्षा	...	२२९
मननस्वरूपम्	...	२२९
ध्यानस्वरूपम्	...	२३०
सम्यग्बोधपर्यन्तं मननाद्यभ्यासः	...	२३०
समाधिद्वैविध्यम्	...	२३०
सविकल्पसमाधिः	...	२३१
निर्विकल्पसमाधिः	...	२३१
समाधिद्वयफलम्	...	२३१
सविकल्पसमाधिद्वैविध्यम्	...	२३२
दृश्यानुविद्धसविकल्पसमाधिः	...	२३२
ज्ञाननिष्ठायां कर्मानुपयोगः	...	२३६
शब्दानुविद्धसविकल्पसमाधिः	...	२३८
निर्विकल्पसमाधिः	...	२३९

बाह्यसमाधिप्रकारः	...	२४०
दृश्यानुविद्धबाह्यसमाधिः	...	२४२
शब्दानुविद्धबाह्यसमाधिः	...	२४३
सम्यग्बोधपर्यन्तं समाधिषट्काभ्यासः	...	२४४
योगः तदङ्गानि च	...	२४५
समाधिविज्ञानां त्याज्यत्वम्	२४७
गुरुबोधितशिष्यस्य स्वानुभवः	...	२४७
जीवन्मुक्तादिलक्षणप्रश्नः	...	२४९
ज्ञानभूमिकाः	...	२४९
सतज्ञानभूमिकानां लक्षणानि	...	२५०
जाग्रजाग्रजाग्रत्स्वप्नो जाग्रत्सुप्तिश्च	...	२५१
स्वप्नजाग्रत्स्वप्नस्वप्नः स्वप्नसुप्तिश्च	...	२५१
सुप्तिजाग्रत्सुप्तिस्वप्नश्च	...	२५१
सुप्तिसुप्तिः	...	२५२
तुर्याख्या	...	२५२
विदेहमुक्तिः	...	२५२
जीवन्मुक्तस्वरूपम्	...	२५३
विदेहमुक्तस्वरूपम्	...	२५४
शिष्याचार्यसंवादोपसंहारः	...	२५७
ग्रन्थसमाप्तिः	...	२५८

अपरोक्षानुभूतिः

॥ श्रीराम ॥

॥ अपरोक्षानुभूतिः ॥

Gourishunker Gaheriwala.

श्रीहरिं परमानन्दमुपदेशारमीश्वरम् ।

व्यापकं सर्वलोकानां कारणं तं नमाम्यहम् ॥ १ ॥

अपरोक्षानुभूतिर्वै प्रोच्यते मोक्षसिद्धये ।

सद्भिरेषा प्रयत्नेन वीक्षणीया मुहुर्मुहुः ॥ २ ॥

स्ववर्णाश्रमधर्मेण तपसा हरितोषणात् ।

साधनं प्रभवेत्पुंसां वैराग्यादिचतुष्टयम् ॥ ३ ॥

ब्रह्मादिस्थावरान्तेषु वैराग्यं विषयेष्वनु ।

यथैव काकविष्टायां वैराग्यं तद्धि निर्मलम् ॥ ४ ॥

नित्यमात्मस्वरूपं हि दृश्यं तद्विपरीतगम् ।

एवं यो निश्चयः सम्यग्बिबेको वस्तुनः स वै ॥ ५ ॥

सदैव वासनात्यागः शमोऽयमिति शब्दितः ।

निग्रहो बाह्यवृत्तीनां दम इत्यभिधीयते ॥ ६ ॥

विषयेभ्यः परावृत्तिः परमोपरतिर्हि सा ।

सहनं सर्वदुःखानां तितिक्षा सा शुभा मता ॥ ७ ॥

निगमाचार्यवाक्येषु भक्तिः श्रद्धेति विश्रुता ।

चित्तैकाग्र्यं तु सलक्ष्ये समाधानमिति स्मृतम् ॥ ८ ॥

संसारबन्धनिर्मुक्तिः कथं स्यान्मे दयानिधे ।

इति या सुदृढा बुद्धिर्वक्तव्या सा मुमुक्षुता ॥ ९ ॥

उक्तसाधनयुक्तेन विचारः पुरुषेण हि ।

कर्तव्यो ज्ञानसिद्धयर्थमात्मनः शुभमिच्छता ॥ १० ॥

नोत्पद्यते विना ज्ञानं विचारेणान्यसाधनैः ।

यथा पदार्थभानं हि प्रकाशेन विना क्वचित् ॥ ११ ॥

कोऽहं कथमिदं जातं को वा कर्तास्य विद्यते ।

उपादानं किमस्तीह विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १२ ॥

नाहं भूतगणो देहो नाहं चाक्षगणस्तथा ।

एतद्विलक्षणः कश्चिद्विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १३ ॥

अज्ञानप्रभवं सर्वं ज्ञानेन प्रविलीयते ।

संकल्पो विविधः कर्ता विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १४ ॥

एतयोर्द्यदुपादानमेकं सूक्ष्मं सदव्ययम् ।

यथैव मृद्घटादीनां विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १५ ॥

अहमेकोऽपि सूक्ष्मश्च ज्ञाता साक्षी सदव्ययः ।

तदहं नात्र संदेहो विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १६ ॥

आत्मा विनिष्कलो ह्येको देहो बहुभिरावृतः ।

तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ १७ ॥

आत्मा नियामकश्चान्तर्देहो नियम्यबाह्यकः ।

तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ १८ ॥

आत्मा ज्ञानमयः पुण्यो देहो मांसमयोऽशुचिः ।

तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ १९ ॥

आत्मा प्रकाशकः स्वच्छो देहस्तामस उच्यते ।

तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ २० ॥

आत्मा नित्यो हि सद्रूपो देहोऽनित्यो ह्यसन्मयः ।

तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ २१ ॥

आत्मनस्तत्प्रकाशत्वं यत्पदार्थावभासनम् ।

नागन्यादिदीप्तिवद्दीप्तिर्भवत्यान्ध्यं यतो निशि ॥ २२ ॥

देहोऽहमित्ययं मूढो मत्वा तिष्ठत्यहो जनः ।

ममायमित्यपि ज्ञात्वा घटद्रष्टेव सर्वदा ॥ २३ ॥

ब्रह्मैवाहं समः शान्तः सच्चिदानन्दलक्षणः ।

नाहं देहो ह्यसद्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २४ ॥

निर्विकारो निराकारो निरवद्योऽहमव्ययः ।

नाहं देहो ह्यसद्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २५ ॥

निरामयो निराभासो निर्विकल्पोऽहमाततः ।

नाहं देहो ह्यसद्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २६ ॥

निर्गुणो निष्क्रियो नित्यो नित्यमुक्तोऽहमच्युतः ।

नाहं देहो ह्यसद्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २७ ॥

निर्मलो निश्चलोऽनन्तः शुद्धोऽहमजरोऽमरः ।

नाहं देहो ह्यसद्रूपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २८ ॥

स्वदेहं शोभनं त्यक्त्वा पुरुषाख्यं च संमतम् ।

किं मूर्खं शून्यमात्मानं देहातीतं करोषि भो ॥ २९ ॥

स्वात्मानं शृणु मूर्ख त्वं श्रुत्या युक्त्या च पूरुषम् ।
देहातीतं सदाकारं सुदुर्दर्शं भवादृशाम् ॥ ३० ॥

अहंशब्देन विख्यात एक एव स्थितः परः ।
स्थूलत्वान्नैकतां प्राप्तः कथं स्याद्देहकः पुमान् ३१ ॥

अहं द्रष्टृतया सिद्धो देहो दृश्यतया स्थितः ।
ममायमिति निर्देशात्कथं स्याद्देहकः पुमान् ॥ ३२ ॥

अहं विकारहीनस्तु देहो नित्यं विकारवान् ।
इति प्रतीयते साक्षात्कथं स्याद्देहकः पुमान् ॥ ३३ ॥

यस्मात्परमिति श्रुत्या तया पुरुषलक्षणम् ।
विनिर्णीतं विशुद्धेन कथं स्याद्देहकः पुमान् ॥ ३४ ॥

सर्वं पुरुष एवेति सूक्ते पुरुषसंज्ञिते ।
अप्युच्यते यतः श्रुत्या कथं स्याद्देहकः पुमान् ॥ ३५ ॥

असङ्गः पुरुषः प्रोक्तो बृहदारण्यकेऽपि च ।
अनन्तमलसंसृष्टः कथं स्याद्देहकः पुमान् ॥ ३६ ॥

तत्रैव च समाख्यातः स्वयंज्योतिर्हि पुरुषः ।
जडः परप्रकाशयोऽयं कथं स्याद्देहकः पुमान् ॥ ३७ ॥

प्रोक्तोऽपि कर्मकाण्डेन ह्यात्मा देहाद्विलक्षणः ।
 नित्यश्च तत्फलं भुङ्क्ते देहपातादनन्तरम् ॥ ३८ ॥
 लिङ्गं चानेकसंयुक्तं चलं दृश्यं विकारि च ।
 अव्यापकमसद्रूपं तत्कथं स्यात्पुमानयम् ॥ ३९ ॥
 एवं देहद्वयादन्य आत्मा पुरुष ईश्वरः ।
 सर्वात्मा सर्वरूपश्च सर्वातीतोऽहमव्ययः ॥ ४० ॥
 इत्यात्मदेहभानेन प्रपञ्चस्यैव सत्यता ।
 यथोक्ता तर्कशास्त्रेण ततः किं पुरुषार्थता ॥ ४१ ॥
 इत्यात्मदेहभेदेन देहात्मत्वं निवारितम् ।
 इदानीं देहभेदस्य ह्यसत्त्वं स्फुटमुच्यते ॥ ४२ ॥
 चैतन्यस्यैकरूपत्वाद्भेदो युक्तो न कर्हिचित् ।
 जीवत्वं च मृषा ज्ञेयं रज्ज्वां सर्पग्रहो यथा ॥ ४३ ॥
 रज्ज्वज्ञानात्क्षणेनैव यद्वद्रज्जुर्हि सर्पिणी ।
 भाति तद्वच्चितिः साक्षाद्विश्वाकारेण केवला ॥ ४४ ॥
 उपादानं प्रपञ्चस्य ब्रह्मणोऽन्यन्न विद्यते ।
 तस्मात्सर्वप्रपञ्चोऽयं ब्रह्मैवास्ति न चेतरेत् ॥ ४५ ॥

व्याप्यव्यापकता मिथ्या सर्वमात्मेति शासनात् ।
इति ज्ञाते परे तत्त्वे भेदस्यावसरः कुतः ॥ ४६ ॥

श्रुत्या निवारितं नूनं नानात्वं स्वमुखेन हि ।
कथं भासो भवेदन्यः स्थिते चाद्वयकारणे ॥ ४७ ॥

दोषोऽपि विहितः श्रुत्या मृत्योर्मृत्युं स गच्छति ।
इह पश्यति नानात्वं मायया वञ्चितो नरः ॥ ४८ ॥

ब्रह्मणः सर्वभूतानि जायन्ते परमात्मनः ।
तस्मादेतानि ब्रह्मैव भवन्तीत्यवधारयेत् ॥ ४९ ॥

ब्रह्मैव सर्वनामानि रूपाणि विविधानि च ।
कर्माण्यपि समग्राणि विभर्तीति श्रुतिर्जगौ ॥ ५० ॥

सुवर्णाज्जायमानस्य सुवर्णत्वं च शाश्वतम् ।
ब्रह्मणो जायमानस्य ब्रह्मत्वं च तथा भवेत् ॥ ५१ ॥

स्वल्पमप्यन्तरं कृत्वा जीवात्मपरमात्मनोः ।
योऽवतिष्ठति मूढात्मा भयं तस्याभिभाषितम् ॥ ५२ ॥

यत्राज्ञानाद्भवेद्वैतमितरस्तत्र पश्यति ।
आत्मत्वेन यदा सर्वं नेतरस्तत्र चाप्यपि ॥ ५३ ॥

यस्मिन्सर्वाणि भूतानि ह्यात्मत्वेन विजानतः ।
 न वै तस्य भवेन्मोहो न च शोकोऽद्वितीयतः ॥ ५४ ॥
 अयमात्मा हि ब्रह्मैव सर्वात्मकतया स्थितः ।
 इति निर्धारितं श्रुत्या बृहदारण्यसंस्थया ॥ ५५ ॥
 अनुभूतोऽप्ययं लोको व्यवहारक्षमोऽपि सन् ।
 असद्रूपो यथा स्वप्न उत्तरक्षणबाधतः ॥ ५६ ॥
 स्वप्नो जागरणेऽलीकः स्वप्नेऽपि न हि जागरः ।
 द्वयमेव लये नास्ति लयोऽपि ह्युभयोर्न च ॥ ५७ ॥
 त्वयमेवं भवेन्मिथ्या गुणत्रयविनिर्मितम् ।
 अस्य द्रष्टा गुणातीतो नित्यो ह्येकश्चिदात्मकः ॥ ५८ ॥
 यद्वन्मृदि घटभ्रान्तिं शुक्तौ वा रजतस्थितिम् ।
 तद्वद्ब्रह्मणि जीवत्वं भ्रान्त्या पश्यति न स्वतः ॥ ५९ ॥
 यथा मृदि घटो नाम कनके कुण्डलाभिधा ।
 शुक्तौ हि रजतख्यातिर्जीवशब्दस्तथा परे ॥ ६० ॥
 यथैव व्योम्नि नीलत्वं यथा नीरं मरुस्थले ।
 पुरुषत्वं यथा स्थाणौ तद्वद्विश्वं चिदात्मनि ॥ ६१ ॥

यथैव शून्ये वेतालो गन्धर्वाणां पुरं यथा ।
 यथाकाशे द्विचन्द्रत्वं तद्वत्सत्ये जगत्स्थितिः ॥ ६२ ॥
 यथा तरङ्गकलोलैर्जलमेव स्फुरत्यलम् ।
 पात्ररूपेण ताम्रं हि ब्रह्माण्डौघैस्तथात्मता ॥ ६३ ॥
 घटनाम्ना यथा पृथ्वी पटनाम्ना हि तन्त्वः ।
 जगन्नाम्ना चिदाभाति ज्ञेयं तत्तदभावतः ॥ ६४ ॥
 सर्वोऽपि व्यवहारस्तु ब्रह्मणा क्रियते जनैः ।
 अज्ञानान्न विजानन्ति मृदेव हि घटादिकम् ॥ ६५ ॥
 कार्यकारणता नित्यमास्ते घटमृदोर्यथा ।
 तथैव श्रुतियुक्तिभ्यां प्रपञ्चब्रह्मणोरिह ॥ ६६ ॥
 गृह्यमाणे घटे यद्वन्मृत्तिका भाति वै बलात् ।
 वीक्ष्यमाणे प्रपञ्चेऽपि ब्रह्मैवाभाति भासुरम् ॥ ६७ ॥
 सदैवात्मा विशुद्धोऽपि ह्यशुद्धो भाति वै सदा ।
 यथैव द्विविधा रज्जुर्ज्ञानिनोऽज्ञानिनोऽनिशम् ॥ ६८ ॥
 यथैव मृन्मयः कुम्भस्तद्वद्देहोऽपि चिन्मयः ।
 आत्मानात्मविभागोऽयं मुधैव क्रियते बुधैः ॥ ६९ ॥

सर्पत्वेन यथा रज्जू रजतत्वेन शुक्तिका ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथात्मता ॥ ७० ॥
 घटत्वेन यथा पृथ्वी पटत्वेनैव तन्तवः ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथात्मता ॥ ७१ ॥
 कनकं कुण्डलत्वेन तरङ्गत्वेन वै जलम् ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथात्मता ॥ ७२ ॥
 पुरुषत्वेन वै स्थाणुर्जलत्वेन मरीचिका ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथात्मता ॥ ७३ ॥
 गृहत्वेनैव काष्ठानि खड्गत्वेनैव लोहता ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथात्मता ॥ ७४ ॥
 यथा वृक्षविपर्यासो जलाद्भवति कस्यचित् ।
 तद्वदात्मनि हेहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ६५ ॥
 पोतेन गच्छतः पुंसः सर्वं भातीव चञ्चलम् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७६ ॥
 पीतत्वं हि यथा शुभ्रे दोषाद्भवति कस्यचित् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७७ ॥

चक्षुभ्यां भ्रमशीलाभ्यां सर्वं भाति भ्रमात्मकम् ।
तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७८ ॥

अलातं भ्रमणेनैव वर्तुलं भाति सूर्यवत् ।
तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७९ ॥

महत्त्वे सर्ववस्तूनामणुत्वं ह्यतिदूरतः ।
तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८० ॥

सूक्ष्मत्वे सर्ववस्तूनां स्थूलत्वं चोपनेत्रतः ।
तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८१ ॥

काचभूमौ जलत्वं वा जलभूमौ हि काचता ।
तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८२ ॥

यद्वदग्नौ मणित्वं हि मणौ वा वह्निता पुमान् ।
तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८३ ॥

अभ्रेषु सत्सु धावत्सु धावन्निव यथा शशी ।
तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८४ ॥

यथैव दिग्विपर्यासो मोहाद्भवति कस्यचित् ।
तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८५ ॥

यथा शशी जले भाति चञ्चलत्वेन कस्यचिन् ।

तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८६ ॥

एवमात्मनि न ज्ञाते देहाध्यासो हि जायते ।

स एवात्मा परिज्ञातो लीयते च परात्मनि ॥ ८७ ॥

सर्वमात्मतया ज्ञातं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।

अभावात्सर्वभावानां देहानां चात्मता कुतः ॥ ८८ ॥

आत्मानं सततं जानन्कालं नय महामते ।

प्रारब्धमखिलं भुञ्जन्नोद्वेगं कर्तुमर्हसि ॥ ८९ ॥

उत्पन्नेऽप्यात्मविज्ञाने प्रारब्धं नैव मुञ्चति ।

इति यच्छ्रूयते शास्त्रात्तन्निराक्रियतेऽधुना ॥ ९० ॥

तत्त्वज्ञानोदयादूर्ध्वं प्रारब्धं नैव विद्यते ।

देहादीनामसत्यत्वाद्यथा स्वप्नः प्रबोधतः ॥ ९१ ॥

कर्म जन्मान्तरकृतं प्रारब्धमिति कीर्तितम् ।

तत्तु जन्मान्तराभावात्पुंसो नैवास्ति कर्हिचित् ॥ ९२ ॥

स्वप्नदेहो यथाध्यस्तस्तथैवायं हि देहकः ।

अध्यस्तस्य, कुतो जन्म जन्माभावे स्थितिः कुतः ॥ ९३ ॥

उपादानं प्रपञ्चस्य सृद्धान्डस्येव कथ्यते ।

अज्ञानं चैव वेदान्तैस्तस्मिन्नष्टे क विश्वता ॥ ९४ ॥

यथा रज्जुं परित्यज्य सर्पं गृह्णाति वै भ्रमात् ।

तद्वत्सत्यमविज्ञाय जगत्पश्यति मूढधीः ॥ ९५ ॥

रज्जुरूपे परिज्ञाते सर्पभ्रान्तिर्न तिष्ठति ।

अधिष्ठाने तथा ज्ञाते प्रपञ्चः शून्यतां व्रजेत् ॥ ९६ ॥

देहस्यापि प्रपञ्चत्वात्प्रारब्धावस्थितिः कुतः ।

अज्ञानिजनबोधार्थं प्रारब्धं वक्ति वै श्रुतिः ॥ ९७ ॥

क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे ।

बहुत्वं तन्निषेधार्थं श्रुत्या गीतं च वै स्फुटम् ॥ ९८ ॥

उच्यतेऽज्ञैर्बलाच्चैतत्तदानर्थद्वयागमः ।

वेदान्तमतहानं च यतो ज्ञानमिति श्रुतिः ॥ ९९ ॥

त्रिपञ्चाङ्गान्यथो वक्ष्ये पूर्वोक्तस्यैव सिद्धये ।

तैश्च सर्वैः सदा कार्यं निदिध्यासनमेव तु ॥ १०० ॥

नित्याभ्यासाद्वृत्ते प्राप्तिर्न भवेत्सच्चिदात्मनः ।

तस्माद्ब्रह्म निदिध्यासोज्जिज्ञासुः श्रेयसे चिरम् ॥ १०१ ॥

यमो हि नियमस्त्यागो मौनं देशश्च कालतः ।

आसनं मूलबन्धश्च देहसाम्यं च दृक्स्थितिः ॥ १०२ ॥

प्राणसंयमनं चैव प्रत्याहारश्च धारणा ।

आत्मध्यानं समाधिश्च प्रोक्तान्यङ्गानि वै क्रमात् ॥१०३॥

सर्वं ब्रह्मेति विज्ञानादिन्द्रियग्रामसंयमः ।

यमोऽयमिति संप्रोक्तोऽभ्यसनीयो मुहुर्मुहुः ॥ १०४ ॥

सजातीयप्रवाहश्च विजातीयतिरस्कृतिः ।

नियमो हि परानन्दो नियमात्क्रियते बुधैः ॥ १०५ ॥

त्यागः प्रपञ्चरूपस्य चिदात्मत्वावलोकनात् ।

त्यागो हि महतां पूज्यः सद्यो मोक्षमयो यतः ॥ १०६ ॥

यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।

यन्मौनं योगिभिर्गम्यं तद्भजेत्सर्वदा बुधः ॥ १०७ ॥

वाचो यस्मान्निवर्तन्ते तद्वक्तुं केन शक्यते ।

प्रपञ्चो यदि वक्तव्यः सोऽपि शब्दविवर्जितः ॥ १०८ ॥

इति वा तद्भवेन्मौनं सतां सहजसंज्ञितम् ।

गिरा मौनं तु बालानां प्रयुक्तं ब्रह्मवादिभिः ॥ १०९ ॥

आदावन्ते च मध्ये च जनो यस्मिन्न विद्यते ।

येनेदं सततं व्याप्तं स देशो विजनः स्मृतः ॥ ११० ॥

कलनात्सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां निमेषतः ।

कालशब्देन निर्दिष्टो ह्यखण्डानन्द अद्वयः ॥ १११ ॥

सुखेनैव भवेद्यस्मिन्नजस्रं ब्रह्मचिन्तनम् ।

आसनं तद्विजानीयान्नेतरत्सुखनाशनम् ॥ ११२ ॥

सिद्धं यत्सर्वभूतादि विश्वाधिष्ठानमव्ययम् ।

यस्मिन्सिद्धाः समाविष्टास्तद्वै सिद्धासनं विदुः ॥ ११३ ॥

यन्मूलं सर्वभूतानां यन्मूलं चित्तबन्धनम् ।

मूलबन्धः सदा सेव्यो योगोऽसौ राजयोगिनाम् ॥११४॥

अङ्गानां समतां विद्यात्समे ब्रह्मणि लीयते ।

नो चेन्नैव समानत्वमृजुत्वं शुष्कवृक्षवत् ॥ ११५ ॥

दृष्टिं ज्ञानमयीं कृत्वा पश्येद्ब्रह्ममयं जगत् ।

सा दृष्टिः परमोदारा न नासाग्रावलोकनी ॥ ११६ ॥

द्रष्टृदर्शनदृश्यानां विरामो यत्र वा भवेत् ।

दृष्टिस्तलैव कर्तव्या न नासाग्रावलोकनी ॥ ११७ ॥

चित्तादिसर्वभावेषु ब्रह्मत्वेनैव भावनात् ।

निरोधः सर्ववृत्तीनां प्राणायामः स उच्यते ॥ ११८ ॥

निषेधनं प्रपञ्चस्य रेचकाख्यः समीरणः ।

ब्रह्मैवास्मीति या वृत्तिः पूरको वायुरीरितः ॥ ११९ ॥

ततस्तद्वृत्तिनैश्चल्यं कुम्भकः प्राणसंयमः ।

अयं चापि प्रबुद्धानामज्ञानां घ्राणपीडनम् ॥ १२० ॥

विषयेष्वात्मतां दृष्ट्वा मनसश्चिति मज्जनम् ।

प्रत्याहारः स विज्ञेयोऽभ्यसनीयो मुमुक्षुभिः ॥ १२१ ॥

यत्र यत्र मनो याति ब्रह्मणस्तत्र दर्शनात् ।

मनसो धारणायैव धारणा सा परा मता ॥ १२२ ॥

ब्रह्मैवास्मीति सद्वृत्त्या निरालम्बतया स्थितिः ।

ध्यानशब्देन विख्याता परमानन्ददायिनी ॥ १२३ ॥

निर्विकारतया वृत्त्या ब्रह्माकारतया पुनः ।

वृत्तिविस्मरणं सम्यक्समाधिर्ज्ञानसंज्ञकः ॥ १२४ ॥

एवं चाकृत्रिमानन्दं तावत्साधु समभ्यसेत् ।

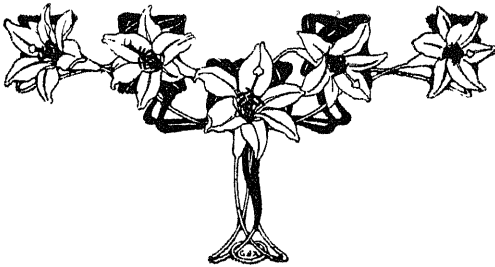
वश्यो यावत्क्षणात्पुंसः प्रयुक्तः स भवेत्स्वयम् ॥ १२५ ॥

ततः साधननिर्मुक्तः सिद्धो भवति योगिराद् ।
 तत्स्वरूपं न चैकस्य विषयो मनसो गिराम् ॥ १२६ ॥
 समाधौ क्रियमाणे तु विघ्ना आयान्ति वै बलान् ।
 अनुसंधानराहित्यमालस्यं भोगलालसम् ॥ १२७ ॥
 लयस्तमश्च विक्षेपो रसास्वादश्च शून्यता ।
 एवं यद्विघ्नबाहुल्यं त्याज्यं ब्रह्मविदा शनैः ॥ १२८ ॥
 भाववृत्त्या हि भावत्वं शून्यवृत्त्या हि शून्यता ।
 ब्रह्मवृत्त्या हि पूर्णत्वं तथा पूर्णत्वमभ्यसेत् ॥ १२९ ॥
 ये हि वृत्तिं जहत्येतां ब्रह्माख्यां पावनीं पराम् ।
 वृथैव ते तु जीवन्ति पशुभिश्च समा नराः ॥ १३० ॥
 ये हि वृत्तिं विजानन्ति ये ज्ञात्वा वर्धयन्त्यपि ।
 ते वै सत्पुरुषा धन्या वन्द्यास्ते भुवनत्रये ॥ १३१ ॥
 येषां वृत्तिः समावृद्धा परिपक्वा च सा पुनः ।
 ते वै सद्ब्रह्मतां प्राप्ता नेतरे शब्दवादिनः ॥ १३२ ॥
 कुशला ब्रह्मवार्तायां वृत्तिहीनाः सुरागिणः ।
 तेऽप्यज्ञानितमा नूनं पुनरायान्ति यान्ति च ॥ १३३ ॥

निमेषार्थं न तिष्ठन्ति वृत्तिं ब्रह्ममयीं विना ।
 यथा तिष्ठन्ति ब्रह्माद्याः सनकाद्याः शुकादयः ॥ १३४ ॥
 कार्ये कारणतायाता कारणे न हि कार्यता ।
 कारणत्वं स्वतो गच्छेत्कार्याभावे विचारतः ॥ १३५ ॥
 अथ शुद्धं भवेद्वस्तु यद्वै वाचामगोचरः ।
 द्रष्टव्यं मृद्घटेनैव दृष्टान्तेन पुनः पुनः ॥ १३६ ॥
 अनेनैव प्रकारेण वृत्तिर्ब्रह्मात्मिका भवेत् ।
 उदेति शुद्धचित्तानां वृत्तिज्ञानं ततः परम् ॥ १३७ ॥
 कारणं व्यतिरेकेण पुमानादौ विलोकयेत् ।
 अन्वयेन पुनस्तद्धि कार्ये नित्यं प्रपश्यति ॥ १३८ ॥
 कार्ये हि कारणं पश्येत्पश्चात्कार्यं विसर्जयेत् ।
 कारणत्वं स्वतो नश्येदवशिष्टं भवेन्मुनिः ॥ १३९ ॥
 भावितं तीव्रवेगेण वस्तु यन्निश्चयात्मना ।
 पुमांस्तद्धि भवेच्छीघ्रं ज्ञेयं भ्रमरकीटवत् ॥ १४० ॥
 अदृश्यं भावरूपं च सर्वमेतच्चिदात्मकम् ।
 सावधानतया नित्यं स्वात्मानं भावयेद्बुधः ॥ १४१ ॥

दृश्यं ह्यदृश्यतां नीत्वा ब्रह्माकारेण चिन्तयेत् ।
विद्वान्नित्यसुखे तिष्ठेद्विया चिद्रसपूर्णया ॥ १४२ ॥
एभिरङ्गैः समायुक्तो राजयोग उदाहृतः ।
किञ्चित्पक्कषायाणां हठयोगेन संयुतः ॥ १४३ ॥
परिपक्वं मनो येषां केवलोऽयं च सिद्धिदः ।
गुरुदैवतभक्तानां सर्वेषां सुलभो जवात् ॥ १४४ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य
श्रीगोविन्दभगवत्पूज्यपादशिष्यस्य
श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ
अपरोक्षानुभूतिः समाप्ता ॥

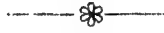

॥ वाक्यवृत्तिः ॥

॥ श्रीः ॥

॥ वाक्यवृत्तिः ॥

सर्गस्थितिप्रलयहेतुमचिन्त्यशक्तिं
विश्वेश्वरं विदितविश्वमनन्तमूर्तिम् ।
निर्मुक्तबन्धनमपारसुखाम्बुराशिं
श्रीवल्लभं विमलबोधघनं नमामि ॥ १ ॥

यस्य प्रसादादहमेव विष्णु-
र्मय्येव सर्वं परिकल्पितं च ।
इत्थं विजानामि सदात्मरूपं
तस्याङ्घ्रिपद्मं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ २ ॥

तापत्रयार्कसंतप्तः कश्चिदुद्विग्नमानसः ।
शमादिसाधनैर्युक्तः सद्गुरुं परिपृच्छति ॥ ३ ॥

अनायासेन येनास्मान्मुच्येय भवबन्धनात् ।
 तन्मे संक्षिप्य भगवन्केवलं कृपया वद ॥ ४ ॥
 साध्वी ते वचनव्यक्तिः प्रतिभाति वदामि ते ।
 इदं तदिति विस्पष्टं सावधानमनाः शृणु ॥ ५ ॥
 तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थं यज्जीवपरमात्मनोः ।
 तादात्म्यविषयं ज्ञानं तदिदं मुक्तिसाधनम् ॥ ६ ॥
 को जीवः कः परश्चात्मा तादात्म्यं वा कथं तयोः ।
 तत्त्वमस्यादिवाक्यं वा कथं तत्प्रतिपादयेत् ॥ ७ ॥
 अत्र ब्रूमः समाधानं कोऽन्यो जीवस्त्वमेव हि ।
 यस्त्वं पृच्छसि मां कोऽहं ब्रह्मैवासि न संशयः ॥ ८ ॥
 पदार्थमेव जानामि नाद्यापि भगवन्स्फुटम् ।
 अहं ब्रह्मेति वाक्यार्थं प्रतिपद्ये कथं वद ॥ ९ ॥
 सत्यमाह भवानत्र विगानं नैव विद्यते ।
 हेतुः पदार्थबोधो हि वाक्यार्थावगतेरिह ॥ १० ॥
 अन्तःकरणतद्भृत्तिसाक्षी चैतन्यविग्रहः ।
 आनन्दरूपः सत्यः सन्निकं नात्मानं प्रपद्यसे ॥ ११ ॥

सत्यानन्दस्वरूपं धीसाक्षिणं ज्ञानविग्रहम् ।

चिन्तयात्मतया नित्यं त्यक्त्वा देहादिगां धियम् ॥ १२ ॥

रूपादिमान्यतः पिण्डस्ततो नात्मा घटादिवत् ।

वियदादिमहाभूतविकारत्वाच्च कुम्भवत् ॥ १३ ॥

अनात्मा यदि पिण्डोऽयमुक्तहेतुबलान्मतः ।

करामलकवत्साक्षादात्मानं प्रतिपादय ॥ १४ ॥

घटद्रष्टा घटाद्भिन्नः सर्वथा न घटो यथा ।

देहद्रष्टा तथा देहो नाहमित्यवधारय ॥ १५ ॥

एवमिन्द्रियदृङ् नाहमिन्द्रियाणीति निश्चिनु ।

मनो बुद्धिस्तथा प्राणो नाहमित्यवधारय ॥ १६ ॥

संघातोऽपि तथा नाहमिति दृश्यविलक्षणम् ।

द्रष्टारमनुमानेन निपुणं संप्रधारय ॥ १७ ॥

देहेन्द्रियादयो भावा हानादिव्यापृतिक्षमाः ।

यस्य संनिधिमात्रेण सोऽहमित्यवधारय ॥ १८ ॥

अनापन्नविकारः सन्नयस्कान्तवदेव यः ।

बुद्ध्यादींश्चालयेत्प्रत्यक्सोऽहमित्यवधारय ॥ १९ ॥

अजडात्मवदाभान्ति यत्सानिध्याज्जडा अपि ।

देहेन्द्रियमनःप्राणाः सोऽहमित्यवधारय ॥ २० ॥

अगमन्मे मनोऽन्यत्र सांप्रतं च स्थिरीकृतम् ।

एवं यो वेद धीवृत्तिं सोऽहमित्यवधारय ॥ २१ ॥

स्वप्रजागरिते सुप्तिं भावाभावौ धियां तथा ।

यो वेत्त्यविक्रियः साक्षात्सोऽहमित्यवधारय ॥ २२ ॥

घटावभासको दीपो घटादन्यो यथेष्यते ।

देहावभासको देही तथाहं बोधविग्रहः ॥ २३ ॥

पुत्रवित्तादयो भावा यस्य शेषतया प्रियाः ।

द्रष्टा सर्वप्रियतमः सोऽहमित्यवधारय ॥ २४ ॥

परप्रेमास्पदतया मा न भूवमहं सदा ।

भूयासमिति यो द्रष्टा सोऽहमित्यवधारय ॥ २५ ॥

यः साक्षिलक्षणो बोधस्त्वंपदार्थः स उच्यते ।

साक्षित्वमपि बोद्धृत्वमविकारितयात्मनः ॥ २६ ॥

देहेन्द्रियमनःप्राणाहंकृतिभ्यो विलक्षणः ।

प्रोज्झिताशेषषड्भावविकारस्त्वंपदाभिधः ॥ २७ ॥

त्वमर्थमेवं निश्चित्य तदर्थं चिन्तयेत्पुनः ।
 अतद्व्यावृत्तिरूपेण साक्षाद्विधिमुखेन च ॥ २८ ॥
 निरस्ताशेषसंसारदोषोऽस्थूलादिलक्षणः ।
 अदृश्यत्वादिगुणकः पराकृततमोमलः ॥ २९ ॥
 निरस्तातिशयानन्दः सत्यः प्रज्ञानविग्रहः ।
 सत्तास्वलक्षणः पूर्णः परमात्मेति गीयते ॥ ३० ॥
 सर्वज्ञत्वं परेशत्वं तथा संपूर्णशक्तिता ।
 वेदैः समर्थ्यते यस्य तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ३१ ॥
 यज्ज्ञानात्सर्वविज्ञानं श्रुतिषु प्रतिपादितम् ।
 मृदाद्यनेकदृष्टान्तैस्तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ३२ ॥
 यदानन्त्यं प्रतिज्ञाय श्रुतिस्तत्सिद्धये जगौ ।
 तत्कार्यत्वं प्रपञ्चस्य तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ३३ ॥
 विजिज्ञास्यतया यच्च वेदान्तेषु मुमुक्षुभिः ।
 समर्थ्यतेऽतियत्नेन तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ३४ ॥
 जीवात्मना प्रवेशश्च नियन्त्रित्वं च तान्प्रति ।
 श्रूयते यस्य वेदेषु तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ३५ ॥

कर्मणां फलदातृत्वं यस्यैव श्रूयते श्रुतौ ।

जीवानां हेतुकर्तृत्वं तद्ब्रह्मेत्यवधारय ॥ ३६ ॥

तत्त्वंपदार्थो निर्णतौ वाक्यार्थश्चिन्त्यतेऽधुना ।

तादात्म्यमत्र वाक्यार्थस्तयोरेव पदार्थयोः ॥ ३७ ॥

संसर्गो वा विशिष्टो वा वाक्यार्थो नात्र संमतः ।

अखण्डैकरसत्वेन वाक्यार्थो विदुषां मतः ॥ ३८ ॥

प्रत्यग्बोधो य आभाति सोऽद्वयानन्दलक्षणः ।

अद्वयानन्दरूपश्च प्रत्यग्बोधैकलक्षणः ॥ ३९ ॥

इत्थमन्योन्यतादात्म्यप्रतिपत्तिर्यदा भवेत् ।

अब्रह्मत्वं त्वमर्थस्य व्यावर्तेत तदैव हि ॥ ४० ॥

तदर्थस्य च पारोक्ष्यं यद्येवं किं ततः शृणु ।

पूर्णानन्दैकरूपेण प्रत्यग्बोधोऽवतिष्ठते ॥ ४१ ॥

तत्त्वमस्यादिवाक्यं च तादात्म्यप्रतिपादने ।

लक्ष्यौ तत्त्वंपदार्थौ द्वावुपादाय प्रवर्तते ॥ ४२ ॥

हित्वा द्वौ शबलौ वाच्यौ वाक्यं वाक्यार्थबोधने ।

यथा प्रवर्ततेऽस्माभिस्तथा व्याख्यातमादरात् ॥ ४३ ॥

आलम्बनतया भाति योऽस्मत्प्रत्ययशब्दयोः ।
अन्तःकरणसंभिन्नबोधः स त्वंपदाभिधः ॥ ४४ ॥

मायोपाधिर्जगद्योनिः सर्वज्ञत्वादिलक्षणः ।
पारोक्ष्यशबलः सत्याद्यात्मकस्तत्पदाभिधः ॥ ४५ ॥

प्रत्यक्परोक्षतैकस्य सद्वितीयत्वपूर्णता ।
विरुध्यते यतस्तस्माल्लक्षणा संप्रवर्तते ॥ ४६ ॥

मानान्तरविरोधे तु मुख्यार्थस्यापरिग्रहे ।
मुख्यार्थेनाविनाभूते प्रतीतिर्लक्षणोच्यते ॥ ४७ ॥

तत्त्वमस्यादिवाक्येषु लक्षणा भागलक्षणा ।
सोऽयमित्यादिवाक्यस्थपदयोरिव नापरा ॥ ४८ ॥

अहं ब्रह्मेति वाक्यार्थबोधो यावद्दृढीभवेत् ।
ज्ञमादिसहितस्तावद्भ्यस्येच्छ्रवणादिकम् ॥ ४९ ॥

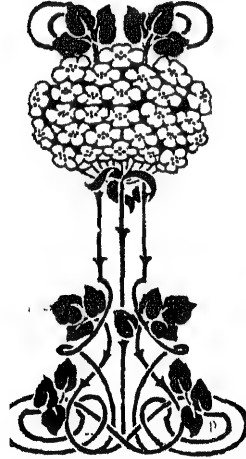
श्रुत्याचार्यप्रसादेन दृढो बोधो यदा भवेत् ।
निरस्ताशेषसंसारनिदानः पुरुषस्तदा ॥ ५० ॥

विशीर्णकार्यकरणो भूतसूक्ष्मैरनावृतः ।
विमुक्तकर्मनिगलः सद्य एव त्रिमुच्यते ॥ ५१ ॥

प्रारब्धकर्मवेगेण जीवन्मुक्तो यदा भवेत् ।
किञ्चित्कालमनारब्धकर्मबन्धस्य संक्षये ॥ ५२ ॥

निरस्तातिशयानन्दं वैष्णवं परमं पदम् ।
पुनरावृत्तिरहितं कैवल्यं प्रतिपद्यते ॥ ५३ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य
श्रीगोविन्दभगवत्पूज्यपादशिष्यस्य
श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ
वाक्यवृत्तिः समाप्ता ॥

॥ श्रीः ॥

॥ स्वात्मनिरूपणम् ॥

श्रीगुरुचरणद्वन्द्वं वन्देऽहं मथितदुःसहद्वन्द्वम् ।
भ्रान्तिग्रहोपशान्तिं पांसुमयं यस्य भसितमातनुते ॥ १ ॥
देशिकवरं दयालुं वन्देऽहं निहतनिखिलसंदेहम् ।
यच्चरणद्वयमद्वयमनुभवमुपदिशति तत्पदस्यार्थम् ॥ २ ॥
संसारदावपावकसंतप्तः सकलसाधनोपेतः ।
स्वात्मनिरूपणनिपुणैर्वाक्यैः शिष्यः प्रबोध्यते गुरुणा ॥
अस्ति स्वयमित्यस्मिन्नर्थे कस्यास्ति संशयः पुंसः ।
अत्रापि संशयश्चेत्संशयिता यः स एव भवसि त्वम् ॥
नाहमिति वेत्ति योऽसौ सत्यं ब्रह्मैव वेत्ति नास्तीति ।
अहमस्मीति विजानन्ब्रह्मैवासौ स्वयं विजानाति ॥ ५ ॥
ब्रह्म त्वमेव तस्मान्नाहं ब्रह्मेति मोहमात्रमिदम् ।
मोहेन भवति भेदः क्लेशाः सर्वे भवन्ति तन्मूलाः ॥ ६ ॥

न क्लेशपञ्चकमिदं भजते कृतकोशपञ्चकविवेकः ।

अत एव पञ्च कोशान्कुशलधियः संततं विचिन्वन्ति ॥

अन्नप्राणमनोमयविज्ञानानन्दपञ्चकोशानाम् ।

एकैकान्तरभाजां भजति विवेकात्प्रकाशतामात्मा ॥ ८ ॥

वपुरिदमन्नमयाख्यः कोशो नात्मा जडो घटप्रायः ।

प्रागुत्पत्तेः पश्चात्तदभावस्यापि दृश्यमानत्वात् ॥ ९ ॥

कोशः प्राणमयोऽयं वायुविशेषो वपुष्यवच्छिन्नः ।

अस्य कथमात्मता स्यात्क्षुत्तृष्णाभ्यामुपेयुषः पीडाम् ॥

कुरुते वपुष्यहंतां गोहादौ यः करोति ममतां च ।

रागद्वेषविधेयो नासावात्मा मनोमयः कोशः ॥ ११ ॥

सुप्तौ स्वयं विलीना बोधे व्याप्ता कलेवरं सकलम् ।

विज्ञानशब्दवाच्या चित्प्रतिबिम्बो न बुद्धिरप्यात्मा ॥

सुप्रिगतैः सुखलेशैरभिमनुते यः सुखी भवामीति ।

आनन्दकोशनामा सोऽहंकारः कथं भवेदात्मा ॥ १३ ॥

यः स्फुरति बिम्बभूतः स भवेदानन्द एव सकलात्मा ।

प्रागूर्ध्वमपि च सत्त्वादविकारित्वादबाध्यमानत्वात् ॥

अन्नमयादेरस्मादपरं यदि नानुभूयते किञ्चित् ।
 अनुभवितान्नमयादेरस्तीत्यस्मिन्न कश्चिदपलापः ॥ १५ ॥
 स्वयमेवानुभवत्वाद्यद्येतस्य नानुभाव्यत्वम् ।
 सकृदप्यभावशङ्का न भवेद्बोधस्वरूपसत्तायाः ॥ १६ ॥
 अनुभवति विश्वमात्मा विश्वेनासौ न चानुभूयेत् ।
 न खलु प्रकाशयतेऽसौ विश्वमशेषं प्रकाशयन्भानुः ॥
 तदिदं तादृशमीदृशमेतावन्तावदिति च यन्न भवेत् ।
 ब्रह्म तदित्यवधेयं नो चेद्विषयो भवेत्परोक्षं च ॥ १८ ॥
 इदमिदमिति प्रतीते वस्तुनि सर्वत्र बाध्यमानेऽपि ।
 अनिदमबाध्यं तत्त्वं सत्त्वादेतस्य न च परोक्षत्वम् ॥
 नावेद्यमपि परोक्षं भवति ब्रह्म स्वयंप्रकाशत्वात् ।
 सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मेत्येतस्य लक्षणं प्रथते ॥ २० ॥
 सति कोशशक्त्युपाधौ संभवतस्तस्य जीवतेश्वरते ।
 नो चेत्तयोरभावाद्विगतविशेषं विभाति निजरूपम् ॥
 सति सकलदृश्यबाधे न किमप्यस्तीति लोकसिद्धं चेत् ।
 यन्न किमपीति सिद्धं ब्रह्म तदेवेति वेदतः सिद्धम् ॥ २२ ॥

एवं मतिरहितानां तत्त्वमसीत्यादिवाक्यचिन्तनया ।
 प्रतिभात्येष परोक्षवदात्मा प्रत्यक्प्रकाशमानोऽपि ॥ २३ ॥
 तस्मात्पदार्थशोधनपूर्वं वाक्यस्य चिन्तयन्नर्थम् ।
 देशिकदयाप्रभावादपरोक्षयति क्षणेन चात्मानम् ॥ २४ ॥
 देहेन्द्रियादिधर्मानात्मन्यारोपयन्नभेदेन ।
 कर्तृत्वाद्यभिमानो बोधः स्यात्त्वंपदस्य वाच्योऽर्थः ॥
 देहस्य चेन्द्रियाणां साक्षी तेभ्यो विलक्षणत्वेन ।
 प्रतिभाति योऽवबोधः प्रोक्तोऽसौ त्वंपदस्य लक्ष्योऽर्थः ॥
 वेदावसानवाचा संवेद्यं सकलजगदुपादानम् ।
 सर्वज्ञतान्द्युपेतं चैतन्यं तत्पदस्य वाच्योऽर्थः ॥ २७ ॥
 विविधोपाधिविमुक्तं विश्वातीतं विशुद्धमद्वैतम् ।
 अक्षरमनुभववेद्यं चैतन्यं तत्पदस्य लक्ष्योऽर्थः ॥ २८ ॥
 सामानाधिकरण्यं तदनु विशेषणविशेष्यता चेति ।
 अथ लक्ष्यलक्षकत्वं भवति पदार्थात्मनां च संबन्धः ॥
 एकत्र वृत्तिरर्थे शब्दानां भिन्नवृत्तिहेतूनाम् ।
 सामानाधिकरण्यं भवतीत्येवं वदन्ति लाक्षणिकाः ॥ ३० ॥

प्रत्यक्त्वपरोक्षत्वे परिपूर्णत्वं च सद्वितीयत्वम् ।
इतरेतरं विरुद्धं तत इह भवितव्यमेव लक्षणया ॥ ३१ ॥

मानान्तरोपरोधान्मुख्यार्थस्यापरिग्रहे जाते ।
मुख्याविनाकृतेऽर्थे या वृत्तिः सैव लक्षणा प्रोक्ता ॥ ३२ ॥

निखिलमपि वाच्यमर्थं त्यक्त्वा वृत्तिस्तदन्वितेऽन्यार्थे ।
जहतीति लक्षणा स्याद्गङ्गायां घोषवदिह न ग्राह्या ॥

वाच्यार्थमत्यजन्त्या यस्या वृत्तेः प्रवृत्तिरन्यार्थे ।
इयमजहतीति कथिता शोणो धावतिवदत्र न ग्राह्या ॥

जहदजहतीति सा स्याद्या वाच्यार्थैकदेशमपहाय ।
बोधयति चैकदेशं सोऽयं द्विज इतिवदाश्रयेदेनाम् ॥

सोऽयं द्विज इति वाक्यं त्यक्त्वा प्रत्यक्परोक्षदेशाद्यम् ।
द्विजमात्रलक्षकत्वात्कथयत्यैक्यं पदार्थयोरुभयोः ॥ ३६ ॥

तद्वत्त्वमसीति त्यक्त्वा प्रत्यक्परोक्षतादीनि ।
चिद्वस्तु लक्षयित्वा बोधयति स्पष्टमसिपदेनैक्यम् ॥

इत्थं बोधितमर्थं महता वाक्येन दर्शितैक्येन ।
अहमित्यपरोक्ष्यतां वेदो वेदयति वीतशोक्तवम् ॥ ३८ ॥

प्रायः प्रवर्तकत्वं विधिवचसां लोकवेदयोर्दृष्टम् ।
 सिद्धं बोधयतोऽर्थं कथमिव तद्भवति तत्त्वमस्यादेः ॥
 विधिरेव न प्रवृत्तिं जनयत्यभिलषितवस्तुबोधोऽपि ।
 राजा याति सुतोऽभूदिति बोधेन प्रवर्तते लोकः ॥ ४० ॥
 ऐक्यपरैः श्रुतिवाक्यैरात्मा शश्वत्प्रकाश्यमानोऽपि ।
 देशिकदयाविहीनैरपरोक्षयितुं न शक्यते पुरुषैः ॥ ४१ ॥
 विरहितकाम्यनिषिद्धो विहितानुष्ठाननिर्मलस्वान्तः ।
 भजति निजमेव बोधं गुरुणा किमिति त्वया न मन्तव्यम् ॥
 कर्मभिरेव न बोधः प्रभवति गुरुणा विना दयानिधिना ।
 आचार्यवान्हि पुरुषो वेदेत्यर्थस्य वेदसिद्धत्वात् ॥ ४३ ॥
 वेदोऽनादितया वा यद्वा परमेश्वरप्रणीततया ।
 भवति परमं प्रमाणं बाधो नास्ति स्वतश्च परतो वा ॥
 नापेक्षते यदन्यद्यदपेक्षन्तेऽखिलानि मानानि ।
 वाक्यं तन्निगमानां मानं ब्रह्माद्यतीन्द्रियावगतौ ॥ ४५ ॥
 मानं प्रबोधयन्तं बोधं मानेन ये बुभुत्सन्ते ।
 एधोभिरेव दहनं दग्धुं वाञ्छन्ति ते महात्मानः ॥ ४६ ॥

वेदोऽनादिरमुष्य व्यञ्जक ईशः स्वयंप्रकाशात्मा ।
 तदभिव्यक्तिमुदीक्ष्य प्रोक्तोऽसौ सूरिभिः प्रमाणमिति ॥
 रूपाणामवलोक्य चक्षुरिवान्यन्न कारणं दृष्टम् ।
 तद्वददृष्टावगतौ वेदवदन्यो न वेदको हेतुः ॥ ४८ ॥
 निगमेषु निश्चितार्थं तन्त्रे कश्चिद्यदि प्रकाशयति ।
 तदिदमनुवादमात्रं प्रामाण्यं तस्य सिध्यति न किञ्चित् ॥
 अंशद्वयवति निगमे साधयति द्वैतमेव कोऽप्यंशः ।
 अद्वैतमेव वस्तु प्रतिपादयति प्रसिद्धमपरोऽंशः ॥ ५० ॥
 अद्वैतमेव सत्यं तस्मिन्द्वैतं न सत्यमध्यस्तम् ।
 रजतमिव शुक्तिकायां मृगतृष्णायामिवोदकस्फुरणम् ॥
 आरोपितं यदि स्यादद्वैतं वस्त्ववस्तुनि द्वैते ।
 तद्युक्तमेव यस्मात्सत्येऽध्यासो भवत्यसत्यानाम् ॥ ५२ ॥
 यद्यारोपणमुभयोस्तद्व्यतिरिक्तस्य कस्यचिदभावात् ।
 आरोपणं न शून्ये तस्मादद्वैतसत्यता ग्राह्या ॥ ५३ ॥
 प्रत्यक्षाद्यनवगतं श्रुत्या प्रतिपादनीयमद्वैतम् ।
 द्वैतं न प्रतिपाद्यं तस्य स्वत एव लोकसिद्धत्वात् ॥ ५४ ॥

अद्वैतं सुखरूपं दुःसहदुःखं सदा भवेद्वैतम् ।

यत्र प्रयोजनं स्यात्प्रतिपादयति श्रुतिस्तदेवासौ ॥ ५५ ॥

निगमगिरा प्रतिपाद्यं वस्तु यदानन्दरूपमद्वैतम् ।

स्वाभाविकं स्वरूपं जीवत्वं तस्य केचन ब्रुवते ॥ ५६ ॥

स्वाभाविकं यदि स्याज्जीवत्वं तस्य विशदविज्ञप्तेः ।

सकृदपि न तद्विनाशं गच्छेदुष्णप्रकाशबद्धहेः ॥ ५७ ॥

यद्वदयो रसविद्धं काञ्चनतां याति तद्वदेवासौ ।

जीवः साधनशक्त्या परतां यातीति केचिदिच्छन्ति ॥

तदिदं भवति न युक्तं गतवति तस्मिंश्चिरेण रसवीर्ये ।

प्रतिपद्यते प्रणाशं हैमो वर्णोऽप्ययःसमारूढः ॥ ५९ ॥

जीवत्वमपि तथेदं बहुविधसुखदुःखलक्षणोपेतम् ।

गतमिव साधनशक्त्या प्रतिभात्येव प्रयाति न विनाशम् ॥

तस्मात्त्वतो यदि स्याज्जीवः सततं स एव जीवः स्यात् ।

एवं यदि परमात्मा परमात्मैवायमिति भवेद्युक्तम् ॥

यदि वा परेण साम्यं जीवश्चेद्भजति साधनबलेन ।

कालेन तदपि कियता नश्यत्येवेति निश्चितं सकलैः ॥

तस्मात्परं स्वकीयं देहं मोहात्मकं च संसारम् ।

स्वज्ञानेन ग्रसित्वा पूर्णः स्वयमेव शिष्यते नान्यत् ॥

सत्यं ज्ञानमनन्तं प्रकृतं परमात्मरूपमद्वैतम् ।

अवबोधयन्ति निखिलाः श्रुतयः स्मृतिभिः समं समस्ताभिः॥

अद्वैतबोधकानां निखिलानां निगमवाक्यजालानाम् ।

वाक्यान्तराणि सकलान्यभिधीयन्तेऽस्य शेषभूतानि ॥

यस्मिन्मिहिरवदुदिते तिमिरवदपयान्ति कर्तृतादीनि ।

ज्ञानं विरहितभेदं कथमिव तद्भवति तत्त्वमस्यादेः ॥

कर्मप्रकरणनिष्ठं ज्ञानं कर्माङ्गमिष्यते प्राज्ञैः ।

भिन्नप्रकरणभाजः कर्माङ्गत्वं कथं भवेज्ज्ञप्तेः ॥ ६७ ॥

अधिकारिविषयभेदौ कर्मज्ञानात्मकावुभौ काण्डौ ।

एवं सति कथमनयोरङ्गाङ्गित्वं परस्परं घटते ॥ ६८ ॥

ज्ञानं कर्मणि न स्याज्ज्ञाने कर्मेदमपि तथा न स्यात् ।

तत्कथमनयोरुभयोस्तपनतमोवत्समुच्चयो घटते ॥ ६९ ॥

तस्मान्मोहनिवृत्तौ ज्ञानं न सहायमन्यदर्थयते ।

यद्वद्वनतरतिमिरप्रकरपरिध्वंसने सहस्रांशुः ॥ ७० ॥

ज्ञानं तदेवममलं साक्षी विश्वस्य भवति परमात्मा ।
संबध्यते न धर्मैः साक्षी तैरेव सच्चिदानन्दः ॥ ७१ ॥

रज्ज्वादेरुरगाद्यैः संबन्धवदस्य दृश्यसंबन्धः ।
सततमसङ्गोऽयमिति श्रुतिरप्यमुमर्थमेव साधयति ॥

कर्तृ च कर्म च यस्य स्फुरति ब्रह्मैव तन्न जानाति ।
यस्य न कर्तृ न कर्म स्फुटतरमयमेव वेदितुं क्रमते ॥

कर्तृत्वादिकमेतन्मायाशक्त्या प्रपद्यते निखिलम् ।
इति केचिदाहुरेषा भ्रान्तिर्ब्रह्मातिरेकतो नान्यत् ॥ ७४ ॥

तस्मिन्ब्रह्मणि विदिते विश्वमशेषं भवेदिदं विदितम् ।
कारणमृदि विदितायां घटकरकाद्या यथावगम्यन्ते ॥

तदिदं कारणमेकं विगतविशेषं विशुद्धचिद्रूपम् ।
तस्मात्सदेकरूपान्मायोपहिताद्भूदिदं विश्वम् ॥ ७६ ॥

कारणमसदिति केचित्कथयन्त्यसतो भवेन्न कारणता ।
अङ्कुरजननी शक्तिः सति खलु बीजे समीक्ष्यते सकलैः ॥

कारणमसदिति कथयन्बन्ध्यापुत्रेण निर्वहेत्कार्यम् ।
किं च मृगतृष्णिकाम्भः पीत्वोदन्यां महीयसीं शमयेत् ॥

यस्मान्न सोऽयमसतो वादः संभवति शास्त्रयुक्तिभ्याम् ।
तस्मात्सदेव तत्त्वं सर्वेषां भवति कारणं जगताम् ॥ ७९ ॥

जगदाकारतयापि प्रथते गुरुशिष्यविग्रहतयापि ।
ब्रह्माकारतयापि प्रतिभातीदं परात्परं तत्त्वम् ॥ ८० ॥

सत्यं जगदिति भानं संसृतये स्यादपक्वचित्तानाम् ।
तस्मादसत्यमेतन्निखिलं प्रतिपादयन्ति निगमान्ताः ॥

परिपक्वमानसानां पुरुषवराणां पुरातनैः सुकृतैः ।
ब्रह्मैवेदं सर्वं जगदिति भूयः प्रबोधयत्येषः ॥ ८२ ॥

अनवगतकाञ्चनानां भूषणधीरेव भूषणे हैमे ।
एवमविवेकभाजां जगति जनानां न तात्त्विकी धिषणा ॥

अहमालम्बनसिद्धं कस्य परोक्षं भवेदिदं ब्रह्म ।
तदपि विचारविहीनैरपरोक्षयितुं न शक्यते मुग्धैः ॥

अहमिदमिति च मतिभ्यां सततं व्यवहरति सर्वलोकोऽपि ।
प्रथमा प्रतीचि चरमा निवसति वपुरिन्द्रियादिबाह्यार्थे ॥

वपुरिन्द्रियादिविषये याहंबुद्धिर्महत्यसौ भ्रान्तिः ।
तद्बुद्धिरतस्मिन्नित्यध्यासत्वेन शास्यमानत्वात् ॥ ८६ ॥

तस्मादशेषसाक्षी परमात्मैवाहमर्थ इत्युचितम् ।

अजडवदेव जडोऽयं सत्संबन्धाद्भवत्यहंकारः ॥ ८७ ॥

तस्मात्सर्वशरीरेष्वहमहमित्येव भासते स्पष्टः ।

यः प्रत्ययो विशुद्धस्तस्य ब्रह्मैव भवति मुख्योऽर्थः ॥ ८८ ॥

गोशब्दार्थो गोत्वं तदपि व्यक्तिः प्रतीयतेऽर्थतया ।

अहमर्थः परमात्मा तद्ब्रह्मान्त्या भवत्यहंकारः ॥ ८९ ॥

दग्धृत्वादिक्कमयसः पावकसङ्गेन भासते यद्वत् ।

तद्वच्चेतनसङ्गादहमि प्रतिभान्ति कर्तृतादीनि ॥ ९० ॥

देहेन्द्रियादिदृश्यव्यतिरिक्तं विमलमतुलमद्वैतम् ।

अहमर्थ इति विदित्वा तद्व्यतिरिक्तं न कल्पयेत्किञ्चित् ॥

यद्वत्सुखदुःखानामवयवभेदादनेकता देहे ।

तद्वदिहासति भेदेऽप्यनुभववैविध्यमात्मनामेषाम् ॥ ९२ ॥

किमिदं किमस्य रूपं कथमिदमासीदमुष्य को हेतुः ।

इति न कदापि विचिन्त्यं चिन्त्यं मायेति धीमता विश्वम् ॥

दन्तिनि दारुविकारे दारु तिरोभवति सोऽपि तत्रैव ।

जगति तथा परमात्मा परमात्मन्यपि जगत्तिरोधत्ते ॥

आत्ममये महति पटे विविधजगच्चित्रमात्मना लिखितम् ।
स्वयमेव केवलमसौ पश्यन्प्रमुदं प्रयाति परमात्मा ॥ ९५ ॥

चिन्मात्रममलमक्षयमद्वयमानन्दमनुभवारूढम् ।
ब्रह्मैवास्ति तदन्यन्न किमप्यस्तीति निश्चयो विदुषाम् ॥

व्यवहारस्य दशेयं विद्याविद्येति भेदपरिभाषा ।
नास्त्येव तत्त्वदृष्ट्या तत्त्वं ब्रह्मैव नान्यदस्त्यस्मात् ॥ ९७ ॥

अस्त्यन्यदिति मतं चेत्तदपि ब्रह्मतदस्तितारूपम् ।
व्यतिरिक्तमस्तिताया नास्तितया शून्यमेव तत्सिद्धम् ॥

तत्त्वावबोधशक्त्या सुस्थितया बाधितापि सा माया ।
आदेहपातमेषामाभात्यात्मानमपि निजं विदुषाम् ॥ ९९ ॥

एष विशेषो विदुषां पश्यन्तोऽपि प्रपञ्चसंसारम् ।
पृथगात्मनो न किञ्चित्पश्येयुः सकलनिगमनिर्णीतात् ॥

किं चिन्त्यं किमचिन्त्यं किं कथनीयं किमप्यकथनीयम् ।
किं कृत्यं किमकृत्यं निखिलं ब्रह्मेति जानतां विदुषाम् ॥

निखिलं दृश्यविशेषं दृश्यूपत्वेन पश्यतां विदुषाम् ।
बन्धो नापि न मुक्तिर्न परात्मत्वं न चापि जीवत्वम् ॥

असकृदनुचिन्तितानामव्याहृततरनिजोपदेशानाम् ।
प्रामाण्यपरमसीमां निगमनमिदमेव निखिलनिगमानाम् ॥

इति बोधितः स गुरुणा शिष्यो हृष्टः प्रणम्य तं पदयोः ।
स्वानुभवसिद्धमर्थं स्वयमेवान्तर्विचारयामास ॥ १०४ ॥

अजरोऽहमक्षरोऽहं प्राज्ञोऽहं प्रत्यगात्मबोधोऽहम् ।
परमानन्दमयोऽहं परमशिवोऽहं भवामि परिपूर्णः ॥

आद्योऽहमात्मभाजामात्मानन्दानुभूतिरसिकोऽहम् ।
आबालगोपमखिलैरहमित्यनुभूयमानमहिमाहम् ॥ १०६ ॥

इहपरसुखविमुखोऽहं निजसुखबोधानुभूतिभरितोऽहम् ।
इतिमतिदूरतरोऽहं भावेतरसुखनिषक्तचित्तोऽहम् ॥

ईशोऽहमीश्वराणामीर्ष्याद्वेषानुषङ्गरहितोऽहम् ।
ईक्षणविषयमतीनामीप्सितपुरुषार्थसाधनपरोऽहम् ॥

उदयोऽहमेव जगतामुपनिषदुद्यानकृतविहारोऽहम् ।
उद्वेलशोकसागरबाडबमुखहव्यवाहनार्चिरहम् ॥ १०९ ॥

ऊर्जस्वलनिजविभवैरूर्ध्वमधस्तिर्यगश्नुवानोऽहम् ।
ऊहापोहविचारैरुररीकृतवत्प्रतीयमानोऽहम् ॥ ११० ॥

ऋषिरहमृष्यगणोऽहं दृष्टिरहं दृश्यमानमहमेव ।
 ऋद्धिरहं वृद्धिरहं तृप्तिरहं तृप्तिदीपदीप्तिरहम् ॥ १११ ॥
 एकोऽहमेतदीदृशमेवमितिस्फुरितभेदरहितोऽहम् ।
 एष्टव्योऽहमनीहैरन्तः सुकृतानुभूतिभूतोऽहम् ॥ ११२ ॥
 ऐक्यावभासकोऽहं वाक्यपरिज्ञानपावनमतीनाम् ।
 ऐशमहमेव तत्त्वं नैशतमःप्रायमोहमिहिरोऽहम् ॥ ११३ ॥
 ओजोऽहमोषधीनामोतप्रोतायमानभुवनोऽहम् ।
 ओंकारसारसोल्लसदात्मसुखामोदमत्तभृङ्गोऽहम् ॥ ११४ ॥
 औषधमहमशुभानामौपाधिकधर्मजालरहितोऽहम् ।
 औदार्यातिशयोऽहं विविधचतुर्वर्गवितरणपरोऽहम् ॥
 अङ्कुशमहमखिलानां महत्तया मत्तवारणेन्द्राणाम् ।
 अम्बरमिव विमलोऽहं शम्बररिपुजातविकृतिरहितोऽहम् ॥
 अस्तविकल्पमतीनामस्खलदुपदेशगम्यमानोऽहम् ।
 अस्थिरसुखविमुखोऽहं सुस्थिरसुखबोधसंपदुचितोऽहम् ॥
 करुणारसभरितोऽहं कबलितकमलासनादिलोकोऽहम् ।
 कलुषाकृतिविधुरोऽहं कल्मषसुकृतोपलेपरहितोऽहम् ॥

खानामगोचरोऽहं खातीतोऽहं खपुष्पभवगोऽहम् ।
 खलजनदुरासदोऽहं खण्डज्ञानापनोदनपरोऽहम् ॥ ११९ ॥
 गलितद्वैतकथोऽहं देहीभवदखिलमूलहृदयोऽहम् ।
 गन्तव्योऽहमनीहैर्गत्यागतिरहितपूर्णबोधोऽहम् ॥ १२० ॥
 घनतरविमोहतिमिरप्रकरप्रध्वंसभानुनिकरोऽहम् ।
 घटिकावासररजनीवत्सरयुगकल्पकालभेदोऽहम् ॥ १२१ ॥
 चरदचरदात्मकोऽहं चतुरमतिश्लाघनीयचरितोऽहम् ।
 चपलजनदुर्गमोऽहं चञ्चलभवजलधिपारदेशोऽहम् ॥
 छन्दःसिन्धुनिगूढज्ञानसुखास्वादमोदमानोऽहम् ।
 छलपदविहितमतीनां छन्नोऽहं शान्तिमार्गगम्योऽहम् ॥
 जलजासनादिगोचरपञ्चमहाभूतमूलभूतोऽहम् ।
 जगदानन्दकरोऽहं जन्मजरामरणरोगरहितोऽहम् ॥
 झंकृतिहुंकृतिशिञ्जितबृंहितमुखविविधनादभेदोऽहम् ।
 झटितिघटितात्मवेदनदीपपरिस्फुरितहृदयभवनोऽहम् ॥
 ज्ञानमहं ज्ञेयमहं ज्ञाताहं ज्ञानसाधनगणोऽहम् ।
 ज्ञातृज्ञानज्ञेयविनाकृतमस्तित्वमात्रमेवाहम् ॥ १२६ ॥

तत्त्वातीतपदोऽहं तनुरहमस्मीति भावरहितोऽहम् ।
 तामसदुरधिगमोऽहं तत्त्वंपदबोधबोध्यहृदयोऽहम् ॥
 देवतदैत्यनिशाचरमानवतिर्यङ्ग्राहीधरादिरहम् ।
 देहेन्द्रियरहितोऽहं दक्षिणपूर्वादिदिग्विभागोऽहम् ॥
 धर्माधर्ममयोऽहं धर्माधर्मादिवन्धरहितोऽहम् ।
 धार्मिकजनसुलभोऽहं धन्योऽहं धातुरादिभूतोऽहम् ॥
 नामादिविरहितोऽहं नरकस्वर्गापवर्गरहितोऽहम् ।
 नादान्तवेदितोऽहं नानाविधनिखिलनिगमसारोऽहम् ॥
 परजीवभेदबाधकपरमार्थज्ञानशुद्धचित्तोऽहम् ।
 प्रकृतिरहं विकृतिरहं परिणतिरहमस्मि भागधेयानाम् ॥
 फणधरभूधरवारणविग्रहविधृतप्रपञ्चसारोऽहम् ।
 फालतलोदितलोचनपावकपरिभूतपञ्चबाणोऽहम् ॥ १३२ ॥
 बद्धो भवामि नाहं बन्धान्मुक्तस्तथापि नैवाहम् ।
 बोध्यो भवामि नाहं बोधोऽहं नैव बोधको नाहम् ॥
 भक्तिरहं भजनमहं भुक्तिरहं भुक्तिभुक्तिरहमेव ।
 भूतानुशासनोऽहं भूतभवद्भव्यमूलभूतोऽहम् ॥ १३४ ॥

मान्योऽहमस्मि महतां मन्दमतीनाममाननीयोऽहम् ।
 मदरागमानमोहितमानसदुर्वासनादुरापोऽहम् ॥ १३५ ॥
 यजनयजमानयाजकयागमयोऽहं यमादिरहितोऽहम् ।
 यमवरुणयक्षवासवराक्षसमरुदीशवह्निरूपोऽहम् ॥ १३६ ॥
 रक्षाविधानशिक्षावीक्षितलीलावलोकमहिमाहम् ।
 रजनीदिवसविरामस्फुरदनुभूतिप्रमाणसिद्धोऽहम् ॥
 लक्षणलक्ष्यमयोऽहं लाक्षणिकोऽहं लयादिरहितोऽहम् ।
 लाभालाभमयोऽहं लब्धव्यानामलभ्यमानोऽहम् ॥ १३८ ॥
 वर्णाश्रमरहितोऽहं वर्णमयोऽहं वरेण्यगण्योऽहम् ।
 वाचामगोचरोऽहं वचसामर्थेन गम्यमानोऽहम् ॥ १३९ ॥
 शमदमविरहितमनसां शास्त्रशतैरप्यगम्यमानोऽहम् ।
 शरणमहमेव विदुषां शकलीकृतविविधसंशयगणोऽहम् ॥
 षड्भावविरहितोऽहं षड्गुणरहितोऽहमहितरहितोऽहम् ।
 षट्कोशविरहितोऽहं षट्त्रिंशत्तत्त्वजालरहितोऽहम् ॥
 संवित्सुखात्मकोऽहं समाधिसंकल्पकल्पवृक्षोऽहम् ।
 संसारविरहितोऽहं साक्षात्कारोऽहमात्मविद्यायाः ॥

हव्यमहं कव्यमहं हेयोपादेयभावशून्योऽहम् ।
 हरिरहमस्मि हरोऽहं विधिरहमेवास्मि कारणं तेषाम् ॥
 क्षालितकलुषभयोऽहं क्षपितभवक्लेशजालहृदयोऽहम् ।
 क्षान्ताद्यक्षरसुघटितविविधव्यवहारमूलमहमेव ॥ १४४ ॥
 बहूभिः किमेभिरुक्तैरहमेवेदं चराचरं विश्वम् ।
 शीकरफेनतरङ्गाः सिन्धोरपराणि न खलु वस्तूनि ॥
 शरणं न भवति जननी न पिता न सुता न सोदरा नान्ये ।
 परमं शरणमिदं स्याच्चरणं मम मूर्ध्नि देशिकन्यस्तम् ॥
 आस्ते देशिकचरणं निरवधिरास्ते तदीक्षणे करुणा ।
 आस्ते किमपि तदुक्तं किमतः परमस्ति जन्मसाफल्यम् ॥
 कारुण्यसारसान्द्राः काङ्क्षितवरदानकल्पकविशेषाः ।
 श्रीगुरुचरणकटाक्षाः शिशिराः शमयन्ति चित्तसंतापम् ॥
 कवलितचञ्चलचेतोगुरुतरमण्डूकजातपरितोषा ।
 शेते हृदयगुहायां चिरतरमेकैव चिन्मयी भुजगी ॥
 मयि सुखबोधपयोधौ महति ब्रह्माण्डबुद्बुदसहस्रम् ।
 मायामयेन मरुता भूत्वा भूत्वा मुहुस्तिरोधत्ते ॥ १५० ॥

गुरुकरुणयैव नावा प्राक्तनभाग्यानुकूलमारुतया ।
 दुःसहदुःखतरङ्गैस्तुङ्गः संसारसागरस्तीर्णः ॥ १५१ ॥
 सति तमसि मोहरूपे विश्वमपश्यं तदेतदित्यखिलम् ।
 उदितवति बोधभानौ किमपि न पश्यामि किं न्विदं चित्रम् ॥
 इत्यात्मबोधलाभं मुहुरनुचिन्त्य प्रमोदमानेन ।
 प्रारब्धकर्मणोऽन्ते परं पदं प्राप्यते हि कैवल्यम् ॥ १५३ ॥
 मोहान्धकारहरणं संसारोद्वेलसागरोत्तरणम् ।
 स्वात्मनिरूपणमेतत्प्रकरणमन्तर्विचिन्त्यतां सद्भिः ॥

श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य
 श्रीगोविन्दभगवत्पूज्यपादशिष्यस्य
 श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ
 स्वात्मनिरूपणं संपूर्णम् ॥

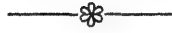

॥ आत्मबोधः ॥

॥ श्रीः ॥

॥ आत्मबोधः ॥

तपोभिः क्षीणपापानां शान्तानां वीतरागिणाम् ।
मुमुक्षूणामपेक्ष्योऽयमात्मबोधो विधीयते ॥ १ ॥

बोधोऽन्यसाधनेभ्यो हि साक्षान्मोक्षैकसाधनम् ।
पाकस्य वह्निवज्ज्ञानं विना मोक्षो न सिध्यति ॥ २ ॥

अविरोधितया कर्म नाविद्यां विनिवर्तयेत् ।
विद्याविद्यां निहन्येव तेजस्तिमिरसंघवत् ॥ ३ ॥

अवच्छिन्न इवाज्ञानान्तन्नाशे सति केवलः ।
स्वयं प्रकाशते ह्यात्मा मेघापायेंऽशुमानिव ॥ ४ ॥

अज्ञानकलुषं जीवं ज्ञानाभ्यासाद्विनिर्मलम् ।
कृत्वा ज्ञानं स्वयं नश्येज्जलं कतकरेणुवत् ॥ ५ ॥

संसारः स्वप्रतुल्यो हि रागद्वेषादिसंकुलः ।

स्वकाले सत्यवद्भाति प्रबोधे सत्यसद्भवेत् ॥ ६ ॥

तावत्सत्यं जगद्भाति शुक्तिकारजतं यथा ।

यावन्न ज्ञायते ब्रह्म सर्वाधिष्ठानमद्वयम् ॥ ७ ॥

उपादानेऽखिलाधारे जगन्ति परमेश्वरे ।

सर्गस्थितिलयान्यान्ति बुद्बुदानीव वारिणि ॥ ८ ॥

सञ्चिदात्मन्यनुस्यूते नित्ये विष्णौ प्रकल्पिताः ।

व्यक्तयो विविधाः सर्वा हाटके कटकादिवत् ॥ ९ ॥

यथाकाशो हृषीकेशो नानोपाधिगतो विभुः ।

तद्भेदाद्भिन्नवद्भाति तन्नाशे केवलो भवेत् ॥ १० ॥

नानोपाधिवशादेव जातिनामाश्रमादयः ।

आत्मन्यारोपितास्तोये रसवर्णादिभेदवत् ॥ ११ ॥

पञ्चीकृतमहाभूतसंभवं कर्मसंचितम् ।

शरीरं सुखदुःखानां भोगायतनमुच्यते ॥ १२ ॥

पञ्चप्राणमनोबुद्धिदशेन्द्रियसमन्वितम् ।

अपञ्चीकृतभूतोत्थं सूक्ष्माङ्गं भोगसाधनम् ॥ १३ ॥

अनाद्यविद्यानिर्वाच्या कारणोपाधिरुच्यते ।

उपाधित्वितयादन्यमात्मानमवधारयेत् ॥ १४ ॥

पञ्चकोशादियोगेन तत्तन्मय इव स्थितः ।

शुद्धात्मा नीलवस्त्रादियोगेन स्फटिको यथा ॥ १५ ॥

वपुस्तुषादिभिः कोशैर्युक्तं युक्त्यवघाततः ।

आत्मानमान्तरं शुद्धं विविञ्च्यत्तण्डुलं यथा ॥ १६ ॥

सदा सर्वगतोऽप्यात्मा न सर्वत्रावभासते ।

बुद्धावेवावभासेत स्वच्छेषु प्रतिबिम्बवत् ॥ १७ ॥

देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्रकृतिभ्यो विलक्षणम् ।

तद्भृत्तिसाक्षिणं विद्यादात्मानं राजवत्सदा ॥ १८ ॥

व्यापृतेष्विन्द्रियेष्वात्मा व्यापारीवाविवेकिनाम् ।

दृश्यतेऽध्रेषु धावत्सु धावन्निव यथा शशी ॥ १९ ॥

आत्मचैतन्यमाश्रित्य देहेन्द्रियमनोधियः ।

स्वकीयार्थेषु वर्तन्ते सूर्यालोकं यथा जनाः ॥ २० ॥

देहेन्द्रियगुणान्कर्माण्यमले सञ्चिदात्मनि ।

अध्यस्यन्त्यविवेकेन गगने नीलतादिवत् ॥ २१ ॥

अज्ञानान्मानसोपाधेः कर्तृत्वादीनि चात्मनि ।
 कल्पन्तेऽम्बुगते चन्द्रे चलनादि यथाम्भसः ॥ २२ ॥
 रागेच्छासुखदुःखादि बुद्धौ सत्यां प्रवर्तते ।
 सुषुप्तौ नास्ति तन्नाशे तस्माद्बुद्धेस्तु नात्मनः ॥ २३ ॥
 प्रकाशोऽर्कस्य तोयस्य शैत्यमग्नेर्यथोष्णता ।
 स्वभावः सच्चिदानन्दनित्यनिर्मलतात्मनः ॥ २४ ॥
 आत्मनः सच्चिदंशश्च बुद्धेर्वृत्तिरिति द्वयम् ।
 संयोज्य चाविवेकेन जानामीति प्रवर्तते ॥ २५ ॥
 आत्मनो विक्रिया नास्ति बुद्धेर्वोधो न जात्विति ।
 जीवः सर्वमलं ज्ञात्वा ज्ञाता द्रष्टेति मुह्यति ॥ २६ ॥
 रज्जुसर्पवदात्मानं जीवं ज्ञात्वा भयं वहेत् ।
 नाहं जीवः परात्मेति ज्ञातश्चेन्निर्भयो भवेत् ॥ २७ ॥
 आत्मावभासयत्येको बुद्ध्यादीनीन्द्रियाणि हि ।
 दीपो घटादिवत्स्वात्मा जडैस्तैर्नावभास्यते ॥ २८ ॥
 स्वबोधे नान्यबोधेच्छा बोधरूपतयात्मनः ।
 न दीपस्यान्यदीपेच्छा यथा स्वात्मप्रकाशने ॥ २९ ॥

निषिध्य निखिलोपाधीन्नेति नेतीति वाक्यतः ।

विद्यादैक्यं महावाक्यैर्जीवात्मपरमात्मनोः ॥ ३० ॥

आविद्यकं शरीरादि दृश्यं बुद्बुदवत्क्षरम् ।

एतद्विलक्षणं विद्यादहं ब्रह्मेति निर्मलम् ॥ ३१ ॥

देहान्यत्वान्न मे जन्मजराकार्श्यलयादयः ।

शब्दादिविषयैः सङ्गो निरिन्द्रियतया न च ॥ ३२ ॥

अमनस्त्वान्न मे दुःखरागद्वेषभयादयः ।

अप्राणो ह्यमनाः शुभ्र इत्यादिश्रुतिशासनात् ॥ ३३ ॥

निर्गुणो निष्क्रियो नित्यो निर्विकल्पो निरञ्जनः ।

निर्विकारो निराकारो नित्यमुक्तोऽस्मि निर्मलः ॥ ३४ ॥

अहमाकाशवत्सर्वं बहिरन्तर्गतोऽच्युतः ।

सदा सर्वसमः सिद्धो निःसङ्गो निर्मलोऽचलः ॥ ३५ ॥

नित्यशुद्धविमुक्तैकमखण्डानन्दमद्वयम् ।

सत्यं ज्ञानमनन्तं यत्परं ब्रह्माहमेव तत् ॥ ३६ ॥

एवं निरन्तरकृता ब्रह्मैवास्मीति वासना ।

हृत्यविद्याविक्षेपान्रोगानिव रसायनम् ॥ ३७ ॥

विविक्तदेश आसीनो विरागो विजितेन्द्रियः ।
 भावयेदेकमात्मानं तमनन्तमनन्यधीः ॥ ३८ ॥
 आत्मन्येवाखिलं दृश्यं प्रविलाप्य धिया सुधीः ।
 भावयेदेकमात्मानं निर्मलाकाशवत्सदा ॥ ३९ ॥
 रूपवर्णादिकं सर्वं विहाय परमार्थवित् ।
 परिपूर्णचिदानन्दस्वरूपेणावतिष्ठते ॥ ४० ॥
 ज्ञातृज्ञानज्ञेयभेदः परे नात्मनि विद्यते ।
 चिदानन्दैकरूपत्वाद्दीप्यते स्वयमेव हि ॥ ४१ ॥
 एवमात्मारणौ ध्यानमथने सततं कृते ।
 उदितावगतिज्वाला सर्वाज्ञानेन्धनं दहेत् ॥ ४२ ॥
 अरुणेनेव बोधेन पूर्वं संतमसे हृते ।
 तत आविर्भवेदात्मा स्वयमेवांशुमानिव ॥ ४३ ॥
 आत्मा तु सततं प्राप्तोऽप्यप्राप्तवद्विद्यया ।
 तन्नाशे प्राप्तवद्भाति स्वकण्ठाभरणं यथा ॥ ४४ ॥
 स्थाणौ पुरुषवद्भ्रान्त्या कृता ब्रह्मणि जीवता ।
 जीवस्य तात्त्विके रूपे तस्मिन्दृष्टे निवर्तते ॥ ४५ ॥

तत्त्वस्वरूपानुभवादुत्पन्नं ज्ञानमञ्जसा ।

अहं ममेति चाज्ञानं बाधते दिग्भ्रमादिवत् ॥ ४६ ॥

सम्यग्विज्ञानवान्योगी स्वात्मन्येवाखिलं स्थितम् ।

एकं च सर्वमात्मानमीक्षते ज्ञानचक्षुषा ॥ ४७ ॥

आत्मैवेदं जगत्सर्वमात्मनोऽन्यन्न किञ्चन ।

मृदो यद्बद्धटादीनि स्वात्मानं सर्वमीक्षते ॥ ४८ ॥

जीवन्मुक्तस्तु तद्विद्वानपूर्वोपाधिगुणांस्यजेत् ।

स सच्चिदादिधर्मत्वं भेजे भ्रमरकीटवत् ॥ ४९ ॥

तीर्त्वा मोहार्णवं हत्वा रागद्वेषादिराक्षसान् ।

योगी शान्तिसमायुक्त आत्मा रामो विराजते ॥ ५० ॥

बाह्यानित्यसुखासक्तिं हित्वात्मसुखनिर्वृतः ।

घटस्थदीपवच्छश्वदन्तरेव प्रकाशते ॥ ५१ ॥

उपाधिस्थोऽपि तद्धर्मैरलिप्तो व्योमवन्मुनिः ।

सर्वविन्मूढवत्तिष्ठेदसक्तो वायुवच्चरेत् ॥ ५२ ॥

उपाधिविलयाद्विष्णौ निर्विशेषं विशेन्मुनिः ।

जले जलं वियद्वथोन्नि तेजस्तेजसि वा यथा ॥ ५३ ॥

यज्ञाभान्नापरो लाभो यत्सुखान्नापरं सुखम् ।
यज्ज्ञानान्नापरं ज्ञानं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ५४ ॥

यद्दृष्ट्वा नापरं दृश्यं यद्भूत्वा न पुनर्भवः ।
यज्ज्ञात्वा नापरं ज्ञेयं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ५५ ॥

तिर्यगूर्ध्वमधः पूर्णं सच्चिदानन्दमद्वयम् ।
अनन्तं नित्यमेकं यत्तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ५६ ॥

अतद्ब्रह्मावृत्तिरूपेण वेदान्तैर्लक्ष्यतेऽव्ययम् ।
अखण्डानन्दमेकं यत्तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ५७ ॥

अखण्डानन्दरूपस्य तस्यानन्दलवाश्रिताः ।
ब्रह्माद्यास्तारतम्येन भवन्त्यानन्दिनोऽखिलाः ॥ ५८ ॥

तद्युक्तमखिलं वस्तु व्यवहारश्चिदन्वितः ।
तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म क्षीरे सर्पिरिवाखिले ॥ ५९ ॥

अनण्वस्थूलमह्रस्वमदीर्घमजमव्ययम् ।
अरूपगुणवर्णाख्यं तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ६० ॥

यद्भासा भास्यतेऽर्कादि भास्यैर्यत्तु न भास्यते ।
येन सर्वमिदं भाति तद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ ६१ ॥

स्वयमन्तर्बहिर्व्याप्य भासयन्नखिलं जगत् ।

ब्रह्म प्रकाशते वह्निप्रतप्रायसपिण्डवत् ॥ ६२ ॥

जगद्विलक्षणं ब्रह्म ब्रह्मणोऽन्यन्न किञ्चन ।

ब्रह्मान्यद्भाति चेन्मिथ्या यथा मरुमरीचिका ॥ ६३ ॥

दृश्यते श्रूयते यद्यद्ब्रह्मणोऽन्यन्न तद्भवेत् ।

तत्त्वज्ञानाच्च तद्ब्रह्म सच्चिदानन्दमद्वयम् ॥ ६४ ॥

सर्वगं सच्चिदानन्दं ज्ञानचक्षुर्निरीक्षते ।

अज्ञानचक्षुर्नेक्षेत भास्वन्तं भानुमन्धवत् ॥ ६५ ॥

श्रवणादिभिरुद्दीप्त-

ज्ञानान्निपरितापितः ।

जीवः सर्वमलान्मुक्तः

स्वर्णवद्दयोतते स्वयम् ॥ ६६ ॥

हृदाकाशोदितो ह्यात्मा

बोधभानुस्तमोपहृत् ।

सर्वव्यापी सर्वधारी

भाति भासयतेऽखिलम् ॥ ६७ ॥

दिग्देशकालाद्यनपेक्ष्य सर्वगं

शीतादिदृन्नित्यसुखं निरञ्जनम् ।

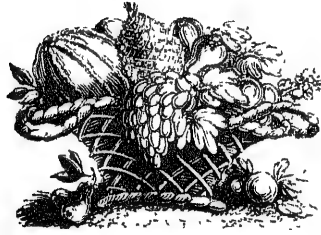
यः स्वात्मतीर्थं भजते विनिष्क्रियः

स सर्ववित्सर्वगतोऽमृतो भवेत् ॥ ६८ ॥

इति श्रीमत्पद्महंसपरिव्राजकाचार्यस्य श्रीगोविन्दभगव-

त्पूज्यपादशिष्यस्य श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ

आत्मबोधः संपूर्णः ॥

॥ शतश्लोकी ॥

॥ श्रीः ॥

॥ शतश्लोकी ॥

दृष्टान्तो नैव दृष्टस्त्रिभुवनजठरे सद्गुरोर्ज्ञानदातुः

स्पर्शश्चेत्तत्र कल्प्यः स नयति यदहो स्वर्णतामश्मसारम् ।
न स्पर्शत्वं तथापि श्रितचरणयुगे सद्गुरुः स्वीयशिष्ये
स्वीयं साम्यं विधत्ते भवति निरुपमस्तेन वालौकिकोऽपि ॥

यद्वच्छ्रीखण्डवृक्षप्रसृतपरिमलेनाभितोऽन्येऽपि वृक्षाः

शश्वत्सौगन्ध्यभाजोऽप्यतनुतनुभृतां तापमुन्मूलयन्ति ।
आचार्याल्लब्धबोधा अपि विधिवशतः संनिधौ संस्थितानां
त्रेधां तापं च पापं सकरुणहृदयाः स्वोक्तिभिः क्षालयन्ति ॥

आत्मानात्मप्रतीतिः प्रथममभिहिता सत्यमिध्यात्वयोगा-

द्देधा ब्रह्मप्रतीतिर्निगमनिगदिता स्वानुभूत्योपपत्त्या ।
आद्या देहानुबन्धाद्भवति तदपरा सा च सर्वात्मकत्वा-
दादौ ब्रह्माहमस्मीत्यनुभव उदिते खल्विदं ब्रह्म पश्चात् ॥

आत्मा चिद्वित्सुखात्मानुभवपरिचितः सर्वदेहादियन्ता
 सत्येवं मूढबुद्धिर्भजति ननु जनोऽनित्यदेहात्मबुद्धिम ।
 बाह्योऽस्थिस्नायुमज्जापलरुधिरवसाचर्मभेदोयुगन्त-
 विष्णुमूत्रश्लेष्मपूर्णं स्वपरवपुरहो संविदित्वापि भूयः ॥ ४ ॥

देहस्त्रीपुत्रमित्रानुचरहयवृषास्तोषहेतुर्ममेत्थं
 सर्वे स्वायुर्नयन्ति प्रथितमलममी मांसमीमांसयेह ।
 एते जीवन्ति येन व्यवहृतिपटवो येन सौभाग्यभाज-
 स्तं प्राणाधीशमन्तर्गतममृतममुं नैव मीमांसयन्ति ॥ ५ ॥

कश्चित्कीटः कथंचित्पटुमातिरभितः कण्टकानां कुटीरं
 कुर्वस्तेनैव साकं व्यवहृतिविधये चेष्टते यावदायुः ।
 तद्वज्जीवोऽपि नानाचरितसमुदितैः कर्मभिः स्थूलदेहं
 निर्मायात्रैव तिष्ठन्ननुदिनममुना साकमभ्येति भूमौ ॥ ६ ॥

स्वीकुर्वन्व्याघ्रवेषं स्वजठरभृतये भीषयन्त्यश्च मुग्धा-
 न्मत्वा व्याघ्रोऽहमित्थं स नरपशुमुखान्बाधते किं नु सत्त्वान ।
 मत्वा स्त्रीवेषधारी स्यहमिति कुरुते किं नटो भर्तुरिच्छां
 तद्वच्छारीर आत्मा पृथगनुभवतो देहतो यत्स साक्षी ॥ ७ ॥

स्वं बालं रोदमानं चिरतरसमयं शान्तिमानेनुमग्रे
 द्राक्षं खार्जूरमात्रं सुकदलमथवा योजयत्यम्बिकास्य ।
 तद्वञ्चेतोऽतिमूढं बहुजननभवान्मौढ्यसंस्कारयोगा-
 द्बोधोपायैरनेकैरवशमुपनिषद्बोधयामास सम्यक् ॥ ८ ॥

यत्प्रीत्या प्रीतिमात्रं तनुयुवतितनूजार्थमुख्यं स तस्मा-
 त्प्रेयानात्माथ शोकास्पदमितरदतः प्रेय एतत्कथं स्यात् ।
 भार्यान्त्रं जीवितार्थां वितरति च वपुः स्वात्मनः श्रेय इच्छं-
 स्तस्मादात्मानमेव प्रियमधिकमुपासीत विद्वान्न चान्यत् ॥

यस्माद्यावत्प्रियं स्यादिह हि विषयतस्ताद्गदस्मिन्प्रियत्वं
 यावद्दुःखं च यस्माद्भवति खलु ततस्तावदेवाप्रियत्वम् ।
 नैकस्मिन्सर्वकालेऽस्त्युभयमपि कदाप्यप्रियोऽपि प्रियः स्या-
 त्प्रेयानप्यप्रियो वा सततमपि ततः प्रेय आत्माख्यवस्तु ॥

श्रेयः प्रेयश्च लोके द्विविधमभिहितं काम्यमात्यन्तिकं च
 काम्यं दुःखैकबीजं क्षणलवविरसं तच्चिकीर्षन्ति मन्दाः ।
 ब्रह्मैवात्यन्तिकं यन्निरतिशयसुखस्यास्पदं संश्रयन्ते
 तत्त्वज्ञास्तच्च काठोपनिषद्भिहितं षड्विध्यां च वल्ल्याम् ॥

आत्माभोधेस्तरङ्गोऽस्म्यहमिति गमने भावयन्नासनस्थः
 संवित्सूत्रानुविद्धो मणिरहमिति वास्मीन्द्रियार्थप्रतीतौ ।
 दृष्टोऽस्म्यात्मावलोकादिति शयनविधौ मग्न आनन्दसिन्धा-
 वन्तर्निष्ठो मुमुक्षुः स खलु तनुभृतां यो नयत्येवमायुः ॥

वैराजव्यष्टिरूपं जगदखिलमिदं नामरूपात्मकं स्या-
 दन्तःस्थप्राणमुख्यात्प्रचलति च पुनर्वेत्ति सर्वान्पदार्थान् ।
 नायं कर्ता न भोक्ता सवितृवदिति यो ज्ञानविज्ञानपूर्णः
 साक्षादित्थं विजानन्व्यवहरति परात्मानुसंधानपूर्वम् ॥

नैवेद्यं ज्ञानगर्भं द्विविधमभिहितं तत्र वैराग्यमाद्यं
 प्रायो दुःखावलोकाद्भवति गृहसुहृत्पुत्रवित्तैषणादेः ।
 अन्यज्ज्ञानोपदेशाद्यदुदितविषये वान्तवद्वेयता स्या-
 त्प्रब्रज्यापि द्विधा स्यान्नियमितमनसां देहतो गेहतश्च ॥

यः कश्चित्सौख्यहेतोस्त्रिजगति यतते नैव दुःखस्य हेतो-
 देहोऽहंता तदुत्था स्वविषयममता चेति दुःखास्पदे द्वे ।
 जानन्नोगाभिघाताद्यनुभवति यतो नित्यदेहात्मबुद्धि-
 र्भार्यापुत्रार्थनाशे विपदमथ परामेति नारातिनाशे ॥१५॥

तिष्ठन्गेहे गृहेशोऽप्यतिथिरिव निजं धाम गन्तुं चिकीर्षु-
 देहस्थं दुःखसौख्यं न भजति सहसा निर्ममत्वाभिमानः ।
 आयात्रायास्यतीदं जलदपटलवद्यात् यास्यत्यवश्यं
 देहाद्यं सर्वमेवं प्रविदितविशयो यश्च तिष्ठत्ययत्नः ॥ १६ ॥

शक्त्या निर्मोक्तः स्वाद्बहिरहिरिव यः प्रव्रजन्स्वीयगेहा-
 न्छायां मार्गद्रुमोत्थां पथिक इव मनाक्संश्रयेद्देहसंस्थाम् ।
 क्षुत्पर्याप्तं तरुभ्यः पतितफलमयं प्रार्थयेद्भैक्षमन्नं
 स्वात्मारामं प्रवेष्टुं स खलु सुखमयं प्रव्रजेद्देहतोऽपि ॥

कामो बुद्धाबुदेति प्रथममिह मनस्युद्दिश्यर्थजातं
 तद्ब्रह्मातीन्द्रियास्यैस्तदनधिगमतः क्रोध आविर्भवेच्च ।
 प्राप्तावर्थस्य संरक्षणमतिरुदितो लोभ एतन्नयं स्या-
 त्सर्वेषां पातहेतुस्तदिह मतिमता त्याज्यमध्यात्मयोगान् ॥

दानं ब्रह्मार्पणं यत्क्रियत इह नृभिः स्यात्क्षमाक्रोधसंज्ञा
 श्रद्धास्तिक्रयं च सत्यं सदिदि परमतः सेतुसंज्ञं चतुष्कम् ।
 तत्स्याद्ब्रह्मन्धाय जन्तोरिति चतुर इमान्दानपूर्वैश्चतुर्भि-
 स्तीर्त्वा श्रेयोऽमृतं च श्रयत इह नरः स्वर्गतिं ज्योतिराप्तिम् ॥

अन्नं देवातिथिभ्योऽर्पितममृतमिदं चान्यथा मोघमन्नं
 यश्चात्सार्थं विधत्ते तदिह निगदितं मृत्युरूपं हि तस्य ।
 लोकेऽसौ केवलाघो भवति तनुभृतां केवलादी च यः स्या-
 त्त्यक्त्वा प्राणाग्निहोत्रं विधिवदनुदिनं योऽभ्रुते सोऽपि मर्त्यः ॥

लोके भोजः स एवार्पयति गृहगतायार्थिनेऽन्नं कृशाय
 यस्तस्मै पूर्णमन्नं भवति मखविधौ जायतेऽजातशत्रुः ।
 सख्ये नान्नार्थिने योऽर्पयति न स सखा मेवमानाय नित्यं
 संसक्तायान्नमस्माद्विमुख इव परावृत्तिमिच्छेत्कदर्यात् ॥

स्वाज्ञानज्ञानहेतू जगदुदयलयौ सर्वसाधारणौ स्तो
 जीवेष्वास्वर्णगर्भं श्रुतय इति जगुर्हूयते स्वप्रबोधे ।
 विश्वं ब्रह्मण्यबोधे जगति पुनरिदं हूयते ब्रह्म यद्व-
 च्छुक्तौ रौप्यं च रौप्येऽधिकरणमथवा हूयतेऽन्योन्यमोहात् ॥

तुच्छत्वान्नासदासीद्गगनकुसुमवद्भेदकं नो सदासी-
 त्किं त्वाभ्यामन्यदासीद्वथवहृतिगतिसन्नास लोकस्तदानीम् ।
 किं त्वर्वागेव शुक्तौ रजतवदपरो नो विराड् व्योमपूर्वः
 शर्मण्यात्मन्यथैतत्कुहकसलिलवत्किं भवेदावरीवः ॥ २३ ॥

बन्धो जन्मात्ययात्मा यदि न पुनरभूत्तर्हि मोक्षोऽपि नासी-
 द्यद्वद्वात्रिदिनं वा न भवति तरणौ किं तु दृग्दोष एषः ।
 अप्राणं शुद्धमेकं समभवदथ तन्मायया कर्तृसंज्ञं
 तस्मादन्यच्च नासीत्परिवृतमजया जीवभूतं तदेव ॥ २४ ॥

प्रागासीद्भावरूपं तम इति तमसा गूढमस्मादतर्क्यं
 क्षीरान्तर्यद्वदम्भो जनिरिह जगतो नामरूपात्मकस्य ।
 कामाद्धातुः सिसृक्षोरनुगतजगतः कर्मभिः संप्रवृत्ता-
 द्रेतोरूपैर्मनोभिः प्रथममनुगतैः संततैः कार्यमाणैः ॥२५॥

चत्वारोऽस्याः कपर्दा युवतिरथ भवेन्नूतना नित्यमेषा
 माया वा पेशला स्यादघटनघटनापाटवं याति यस्मात् ।
 स्यादारम्भे घृतास्या श्रुतिभववयुनान्येवमाच्छादयन्ती
 तस्यामेतौ सुपर्णाविव परपुरुषौ तिष्ठतोऽर्थप्रतीत्या ॥२६॥

एकस्तत्त्वास्यसङ्गस्तदनु तदपरोऽज्ञानसिन्धुं प्रविष्टो
 विस्मृत्यात्मस्वरूपं स विविधजगदाकारमाभासमैक्षत् ।
 बुद्धयान्तर्यावदैक्षद्विसृजति तमजा सोऽपि तामेवमेक-
 स्तावद्विप्रास्तमेकं कथमपि बहुधा कल्पयन्ति स्ववाग्भिः ॥

नायाति प्रत्यगात्मा प्रजननसमये नैव यात्यन्तकाले
 यत्सोऽखण्डोऽस्ति लैङ्गं मन इह विशति प्रव्रजत्यूर्ध्वमर्वाक् ।
 तत्कार्श्यं स्थूलतां वा न भजति वपुषः किंतु संस्कारजाते
 तेजोमात्रा गृहीत्वा व्रजति पुनरिहायाति तैस्तैः सहैव ॥

आसीत्पूर्वं सुबन्धुर्भृशमवनिसुरो यः पुरोधाः सनाते-
 ब्राह्मणात्कूटाभिचारात्स खलु मृतिमितस्तन्मनोऽगात्कृतान्तम् ।
 तद्भ्राता श्रौतमन्त्रैः पुनरनयदिति प्राह सूक्तेन वेद-
 स्तस्मादात्माभियुक्तं व्रजति ननु मनः कर्हिचिन्नान्तरात्मा ॥

एको निष्कम्प आत्मा प्रचलति मनसा धावमानेन तस्मि-
 स्तिष्ठन्नग्रेऽथ पश्चान्न हि तमनुगतं जानते चक्षुराद्याः ।
 यद्वत्पाथस्तरङ्गैः प्रचलति परितो धावमानैस्तदन्तः
 प्राक्पश्चादस्ति तेषां पवनसमुदितैस्तैः प्रशान्तैर्यथावत् ॥

एकाक्यासीत्स पूर्वं मृगयति विषयानानुपूर्व्यान्तरात्मा
 जाया मे स्यात्प्रजा वा धनमुपकरणं कर्म कुर्वस्तदर्थम् ।
 कुशैः प्राणावशेषैर्महदपि मनुते नान्यदस्माद्गरीय-
 स्त्वेकालाभेऽप्यकृत्वो मृत इव विरमत्येकहान्याकृतार्थः ॥

नासीत्पूर्वं न पश्चादतनुदिनकराच्छादको वारिवाहो
दृश्यः किं त्वन्तरासौ स्थगयति स दृशं पश्यतो नार्कबिम्बम् ।
नो चेदेवं विनार्कं जलधरपटलं भासते तर्हि कस्मा-
त्तद्वद्विश्रं पिधत्ते दृशमथ न परं भासकं चालकं स्वम् ॥

भुञ्जानः स्वप्रराज्यं ससकलविभवो जागरं प्राप्य भूयो
राज्यभ्रष्टोऽहमित्थं न भजति विषमं तन्मृषा मन्यमानः ।
स्वप्ने कुर्वन्नगम्यागमनमुखमघं तेन न प्रत्यवायी
तद्वजाग्रदृशायां व्यवहृतिमखिलां स्वप्रवद्विस्मरेच्चेत् ॥ ३३

स्वप्रावस्थानुभूतं शुभमथ विषमं तन्मृषा जागरे स्या-
ज्जाग्रत्यां स्थूलदेहव्यवहृतिविषयं तन्मृषा स्वापकाले ।
इत्थं मिथ्यात्वसिद्धावनिशमुभयथा सज्जते तत्र मूढः
सत्ये तद्भासकेऽस्मिन्निह हि कुत इदं तन्न विद्मो वयं हि ॥

जीवन्तं जाग्रतीह स्वजनमथ मृतं स्वप्रकाले निरीक्ष्य
निर्वेदं यात्यकस्मान्मृतममृतममुं वीक्ष्य हर्षं प्रयाति ।
स्मृत्वाप्येतस्य जन्तोर्निधनमसुयुतिं भाषते तेन साकं
सत्येवं भाति भूयोऽल्पकसमयवशात्सत्यता वा मृषात्वम् ॥

स्वाप्रसङ्गीसङ्गसौख्यादपि भृशमसतो या च रेतश्च्युतिः स्या-
 त्सा दृश्या तद्वदेतत्स्फुरति जगदसत्कारणं सत्यकल्पम् ।
 स्वप्ने सत्यः पुमान्स्याद्युवतिरिह मृषैवानयोः संयुतिश्च
 प्रातः शुक्लेण वस्त्रोपहृतिरिति यतः कल्पनामूलमेतत् ॥

पश्यन्त्याराममस्य प्रतिदिवसममी जन्तवः स्वापकाले
 पश्यत्येनं न कश्चित्करणगणमृते मायया क्रीडमानम् ।
 ज्ञाप्यर्थत्रजानामथ च तनुभृतां भासकं चालकं वा
 नो जानीते सुषुप्तौ परमसुखमयं कश्चिदाश्चर्यमेतत् ॥

स्वप्ने मन्त्रोपदेशः श्रवणपरिचितः सत्य एष प्रबोधे
 स्वाप्रादेव प्रसादादभिलषितफलं सत्यतां प्रातरेति ।
 सत्यप्राप्तिस्त्वसत्यादपि भवति तथा किं च तत्स्वप्रकाशं
 येनेदं भाति सर्वं चरमचरमथोच्चावचं दृश्यजातम् ॥३८॥

मध्यप्राणं सुषुप्तौ स्वजनिमनुविशन्त्यग्निसूर्यादयोऽमी
 वागाद्याः प्राणवायुं तदिह निगदिता ग्लानिरेषां न वायोः ।
 तेभ्यो दृश्यावभासो भ्रम इति विदितः शुक्तिकारौप्यकल्पः
 प्राणायामव्रतं तच्छ्रुतिशिरसि मतं स्वात्मलब्धौ न चान्यत् ॥

नोऽकस्मादाद्र्रमेधः स्पृशति च दहनः किं तु शुष्कं निदाघा-
 दाद्र्रं चेतोऽनुबन्धैः कृतसुकृतमपि स्वोक्तकर्मप्रजायैः ।
 तद्वज्जानान्निरेतत्स्पृशति न सहसा किं तु वैराग्यशुष्कं
 तस्माच्छुद्धो विरागः प्रथममभिहितस्तेन विज्ञानसिद्धिः ॥

यत्किञ्चिन्नामरूपात्मकमिदमसदेवोदितं भाति भूमौ
 येनानेकप्रकारैर्यथैवहरति जगद्येन तेनेश्वरेण ।
 तद्वत्प्रच्छादनीयं निभृतरशनया यद्वदेष द्विजिह्व-
 स्तेन त्यक्तेन भोज्यं सुखमनतिशयं मा गृधोऽन्यद्वनाद्यम ॥

जीवन्मुक्तिर्मुमुक्षोः प्रथममथ ततो मुक्तिरात्यन्तिकी च
 तेऽभ्यासज्ञानयोगाद्गुरुचरणकृपापाङ्गसङ्गेन लब्धात् ।
 अभ्यासोऽपि द्विधा स्यादधिकरणवशाद्द्वैहिको मानसश्च
 शारीरस्त्वासनाद्यो ह्युपरतिरपरो ज्ञानयोगः पुरोक्तः ॥

सर्वानुन्मूल्य कामान्हृदि कृतनिलयान्निक्षमशङ्कूनिवोच्चै-
 दीर्यद्देहाभिमानस्त्यजति चपलतामात्मदत्तावधानः ।
 यात्यूर्ध्वस्थानमुच्चैः कृतसुकृतभरो नाडिकाभिर्विचित्रं
 नीलश्वेतारुणाभिः स्रवदमृतभरं गृह्यमाणात्मसौख्यः ॥

प्रापश्यद्विश्वमात्मेत्ययमिह पुरुषः शोकमोहाद्यतीतः

शुकं ब्रह्माध्यगच्छत्स खलु सकलवित्सर्वसिद्धयास्पदं हि ।
विस्मृत्य स्थूलसूक्ष्मप्रभृतिवपुरसौ सर्वसंकल्पशून्यो
जीवन्मुक्तस्तुरीयं पदमधिगतवान्पुण्यपापैर्विहीनः ॥ ४४ ॥

यः सत्त्वाकारवृत्तौ प्रतिफलति युवा देहमात्रावृत्तोऽपि

तद्वर्मेर्बाल्यवाद्धर्थादिभिरनुपहतः प्राण आविर्बभूव ।
श्रेयान्साध्यस्तमेतं सुनिपुणमतयः सत्यसंकल्पभाजो
ह्यभ्यासाद्देवयन्तः परिणतमनसा साकमूर्ध्वं नयन्ति ॥

प्रायोऽकामोऽस्तकामो निरतिशयसुखायात्मकामस्तदासौ

तत्प्राप्तावाप्तकामः स्थितचरमदशस्तस्थ देहावसाने ।
प्राणा नैवोत्क्रमन्ति क्रमविरतिमिताः स्वस्वहेतौ तदानीं
क्वायं जीवो विलीनो लवणमिव जलेऽखण्ड आत्मैव पश्चात् ॥

पिण्डीभूतं यदन्तर्जलनिधिसलिलं याति तत्सैन्धवाख्यं

भूयः प्रक्षिप्तमस्मिन्विलयमुपगतं नामरूपे जहाति ।
प्राज्ञस्तद्वत्परात्मन्यथ भजति लयं तस्य चेतो हिमांशौ
वागमौ चक्षुरके पयसि पुनरसृप्रेतसी दिक्षु कर्णौ ॥ ४७ ॥

क्षीरान्तर्यद्विद्वद्व्यं मधुरिमविदितं तत्पृथग्भूतमस्मा-
 द्भूतेषु ब्रह्म तद्व्यवहृतिविदितं श्रान्तविश्रान्तिबीजम् ।
 यं लब्ध्वा लाभमन्यं तृणमिव मनुते यत्र नोदेति भीतिः
 सान्द्रानन्दं यदन्तः स्फुरति तदमृतं विद्धयतो ह्यन्यदार्तम् ॥

ओतः प्रोतश्च तन्नुष्विह विततपटश्चित्रवर्णेषु चित्र-
 स्तस्मिञ्जिज्ञास्यमाने ननु भवति पटः सूत्रमात्रावशेषः ।
 तद्वद्विश्रं विचित्रं नगनगरनरग्रामपञ्चादिरूपं
 प्रोतं वैराजरूपे स वियति तदपि ब्रह्मणि प्रोतमोतम् ॥

रूपं रूपं प्रतीदं प्रतिफलनवशात्प्रातिरूप्यं प्रपेदे
 ह्येको द्रष्टा द्वितीयो भवति च सलिले सर्वतोऽनन्तरूपः ।
 इन्द्रो मायाभिरास्ते श्रुतिरिति वदति व्यापकं ब्रह्म तस्मा-
 ज्जीवत्वं यात्यकस्मादतिविमलतरे बिम्बितं बुद्धयुपाधौ ॥

तज्ज्ञाः पश्यन्ति बुद्धया परमबलवतो माययाक्तं पतङ्गं
 बुद्धावन्तःसमुद्रे प्रतिफलितमरीच्यास्पदं वेधसस्तम् ।
 यादृग्यावानुपाधिः प्रतिफलति तथा ब्रह्म तस्मिन्यथास्यं
 प्राप्तादर्शानुरूपं प्रतिफलति यथावस्थितं सत्सदैव ॥ ५१ ॥

एको भानुस्तदस्थः प्रतिफलनवशाद्यस्त्वनेकोदकान्त-
 र्नानात्वं यात्युपाधिस्थितिगतिसमतां चापि तद्वत्परात्मा ।
 भूतेषूच्चावचेषु प्रतिफलित इवाभाति तावत्स्वभावा-
 वच्छिन्नो यः परं तु स्फुटमनुपहतो भाति तावत्स्वभावैः ॥

यद्वत्पीयूषरश्मौ दिनकरकिरणैर्विम्बितैरेति स्मान्द्रं
 नाशं नैशं तमिस्रं गृहगतमथवा मूर्च्छितैः कांस्यपात्रे ।
 तद्वद्बुद्धौ परात्मद्युतिभिरनुपदं विम्बिताभिः समन्ता-
 द्भासन्ते हीन्द्रियास्यप्रसृतिभिरनिशं रूपमुख्याः पदार्थाः ॥

पूर्णात्मानात्मभेदात्त्रिविधमिह परं बुद्धयवच्छिन्नमन्य-
 त्तत्रैवाभासमात्रं गगनमिव जले त्रिप्रकारं विभाति ।
 अम्भोवच्छिन्नमस्मिन्प्रतिफलितमतः पाथसोऽन्तर्बहिश्च
 पूर्णावच्छिन्नयोगे व्रजति लयमविद्या स्वकार्यैः सहैव ॥

दृश्यन्ते दारुनार्यो युगपदगणिताः स्तम्भसूत्रप्रयुक्ताः
 संगीतं दर्शयन्त्यो व्यवहृतिमपरां लोकसिद्धां च सर्वाम् ।
 सर्वत्रानुप्रविष्टादभिनवविभवाद्यावदर्थानुबन्धा-
 त्तद्वत्सूत्रात्मसंज्ञाव्यवहरति जगद्भ्रुवःस्वर्महान्तम् ॥ ५५ ॥

तत्सत्यं यत्रिकालेष्वनुपहतमदः प्राणदिग्ब्योममुख्यं
 यस्मिन्विश्रान्तमास्ते तदिह निगदितं ब्रह्म सत्यस्य सत्यम् ।
 नास्त्यन्यत्किञ्च यद्वत्परमधिकमतो नाम सत्यस्य सत्यं
 सच्च त्यच्चेति मूर्ताद्युपहितमवरं सत्यमस्यापि सत्यम् ॥

यत्किञ्चिद्भ्रातृसत्यं व्यवहृतिविषये रौप्यसर्पाम्बुमुख्यं
 तद्वै सत्याश्रयेणेत्ययमिह नियमः सावधिर्लोकसिद्धः ।
 तद्वै सत्यस्य सत्ये जगदखिलमिदं ब्रह्मणि प्राविरासी-
 न्मिथ्याभूतं प्रतीतं भवति खलु यतस्तच्च सत्यं वदन्ति ॥

यत्राकाशावकाशः कलयति च कलामात्रतां यत्र कालो
 यत्रैवाशावसानं बृहदिह हि विराट्पूर्वमर्वागिवास्ते ।
 सूत्रं यत्राविरासीन्महदपि महतस्तद्धि पूर्णाच्च पूर्णं
 संपूर्णादर्णवादेरपि भवति यथा पूर्णमेकार्णवाम्भः ॥ ५८ ॥

अन्तः सर्वौषधीनां पृथगामितरसैर्गन्धवीर्यैर्विपाकै-
 रेकं पाथोदपाथः परिणमति यथा तद्वदेवान्तरात्मा ।
 नानाभूतस्वभावैर्वहति वसुमती येन विश्वं पयोदो
 वर्षत्युच्चैर्हुताशः पचति दहति वा येन सर्वान्तरोऽसौ ॥

भूतेष्वात्मानमात्मन्यनुगतमखिलं भूतजातं प्रपश्ये-
 त्प्रायः पाथस्तरङ्गान्वयवदथ चिरं सर्वमात्मैव पश्येत् ।
 एकं ब्रह्माद्वितीयं श्रुतिशिरसि मतं नेह नानास्ति किञ्चि-
 न्मृत्योराप्रोति मृत्युं स इह जगदिदं यस्तु नानेव पश्येत् ॥

प्राक्पश्चादस्ति कुम्भाद्गगनमिदमिति प्रत्यये सत्यपीदं
 कुम्भोत्पत्तावुदेति प्रलयमुपगते नश्यतीत्यन्यदेशम् ।
 नीते कुम्भेन साकं व्रजति भजति वा तत्प्रमाणानुकारा-
 वित्थं मिथ्याप्रतीतिः स्फुरति तनुभृतां विश्वतस्तद्वदात्मा ॥

यावान्पिण्डो गुडस्य स्फुरति मधुरिमैवास्ति सर्वोऽपि तावा-
 न्यावान्कर्पूरपिण्डः परिणमति सदामोद एवात्र तावान् ।
 विश्वं यावद्विभाति द्रुमनगनगरारामचैत्याभिरामं
 तावच्चैतन्यमेकं प्रविकसति यतोऽन्ते तदात्मावशेषम् ॥

वाद्यान्नादानुभूतिर्यदपि तदपि सा नूनमाघातगम्या
 वाद्याघातध्वनीनां न पृथगनुभवः किं तु तत्साहचर्यात् ।
 मायोपादानमेतत्सहचरितमिव ब्रह्मणाभाति तद्व-
 त्स्मिन्प्रत्यक्प्रतीते न किमपि विषयीभावमाप्नोति यस्मात् ॥

दृष्टः साक्षादिदानीमिह खलु जगतामीश्वरः संविदात्मा
 विज्ञातः स्थाणुरेको गगनवदभितः सर्वभूतान्तरात्मा ।
 दृष्टं ब्रह्मातिरिक्तं सकलमिदमसद्रूपमाभासमात्रं
 शुद्धं ब्रह्माहमस्मीत्यविरतमधुनात्नैव तिष्ठेदनीहः ॥ ६४ ॥

इन्द्रेन्द्राण्योः प्रकामं सुरतसुखजुषोः स्याद्रतान्तः सुषुप्ति-
 स्तस्यामानन्दसान्द्रं पदमतिगहनं यत्स आनन्दकोशः ।
 तस्मिन्नो वेद किञ्चिन्निरतिशयसुखाभ्यन्तरे लीयमानो
 दुःखी स्याद्बोधितः सन्निति कुशलमतिबोधयेन्नैव सुप्तम् ॥

सर्वे नन्दन्ति जीवा अधिगतयशसा गृह्णता चक्षुरादी-
 नन्तः सर्वोपकर्त्री बहिरपि च सुषुप्तौ यथा तुल्यसंस्थाः ।
 एतेषां किल्बिषस्पृग्जठरभृतिकृते यो बहिर्घृत्तिरास्ते
 त्वक्चक्षुःश्रोत्रनासारसनवशमितो याति शोकं च मोहम् ॥

जाग्रत्यामन्तरात्मा विषयसुखकृतेऽनेकयत्नान्विधास्य-
 ऽश्राम्यत्सर्वेन्द्रियौघोऽधिगतमपि सुखं विस्मरन्त्याति निद्राम् ।
 विश्रामाय स्वरूपे त्वतितरसुलभं तेन चातीन्द्रियं हि
 सुखं सर्वोत्तमं स्यात् परिणतिविरसादिन्द्रियोत्थात्सुखाच्च ॥

पक्षावभ्यस्य पक्षी जनयति मरुतं तेन यात्युच्चदेशं

लब्ध्वा वायुं महान्तं श्रममपनयति स्वीयपक्षौ प्रसार्य ।

द्रुःसंकल्पैर्विकल्पैर्विषयमनु कदर्थीकृतं चित्तमेत-

त्खिन्नं विश्रामहेतोः स्वपिति चिरमहो हस्तपादान्प्रसार्य ॥

आश्लिष्यात्मानमात्मा न किमपि सहसैवान्तरं वेद बाह्यं

यद्वत्कामी विदेशात्सदनमुपगतो गाढमाश्लिष्य कान्ताम् ।

यात्यस्तं तत्र लोकव्यवहृतिरखिला पुण्यपापानुबन्धः

शोको मोहो भयं वा समविषममिदं न स्मरत्येव किञ्चित् ॥

अल्पानल्पप्रपञ्चप्रलय उपरतिश्चेन्द्रियाणां सुखाप्ति-

र्जीविन्मुक्तौ सुषुप्तौ त्रितयमपि समं किं तु तत्रास्ति भेदः ।

प्राक्संस्कारात्प्रसुप्तः पुनरपि च परावृत्तिमेति प्रबुद्धो

नश्यत्संस्कारजातो न स किल पुनरावर्तते यश्च मुक्तः ॥

आनन्दान्यश्च सर्वाननुभवति नृपः सर्वसंपत्समृद्ध-

स्तस्यानन्दः स एकः स खलु शतगुणः सन्प्रदिष्टः पितृणाम् ।

आदेवब्रह्मलोकं शतशतगुणितास्ते यदन्तर्गताः स्यु-

र्ब्रह्मानन्दः स एकोऽस्त्यथ विषयसुखान्यस्य मात्रा भवन्ति ॥

यत्रानन्दाश्च मोदाः प्रमुद इति मुदश्चासते सर्व एते
 यत्राप्राः सर्वकामाः स्युरखिलविरमात्केवलीभाव आस्ते ।
 मां तत्रानन्दसान्द्रे कृधि चिरममृतं सोम पीयूषपूर्णा
 धारामिन्द्राय देहीत्यपि निगमगिरो भ्रूयुगान्तर्गताय ॥

आत्माकम्पः सुखात्मा स्फुरति तदपरा त्वन्यथैव स्फुरन्ती
 स्थैर्यं वा चञ्चलत्वं मनसि परिणतिं याति तत्रत्यमस्मिन् ।
 चाञ्चल्यं दुःखहेतुर्मनस इदमहो यावदिष्टार्थलब्धि-
 स्तस्यां यावत्स्थिरत्वं मनसि विषयजं स्यात्सुखं तावदेव ॥

यद्वत्सौख्यं रतान्ते निमिषमिह मनस्येकताने रसे स्या-
 त्स्थैर्यं यावत्सुषुप्तौ सुखमनतिशयं तावदेवाथ मुक्तौ ।
 नित्यानन्दः प्रशान्ते हृदि तदिह सुखस्थैर्ययोः साहचर्यं
 नित्यानन्दस्य मात्रा विषयसुखमिदं युज्यते तेन वक्तुम् ॥

श्रान्तं स्वान्तं स बाह्यव्यवहृतिभिरिदं ताः समाकृष्य सर्वा-
 स्तत्तत्संस्कारयुक्तं ह्युपरमति परावृत्तमिच्छन्निदानम् ।
 स्वाप्रान्तसंस्कारजातप्रजनितविषयान्स्वाप्रदेहेऽनुभूता-
 न्प्रोज्झयान्तः प्रत्यगात्मप्रवणमिदमगाङ्गूरि विश्राममस्मिन् ॥

स्वप्ने भोगः सुखादेर्भवति ननु कुतः साधने मूर्छमाने
 स्वाप्नं देहान्तरं तद्व्यवहृतिकुशलं नव्यमुत्पद्यते चेत् ।
 तत्सामग्र्या अभावात्कुत इदमुदितं तद्धि सांकल्पिकं चे-
 त्त्किं स्वाप्ने रतान्ते वपुषि निपतिते दृश्यते शुक्रमोक्षः ॥

भीत्या रोदित्यनेन प्रवदति हसति श्लाघते नूनमस्मा-
 त्स्वप्नेऽप्यङ्गेऽनुबन्धं त्यजति न सहसा मूर्छितेऽप्यन्तरात्मा ।
 पूर्वं ये येऽनुभूतास्तनुयुवतिह्यव्याघ्रदेशादयोऽर्था-
 स्तत्संस्कारस्वरूपान्सृजति पुनरमूर्च्छित्य संस्कारदेहम् ॥

संधौ जाग्रत्सुषुप्त्योरनुभवविदिता स्वान्यवस्था द्वितीया
 तत्रात्मज्योतिरास्ते पुरुष इह समाकृष्य सर्वेन्द्रियाणि ।
 संवेश्य स्थूलदेहं समुचितशयने स्वीयभासान्तरात्मा
 पश्यन्संस्काररूपानभिमतविषयान्याति कुत्रापि तद्वत् ॥

रक्षन्प्राणैः कुलाद्यं निजशयनगतं श्वासमात्रावशेषै-
 र्मा भूत्तत्प्रेतकल्पाकृतिकमिति पुनः सारमेयादिभक्ष्यम् ।
 स्वप्ने स्वीयप्रभावात्सृजति ह्यरथान्निम्नगाः पल्वलानि
 क्रीडास्थानान्यनेकान्यपि सुहृद्बलापुत्रमित्रानुकारान् ॥

मातङ्गव्याघ्रदस्युद्विषदुरगकपीन्कुत्रचित्प्रेयसीभिः

क्रीडन्नास्ते हसन्वा विहरति कुहचिन्मृष्टमभ्राति चान्नम् ।
म्लेच्छत्वं प्राप्तवानस्म्यहमिति कुहचिच्छङ्कितः स्वीयलोका-
दास्ते व्याघ्रादिभीत्या प्रचलति कुहचिद्रोदिति प्रस्यमानः ॥

यो यो दृग्गोचरोऽर्थो भवति स स तदा तद्गतात्मस्वरूपा-
विज्ञानोत्पद्यमानः स्फुरति ननु यथा शुक्तिकाज्ञानहेतुः ।
रौप्याभासो मृषैव स्फुरति च किरणाज्ञानतोऽम्भो मुजङ्गो
रज्ज्वज्ञानान्निमेषं सुखभयकृदतो दृष्टिसृष्टं किलेदम् ॥

मायाध्यासाश्रयेण प्रविततमखिलं यन्मया तेन मत्स्था-
न्येतान्येतेषु नाहं यदपि हि रजतं भाति शुक्तौ न रौप्ये ।
शुक्त्यंशस्तेन भूतान्यपि मयि न वसन्तीति विध्वग्विनेता
प्राहास्माद्दृश्यजातं सकलमपि मृषैवेन्द्रजालोपमेयम् ॥

हेतुः कर्मैव लोके सुखतदितरयोरेवमज्ञोऽविदित्वा
मित्रं वा शत्रुरित्थं व्यवहरति मृषा याज्ञवल्क्यार्तभागौ ।
अत्कर्मैवोचतुः प्राग्जनकनृपगृहे चक्रतुस्तत्प्रशंसां
वंशोत्तंसो यदूनामिति वदति न कोऽप्यत्र तिष्ठत्यकर्मा ॥

वृक्षच्छेदे कुठारः प्रभवति यदापि प्राणिनोद्यस्तथापि
 प्रायोऽन्नं तृप्तिहेतुस्तदपि निगदितं कारणं भोक्तृयत्नः ।
 प्राचीनं कर्म तद्वद्विषमसमफलप्राप्तिहेतुस्तथापि
 स्वातन्त्र्यं नश्वरेऽस्मिन्न हि खलु घटते प्रेरकोऽस्यान्तरात्मा ॥

स्मृत्या लोकेषु वर्णाश्रमविहितमदो नित्यकाम्यादि कर्म
 सर्वं ब्रह्मार्पणं स्यादिति निगमगिरः संगिरन्तेऽतिरम्यम् ।
 यन्नासानेत्रजिह्वाकरचरणशिरःश्रोत्रसंतर्पणेन
 तुष्येदङ्गीव साक्षात्तरुरिव सकलो मूलसंतर्पणेन ॥ ८५ ॥

यः प्रैत्यात्मानभिज्ञः श्रुतिविदपि तथाकर्मकृत्कर्मणोऽस्य
 नाशः स्यादल्पभोगात्पुनरवतरणे दुःखभोगो महीयान ।
 आत्माभिज्ञस्य लिप्सोरपि भवति महाञ्शाश्वतः सिद्धिभोगो
 ह्यात्मा तस्मादुपास्यः खलु तदधिगमे सर्वसौख्यान्यलिप्सोः ॥

सूर्याद्यैरर्थभानं न हि भवति पुनः केवलैर्नात्र चित्रं
 सूर्यात्सूर्यप्रतीतिर्न भवति सहसा नापि चन्द्रस्य चन्द्रात् ।
 अग्नेरग्नेश्च किं तु स्फुरति रविमुखं चक्षुषश्चित्प्रयुक्ता-
 दात्मज्योतिस्ततोऽयं पुरुष इह महो देवतानां च चित्रम् ॥

प्राणेनाम्भांसि भूयः पिबति पुनरसावन्नमश्राति तत्र

तत्पाकं जाठरोऽग्निस्तदुपहितबलो द्राक्छनैर्वा करोति ।

व्यानः सर्वाङ्गनाडीष्वथ नयति रसं प्राणसंतर्पणार्थं

निःसारं पूतिगन्धं त्यजति बहिरयं देहतोऽपानसंज्ञः ॥८८॥

व्यापारं देहसंस्थः प्रतिवपुरखिलं पञ्चवृत्त्यात्मकोऽसौ

प्राणः सर्वेन्द्रियाणामधिपतिरनिशं सत्तया निर्विवादम् ।

यस्येत्यं चिद्धनस्य स्फुटमिह कुरुते सोऽस्मि सर्वस्य साक्षी

प्राणस्य प्राण एषोऽप्यखिलतनुभृतां चक्षुषश्चक्षुरेषः ॥८९॥

यं भान्तं चिद्धनैकं क्षितिजलपवनादित्यचन्द्रादयो ये

भासा तस्यैव चानु प्रविरलगतयो भान्ति तस्मिन्वसन्ति ।

विद्युत्पुञ्जोऽग्निसंघोऽप्युद्गणविततिर्भासयेत्किं परेशं

ज्योतिः शान्तं ह्यनन्तं कविमजममरं शाश्वतं जन्मशून्यम् ॥

तद्ब्रह्मैवाहमस्मीत्यनुभव उदितो यस्य कस्यापि चेद्वै

पुंसः श्रीसद्गुरुणामतुलितकरुणापूर्णपीयूषदृष्ट्या ।

जीवन्मुक्तः स एव भ्रमविधुरमना निर्गतेऽनाद्युपाधौ

नित्यानन्दैकधाम प्रविशति परमं नष्टसंदेहवृत्तिः ॥ ९१ ॥

नो देहो नेन्द्रियाणि क्षरमतिचपलं नो मनो नैव बुद्धिः
 प्राणो नैवाहमस्मीत्यखिलजडमिदं वस्तुजातं कथं स्याम् ।
 नाहंकारो न दारा गृहसुतसुजनक्षेत्रवित्तादि दूरं
 साक्षी चित्प्रत्यगात्मा निखिलजगदधिष्ठानभूतः शिवोऽहम् ॥

दृश्यं यद्रूपमेतद्भवति च विशदं नीलपीताद्यनेकं
 सर्वस्यैतस्य दृग्वै स्फुरदनुभवतो लोचनं चैकरूपम् ।
 तद्दृश्यं मानसं दृक्परिणतविषयाकारधीवृत्तयोऽपि
 दृश्या दृग्रूप एव प्रभुरिह स तथा दृश्यते नैव साक्षी ॥

रज्ज्वज्ञानाद्भुजङ्गस्तदुपरि सहसा भाति मन्दान्धकारे
 स्वात्माज्ञानात्तथासौ भृशमसुखमभूदात्मनो जीवभावः ।
 आप्नोक्त्याहिभ्रमान्ते स च खलु विदिता रज्जुरेका तथाहं
 कूटस्थो नैव जीवो निजगुरुवचसा साक्षिभूतः शिवोऽहम् ॥

किं ज्योतिस्ते वदस्वाहनि रविरिह मे चन्द्रदीपादि रात्रौ
 स्यादेवं भानुदीपादिकपरिकलने किं तव ज्योतिरस्ति ।
 चक्षुस्तन्मीलने किं भवति च सुतरां धीर्धियः किं प्रकाशे
 तत्रैवाहं ततस्त्वं तदसि परमकं ज्योतिरस्मि प्रभोऽहम् ॥

कंचित्कालं स्थितः कौ पुनरिह भजते नैव देहादिसंघं
 यावत्प्रारब्धभोगं कथमपि स सुखं चेष्टतेऽसङ्गबुद्धया ।
 निर्द्वन्द्वो नित्यशुद्धो विगलितममताहंकृतिर्नित्यतृप्तो
 ब्रह्मानन्दस्वरूपः स्थिरमतिरचलो निर्गताशेषमोहः ॥

जीवात्मब्रह्मभेदं दलयति सहसा यत्प्रकाशैकरूपं
 विज्ञानं तच्च बुद्धौ समुदितमतुलं यत्तु पुंसः पवित्रम् ।
 माया तेनैव तत्तु क्षयमुपगमिता संसृतेः कारणं या
 नष्टा सा कायकर्त्वी पुनरपि भविता नैव विज्ञानमात्रात् ॥

विश्वं नेति प्रमाणाद्विगलितजगदाकारभानस्यजेद्वै
 पीत्वा यद्वत्फलाम्भस्यजति च सुतरां तत्फलं सौरभाह्वयम् ।
 सम्यक्सच्चिद्वनैकामृतसुखकबलास्वादपूर्णो हृदासौ
 ज्ञात्वा निःसारमेवं जगदखिलमिदं स्वप्रभः शान्तचित्तः ॥

क्षीयन्ते चास्य कर्माण्यपि खलु हृदयग्रन्थिरुद्भिद्यते वै
 च्छिद्यन्ते संशया ये जनिमृतिफलदा दृष्टमात्रे परेशे ।
 तस्मिंश्चिन्मात्ररूपे गुणमलरहिते तत्त्वमस्यादिलक्ष्ये
 कूटस्थे प्रत्यगात्मन्यखिलविधिमनोगोचरे ब्रह्मणीशे ॥

आदौ मध्ये तथान्ते जनिमृतिफलदं कर्ममूलं विशालं
 ज्ञात्वा संसारवृक्षं भ्रममदमुदिताशोकतानेकपत्रम् ।
 कामक्रोधादिशाखं सुतपशुवनिताकन्यकापक्षिसंघं
 छित्त्वासङ्गांसिनैनं पटुमतिरभितश्चिन्तयेद्वासुदेवम् ॥१००॥

जातं मय्येव सर्वं पुनरपि मयि तत्संस्थितं चैव विश्वं
 सर्वं मय्येव याति प्रविलयमिति तद्ब्रह्म चैवाहमस्मि ।
 यस्य स्मृत्या च यज्ञाद्यखिलशुभविधौ सुप्रयातीह कार्यं
 न्यूनं संपूर्णतां वै तमहमतिमुदैवाच्युतं संनतोऽस्मि ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य श्रीगोविन्दभगव-
 त्पूज्यपादशिष्यस्य श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ

शतश्लोकी समाप्ता ॥

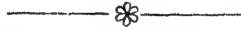

॥ दशश्लोकी ॥

॥ श्रीः ॥

॥ दशश्लोकी ॥

न भूमिर्न तोयं न तेजो न वायु-
र्न खं नेन्द्रियं वा न तेषां समूहः ।
अनेकान्तिकत्वात्सुषुप्त्येकसिद्ध-
स्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ १ ॥

न वर्णा न वर्णाश्रमाचारधर्मा
न मे धारणाध्यानयोगादयोऽपि ।
अनात्माश्रयाहं ममाध्यासहाना-
त्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ २ ॥

न माता पिता वा न देवा न लोका
न वेदा न यज्ञा न तीर्थं ब्रुवन्ति ।
सुषुप्तौ निरस्तातिशून्यात्मकत्वा-
त्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ३ ॥

न सांख्यं न शैवं न तत्पाञ्चरात्रं
 न जैनं न मीमांसकादेर्मतं वा ।
 विशिष्टानुभूत्या विशुद्धात्मकत्वा-
 त्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ४ ॥

न चोर्ध्वं न चाधो न चान्तर्न बाह्यं
 न मध्यं न तिर्यङ् न पूर्वापरा दिक् ।
 वियद्वयापकत्वादखण्डैकरूप-
 स्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ५ ॥

न शुक्लं न कृष्णं न रक्तं न पीतं
 न कुब्जं न पीनं न ह्रस्वं न दीर्घम् ।
 अरूपं तथा ज्योतिराकारकत्वा-
 त्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ६ ॥

न शास्ता न शास्त्रं न शिष्यो न शिक्षा
 न च त्वं न चाहं न चार्थं प्रपञ्चः ।
 स्वरूपावबोधो विकल्पासहिष्णु-
 त्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ७ ॥

न जाग्रन्न मे स्वप्नको वा सुषुप्ति-
 र्न विश्वो न वा तैजसः प्राज्ञको वा ।
 अविद्यात्मकत्वात्रयाणां तुरीय-
 स्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ८ ॥
 अपि व्यापकत्वाद्धि तत्त्वप्रयोगा-
 त्स्वतः सिद्धभावादनन्याश्रयत्वात् ।
 जगत्तुच्छमेतत्समस्तं तदन्य-
 त्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ९ ॥
 न चैकं तदन्यद्वितीयं कुतः स्या-
 न्न वा केवलत्वं न चाकेवलत्वम् ।
 न शून्यं न चाशून्यमद्वैतकत्वा-
 त्कथं सर्ववेदान्तसिद्धं ब्रवीमि ॥ १० ॥
 इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य श्रीगोविन्द-
 भगवत्पूज्यपादशिष्यस्य श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ
 दशश्लोकी समाप्ता ॥

सर्ववेदान्तसिद्धान्त-
सारसंग्रहः

परिग्रहण सं०.....10377.....
ग्रन्थालय, के. उ. ति. शि. संस्थान
सारनाथ, वाराणसी

॥ श्रीः ॥

सर्ववेदान्तसिद्धान्त- सारसंग्रहः ॥

अखण्डानन्दसंबोधो वन्दनाद्यस्य जायते ।
गोविन्दं तमहं वन्दे चिदानन्दतनुं गुरुम् ॥ १ ॥

अखण्डं सच्चिदानन्दमवाङ्मनसगोचरम् ।
आत्मानमखिलाधारमाश्रयेऽभीष्टसिद्धये ॥ २ ॥

यदालम्बो दरं हन्ति सतां प्रत्यूहसंभवम् ।
तदालम्बे दयालम्बं लम्बोदरपदाम्बुजम् ॥ ३ ॥

वेदान्तशास्त्रसिद्धान्तसारसंग्रह उच्यते ।
प्रेक्षावतां मुमुक्षुणां सुखबोधोपपत्तये ॥ ४ ॥

अस्य शास्त्रानुसारित्वादनुबन्धचतुष्टयम् ।
यदेव मूलं शास्त्रस्य निर्दिष्टं तदिहोच्यते ॥ ५ ॥

अधिकारी च विषयः संबन्धश्च प्रयोजनम् ।
 शास्त्रारम्भफलं प्राहुरनुबन्धचतुष्टयम् ॥ ६ ॥
 चतुर्भिः साधनैः सम्यक्संपन्नो युक्तिदक्षिणः ।
 मेधावी पुरुषो विद्वानधिकार्यत्र संमतः ॥ ७ ॥
 विषयः शुद्धचैतन्यं जीवब्रह्मैक्यलक्षणम् ।
 यत्रैव दृश्यते सर्ववेदान्तानां समन्वयः ॥ ८ ॥
 एतदैक्यप्रमेयस्य प्रमाणस्यापि च श्रुतेः ।
 संबन्धः कथ्यते सद्भिर्बोध्यबोधकलक्षणः ॥ ९ ॥
 ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानं सन्तः प्राहुः प्रयोजनम् ।
 येन निःशेषसंसारबन्धात्सद्यः प्रमुच्यते ॥ १० ॥
 प्रयोजनं संप्रवृत्तेः कारणं फललक्षणम् ।
 प्रयोजनमनुद्दिश्य न मन्दोऽपि प्रवर्तते ॥ ११ ॥
 साधनचतुष्टयसंपत्तिर्यस्यास्ति धीमतः पुंसः ।
 तस्यैवैतत्फलसिद्धिर्नान्यस्य किञ्चिदूनस्य ॥ १२ ॥
 चत्वारि साधनान्यत्र वदन्ति परमर्षयः ।
 मुक्तिर्येषां तु सद्भावे नाभावे सिध्यति ध्रुवम् ॥ १३ ॥

आद्यं नित्यानित्यवस्तुविवेकः साधनं मतम् ।
 इहामुत्रार्थफलभोगविरागो द्वितीयकम् ॥ १४ ॥
 शमादिषट्कसंपत्तिस्तृतीयं साधनम् मतम् ।
 तुरीयं तु मुमुक्षुत्वं साधनं शास्त्रसंमतम् ॥ १५ ॥
 ब्रह्मैव नित्यमन्यत्तु ह्यनित्यमिति वेदनम् ।
 सोऽयं नित्यानित्यवस्तुविवेक इति कथ्यते ॥ १६ ॥
 मृदादिकारणं नित्यं त्रिषु कालेषु दर्शनात् ।
 घटाद्यनित्यं तत्कार्यं यतस्तन्नाश ईक्ष्यते ॥ १७ ॥
 तथैवैतज्जगत्सर्वमनित्यं ब्रह्मकार्यतः ।
 तत्कारणं परं ब्रह्म भवेन्नित्यं मृदादिवत् ॥ १८ ॥
 सर्गं वक्तव्यस्य तस्माद्वा एतस्मादित्यपि श्रुतिः ।
 सकाशाद्ब्रह्मणस्तस्मादनित्यत्वे न संशयः ॥ १९ ॥
 सर्वस्यानित्यत्वे सावयवत्वेन सर्वतःसिद्धे ।
 वैकुण्ठादिषु नित्यत्वमतिभ्रम एव मूढबुद्धीनाम् ॥ २० ॥
 अनित्यत्वं च नित्यत्वमेवं यच्छ्रुतियुक्तिभिः ।
 विवेचनं नित्यानित्यविवेक इति कथ्यते ॥ २१ ॥

ऐहिकामुष्मिकार्थेषु ह्यनित्यत्वेन निश्चयात् ।

नैःस्पृह्यं तुच्छबुद्ध्या यत्तद्वैराग्यमितीर्यते ॥ २२ ॥

नित्यानित्यपदार्थविवेकात्पुरुषस्य जायते सद्यः ।

स्रक्चन्दनवनितादौ सर्वत्रानित्यवस्तुनि विरक्तिः ॥ २३ ॥

काकस्य विष्ठावदसह्यबुद्धि-

भोग्येषु सा तीव्रविरक्तिरिष्यते ।

विरक्तितीव्रत्वनिदानमाहु-

भोग्येषु दोषेक्षणमेव सन्तः ॥ २४ ॥

प्रदृश्यते वस्तुनि यत्र दोषो

न तत्र पुंसोऽस्ति पुनः प्रवृत्तिः ।

अन्तर्महारोगवतीं विजान-

न्को नाम वेश्यामपि रूपिणीं ब्रजेत् ॥ २५ ॥

अत्रापि चान्यत्र च विद्यमान-

पदार्थसंमर्शनमेव कार्यम् ।

यथाप्रकारार्थगुणाभिमर्शनं

संदर्शयत्येव तदीयदोषम् ॥ २६ ॥

कुक्षौ स्वमातुर्मलमूत्रमध्ये

स्थितिं तदा विद्विक्त्रिमिदंशनं च ।

तदीयकौक्षेयकवह्निदाहं

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ २७ ॥

स्वकीयविष्मूत्रविसर्जनं त-

च्चोत्तानगत्या शयनं तदा यत् ।

बालप्रहाद्याहतिभाक्च शैशवं

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ २८ ॥

स्वीयैः परैस्ताडनमज्ञभाव-

मत्यन्तचापल्यमसत्क्रियां च ।

कुमारभावे प्रतिषिद्धवृत्तिं

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ २९ ॥

मदोद्धतिं मान्यतिरस्कृतिं च

कामातुरत्वं समयातिलङ्घनम् ।

तां तां युवत्योदितदुष्टचेष्टां

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३० ॥

विरूपतां सर्वजनादवज्ञां

सर्वत्र दैन्यं निजबुद्धिहैन्यम् ।

वृद्धत्वसंभावितदुर्दशां तां

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३१ ॥

पित्तज्वरार्शःक्षयगुल्मशूल-

श्लेष्मादिरोगोदिततीव्रदुःखम् ।

दुर्गन्धमस्वास्थ्यमनूनचिन्तां

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३२ ॥

यमावलोकोदितभीतिकम्प-

भर्मव्यथोच्छ्वासगतीश्च वेदनाम् ।

प्राणप्रयाणे परिदृश्यमानां

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३३ ॥

अङ्गारनद्यां तपने च कुम्भी-

पाकेऽपि वीच्यामसिपत्रकानने ।

दूतैर्यमस्य क्रियमाणबाधां

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३४ ॥

पुण्यक्षये पुण्यकृतो नभःस्थै-

र्निपाल्यमानान्निश्चितीकृताङ्गान् ।

नक्षत्ररूपेण दिवश्च्युतांस्ता-

न्विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३५ ॥

वाय्वर्कवह्नीन्द्रमुखान्सुरेन्द्रा-

नीशोग्रभीत्या ग्रथितान्तरङ्गान् ।

विपक्षलोकैः परिदूयमाना-

न्विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३६ ॥

श्रुत्या निरुक्तं सुखतारतम्यं

ब्रह्मान्तमारभ्य महीमहेशम् ।

औपाधिकं तत्तु न वास्तवं चे-

दालोच्य को वा विरतिं न याति ॥ ३७ ॥

सालोक्यसामीप्यसरूपतादि-

भेदस्तु सत्कर्मविशेषसिद्धः ।

न कर्मसिद्धस्य तु नित्यतेति

विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३८ ॥

यत्रास्ति लोके गतितारतम्यं

उच्चावचत्वान्वितमत्र तत्कृतम् ।

यथेह तद्वत्खलु दुःखमस्ती-

त्यालोच्य को वा विरतिं न याति ॥ ३९ ॥

को नाम लोके पुरुषो विवेकी

विनश्यरे तुच्छसुखे गृहादौ ।

कुर्याद्रतिं नित्यमवेक्षमाणो

वृथैव मोहान्म्रियमाणजन्तून् ॥ ४० ॥

सुखं किमस्यत्र विचार्यमाणे

गृहेऽपि वा योषिति वा पदार्थे ।

मायातमोऽन्धीकृतचक्षुषो ये

त एव मुह्यन्ति विवेकशून्याः ॥ ४१ ॥

अविचारितरमणीयं

सर्वमुदुम्बरफलोपमं भोग्यम् ।

अज्ञानामुपभोग्यं

न तु तज्ज्ञानां योषिति वा पदार्थे ॥ ४२ ॥

गतेऽपि तोये सुषिरं कुलीरो
 हातुं ह्यशक्तो म्रियते विमोहान् ।
 यथा तथा गेहसुखानुषक्तो
 विनाशमायाति नरो भ्रमेण ॥ ४३ ॥

कोशक्रिमिस्तनुभिरात्मदेह-
 मावेष्टय चावेष्टय च गुप्तिमिच्छन् ।
 स्वयं विनिर्गन्तुमशक्त एव
 संस्ततस्तदन्ते म्रियते च लग्नः ॥ ४४ ॥

यथा तथा पुत्रकलत्रमित्र-
 स्नेहानुबन्धैर्ग्रथितो गृहस्थः ।
 कदापि वा तान्परिमुच्य गेहा-
 द्रन्तुं न शक्तो म्रियते मुधैव ॥ ४५ ॥

कारागृहस्यास्य च को विशेषः
 प्रदृश्यते साधु विचार्यमाणे ।
 मुक्तेः प्रतीपत्वमिहापि पुंसः
 कान्तासुखाभ्युत्थितमोहपाशैः ॥ ४६ ॥

गृहस्पृहा पादनिबद्धशृङ्खला

कान्तासुताशा पटुकण्ठपाशः ।

शीर्षे पतद्भूर्यशनिर्हि साक्षा-

त्प्राणान्तहेतुः प्रबला धनाशा ॥ ४७ ॥

आशापाशशतेन पाशितपदो नोत्थातुमेव क्षमः

कामक्रोधमदादिभिः प्रतिभटैः संरक्ष्यमाणोऽनिशम् ।

संमोहावरणेन गोपनवतः संसारकारागृहा-

न्निर्गन्तुं त्रिविधेषणापरवशः कः शक्नुयाद्भागिषु ॥

कामान्धकारेण निरुद्धदृष्टि-

मुह्यत्यसत्यप्यबलास्वरूपे ।

न ह्यन्धदृष्टेरसतः सतो वा

सुखत्वदुःखत्वविचारणास्ति ॥ ४९ ॥

श्लेष्मोद्गारि मुखं स्रवन्मलवती नासाश्रुमल्लोचनं

स्वेदस्त्रावि मलाभिपूर्णमभितो दुर्गन्धदुष्टं वपुः ।

अन्यद्वक्तुमशक्यमेव मनसा मन्तुं क्वचिन्नार्हति

स्त्रीरूपं कथमीदृशं सुमनसां पात्रीभवेन्नेत्रयोः ॥ ५० ॥

दूरादवेक्ष्याग्निशिखां पतङ्गो

रम्यत्वबुद्ध्या विनिपत्य नश्यति ।

यथा तथा नष्टहृषेः सूक्ष्मं

कथं निरीक्षेत विमुक्तिमार्गम् ॥ ५१ ॥

कामेन कान्तां परिगृह्य तद्व-

ज्जनोऽप्ययं नश्यति नष्टदृष्टिः ।

मांसास्थिमज्जामलमूत्रपात्रं

स्त्रियं स्वयं रम्यतयैव पश्यति ॥ ५२ ॥

काम एव यमः साक्षात्कान्ता वैतरणी नदी ।

विवेकिनां मुमुक्षूणां निलयस्तु यमालयः ॥ ५३ ॥

यमालये वापि गृहेऽपि नो नृणां

तापत्रयक्लेशनिवृत्तिरस्ति ।

किञ्चित्समालोक्य तु तद्विरामं

सुखात्मना पश्यति मूढलोकः ॥ ५४ ॥

यमस्य कामस्य च तारतम्यं

विचार्यमाणे महदस्ति लोके ।

हितं करोत्यस्य यमोऽप्रियः स-

न्कामस्त्वनर्थं कुरुते प्रियः सन् ॥ ५५ ॥

यमोऽसतामेव करोत्यनर्थं

सतां तु सौख्यं कुरुते हितः सन् ।

कामः सतामेव गतिं निरुन्ध-

न्करोत्यनर्थं ह्यसतां तु का कथा ॥ ५६ ॥

विश्वस्य वृद्धिं स्वयमेव कांक्ष-

न्प्रवर्तकं कामिजनं ससर्ज ।

तेनैव लोकः परिमुह्यमानः

प्रवर्धते चन्द्रमसेव चाब्धिः ॥ ५७ ॥

कामो नाम महाञ्जगद्भ्रमयिता स्थित्वान्तरङ्गे स्वयं

स्त्रीपुंसावितरेतराङ्गकगुणैर्हासैश्च भावैः स्फुटम् ।

अन्योन्यं परिमोह्य नैजतमसा प्रेमानुबन्धेन तौ

बद्धा भ्रामयति प्रपञ्चरचनां संवर्धयन्ब्रह्महा ॥ ५८ ॥

अतोऽन्तरङ्गस्थितकामवेगा-

द्भोग्ये प्रवृत्तिः स्वत एव सिद्धा ।

सर्वस्य जन्तोर्ध्रुवमन्यथा चे-

दबोधितार्थेषु कथं प्रवृत्तिः ॥ ५९ ॥

तेनैव सर्वजन्तूनां कामना बलवत्तरा ।

जीर्यत्यपि च देहेऽस्मिन्कामना नैव जीर्यते ॥ ६० ॥

अवेक्ष्य विषये दोषं बुद्धियुक्तो विचक्षणः ।

कामपाशेन यो मुक्तः स मुक्तेः पथिगोचरः ॥ ६१ ॥

कामस्य विजयोपायं सूक्ष्मं वक्ष्याम्यहं सताम् ।

संकल्पस्य परित्याग उपायः सुलभो मतः ॥ ६२ ॥

श्रुते दृष्टेऽपि वा भोग्ये यस्मिन्कस्मिंश्च वस्तुनि ।

समीचीनत्वधीत्यागात्कामो नोदेति कर्हिचित् ॥ ६३ ॥

कामस्य बीजं संकल्पः संकल्पादेव जायते ।

बीजे नष्टेऽङ्कुर इव तस्मिन्नष्ट्रे विनश्यति ॥ ६४ ॥

न कोऽपि सम्यक्त्वधिया विनैव

भोग्यं नरः कामयितुं समर्थः ।

यतस्ततः कामजयेच्छुरेतां

सम्यक्त्वबुद्धिं विषये निहन्यात् ॥ ६५ ॥

भोग्ये नरः कामजयेच्छुरेतां

सुखत्वबुद्धिं विषये निहन्यात् ।

यावत्सुखत्वभ्रमधीः पदार्थे

तावन्न जेतुं प्रभवेद्धि कामम् ॥ ६६ ॥

संकल्पानुदये हेतुर्यथाभूतार्थदर्शनम् ।

अनर्थचिन्तनं चाभ्यां नावकाशोऽस्य विद्यते ॥ ६७ ॥

रत्ने यदि शिलाबुद्धिर्जायते वा भयं ततः ।

समीचीनत्वधीर्नैति नोपादेयत्वधीरपि ॥ ६८ ॥

यथार्थदर्शनं वस्तुन्यनर्थस्यापि चिन्तनम् ।

संकल्पस्यापि कामस्य तद्वधोपाय इष्यते ॥ ६९ ॥

धनं भयनिबन्धनं सततदुःखसंवर्धनं

प्रचण्डतरकर्दनं स्फुटितबन्धुसंवर्धनम् ।

विशिष्टगुणबाधनं कृपणधीसमाराधनं

न मुक्तिगतिसाधनं भवति नापि हृच्छोधनम् ॥ ७० ॥

राज्ञो भयं चोरभयं प्रमादा-

द्भयं तथा ज्ञातिभयं च वस्तुतः ।

धनं भयग्रस्तमनर्थमूलं

यतः सतां नैव सुखाय कल्पते ॥ ७१ ॥

आर्जने रक्षणे दाने व्यये वापि च वस्तुतः ।

दुःखमेव सदा नृणां न धनं सुखसाधनम् ॥ ७२ ॥

सतामपि पदार्थस्य लाभाल्लोभः प्रवर्धते ।

विवेको लुप्यते लोभात्तस्मिँल्लुप्ते विनश्यति ॥ ७३ ॥

दहत्यलाभे निःस्वत्वं लाभे लोभो दहत्यमुम् ।

तस्मात्संतापकं वित्तं कस्य सौख्यं प्रयच्छति ॥

भोगेन मत्तता जन्तोर्दानेन पुनरुद्भवः ।

वृधैवोभयथा वित्तं नास्त्येव गतिरन्यथा ॥ ७५ ॥

धनेन मद्वृद्धिः स्यान्मदेन स्मृतिनाशनम् ।

स्मृतिनाशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥ ७६ ॥

सुखयति धनमेवेत्यन्तराशापिशाच्या

दृढतरमुपगूढो मूढलोको जडात्मा ।

निवसति तदुपान्ते संततं प्रेक्षमाणो

व्रजति तदपि पश्चात्प्राणमेतस्य हृत्वा ॥ ७७ ॥

संपन्नोऽन्धवदेव किञ्चिदपरं नो वीक्षते चक्षुषा

सद्भिर्वर्जितमार्ग एव चरति प्रोत्सारितो बालिशैः ।

तस्मिन्नेव मुहुः स्वल्पप्रतिपदं गत्वान्धकूपे पत-

त्यस्यान्धत्वनिवर्तकौषधमिदं दारिद्र्यमेवाञ्जनम् ॥७८॥

लोभः क्रोधश्च डम्भश्च मदो मत्सर एव च ।

वर्धते वित्तसंप्राप्तया कथं तच्चित्तशोधनम् ॥ ७९ ॥

अलाभाद्विगुणं दुःखं वित्तस्य व्ययसंभवे ।

ततोऽपि त्रिगुणं दुःखं दुर्व्यये विदुषामपि ॥ ८० ॥

नित्याहितेन वित्तेन

भयचिन्तानपायिना ।

चित्तस्वास्थ्यं कुतो जन्तो-

र्गृहस्थेनाहिना यथा ॥ ८१ ॥

कान्तारे विजने वने जनपदे सेतौ निरीतौ च वा
 चोरैर्वापि तथेतरैर्नरवरैर्युक्तो वियुक्तोऽपि वा ।
 निःस्वः स्वस्थतया सुखेन वसति ह्याद्रीयमाणो जनैः
 क्लिभ्रात्येव धनी सदाकुलमतिर्भीतश्च पुत्रादपि ॥ ८२ ॥

तस्मादनर्थस्य निदानमर्थः

पुमर्थसिद्धिर्न भवत्यनेन ।

ततो वनान्ते निवसन्ति सन्तः

संन्यस्य सर्वं प्रतिकूलमर्थम् ॥ ८३ ॥

श्रद्धाभक्तिमतीं सतीं गुणवतीं पुत्राञ्श्रुतान्संमता-

नक्षय्यं वसुधानुभोगविभवैः श्रीसुन्दरं मन्दिरम् ।

सर्वं नश्वरमित्यवेत्य कवयः श्रुत्युक्तिभिर्युक्तिभिः

संन्यस्यन्त्यपरे तु तत्सुखमिति भ्राम्यन्ति दुःखार्णवे ॥

सुखमिति मलराशौ ये रमन्तेऽत्र गेहे

क्रिमय इव कलत्रक्षेत्रपुत्रानुषक्त्या ।

सुरपद इव तेषां नैव मोक्षप्रसङ्ग-

स्त्वपि तु निरयगर्भावासदुःखप्रवाहः ॥ ८५ ॥

येषामाशा निराशा स्या-

द्वारापत्यधनादिषु ।

तेषां सिध्यति नान्येषां

मोक्षाशाभिमुखी गतिः ॥ ८६ ॥

सत्कर्मक्षयपाप्मनां श्रुतिमतां सिद्धात्मनां धीमतां

नित्यानित्यपदार्थशोधनमिदं युक्त्या मुहुः कुर्वताम् ।

तस्मादुत्थमहाविरक्त्यसिमतां मौक्षैककाङ्क्षावतां

धन्यानां सुलभं स्त्रियादिविषयेष्वाशालताच्छेदनम् ॥

संसारमृत्योर्बलिनः प्रवेष्टुं

द्वाराणि तु त्रीणि महान्ति लोके ।

कान्ता च जिह्वा कनकं च तानि

रुणद्धि यस्तस्य भयं न मृत्योः ॥ ८८ ॥

मुक्तिश्रीनगरस्य दुर्जयतरं द्वारं यदस्त्यादिमं

तस्य द्वे अररे धनं च युवती ताभ्यां पिनद्धं दृढम् ।

कामाख्यार्गलदारुणा बलवता द्वारं तदेतन्नयं

धीरो यस्तु भिनन्ति सोऽर्हति सुखं भोक्तुं विमुक्तिश्रियः ॥

आरूढस्य विवेकाश्रमं तीव्रवैराग्यखड्गिनः ।

तितिक्षावर्मयुक्तस्य प्रतियोगी न दृश्यते ॥ ९० ॥

विवेकजां तीव्रविरक्तिमेव मुक्तेर्निदानं निगदन्ति सन्तः ।

तस्माद्विवेकी विरतिं मुमुक्षुः संपादयेत्तां प्रथमं प्रयत्नात् ॥

पुमानजातनिर्वेदो देहबन्धं जिहासितुम् ।

न हि शक्नोति निर्वेदो बन्धभेदो महानसौ ॥ ९२ ॥

वैराग्यरहिता एव यमालय इवालये ।

क्लिश्रन्ति त्रिविधैस्तापैर्मोहिता अपि पण्डिताः ॥ ९३ ॥

शमो दमस्तिक्षोपरतिः श्रद्धा ततः परम् ।

समाधानमिति प्रोक्तं षडेवैते शमादयः ॥ ९४ ॥

एकवृत्त्यैव मनसः स्वलक्ष्ये नियतस्थितिः ।

शम इत्युच्यते सद्भिः शमलक्षणवेदिभिः ॥ ९५ ॥

उत्तमो मध्यमश्चैव जघन्य इति च त्रिधा ।

निरूपितो विपश्चिद्भिः तत्तल्लक्षणवेदिभिः ॥ ९६ ॥

स्वविकारं परित्यज्य वस्तुमात्रतया स्थितिः ।

मनसः सोत्तमा शान्तिर्ब्रह्मनिर्वाणलक्षणा ॥ ९७ ॥

प्रत्यक्प्रत्ययसंतानप्रवाहकरणं धियः ।

यदेषा मध्यमा शान्तिः शुद्धसत्त्वैकलक्षणा ॥ ९८ ॥

विषयव्यापृतिं त्यक्त्वा श्रवणैकमनस्थितिः ।

मनसश्चेतरा शान्तिर्मिश्रसत्त्वैकलक्षणा ॥ ९९ ॥

प्राच्योदीच्याङ्गसद्भावे शमः सिध्यति नान्यथा ।

तीव्रा विरक्तिः प्राच्याङ्गमुदीच्याङ्गं दमादयः ॥ १०० ॥

कामः क्रोधश्च लोभश्च मदो मोहश्च मत्सरः ।

न जिताः षड्भिमे येन तस्य शान्तिर्न सिध्यति ॥ १०१ ॥

शब्दादिविषयेभ्यो यो विषवन्न निवर्तते ।

तीव्रमोक्षेच्छया भिक्षोस्तस्य शान्तिर्न सिध्यति ॥ १०२ ॥

येन नाराधितो देवो यस्य नो गुर्वनुग्रहः ।

न वश्यं हृदयं यस्य तस्य शान्तिर्न सिध्यति ॥ १०३ ॥

मनःप्रसादसिद्धयर्थं साधनं श्रूयतां बुधैः ।

मनःप्रसादो यत्सत्त्वे यदभावे न सिध्यति ॥ १०४ ॥

ब्रह्मचर्यमहिंसा च दया भूतेष्ववक्रता ।

विषयेष्वतिवैतृष्ण्यं शौचं दम्भविवर्जनम् ॥ १०५ ॥

सत्यं निर्ममता स्थैर्यमभिमानविसर्जनम् ।
 ईश्वरध्यानपरता ब्रह्मविद्धिः सहस्थितिः ॥ १०६ ॥
 ज्ञानशास्त्रैकपरता समता सुखदुःखयोः ।
 मानानासक्तिरेकान्तशीलता च मुमुक्षुता ॥ १०७ ॥
 यस्यैतद्विद्यते सर्वं तस्य चित्तं प्रसीदति ।
 न त्वेतद्धर्मशून्यस्य प्रकारान्तरकोटिभिः ॥ १०८ ॥
 स्मरणं दर्शनं स्त्रीणां गुणकर्मानुकीर्तनम् ।
 समीचीनत्वधीस्तासु प्रीतिः संभाषणं मिथः ॥ १०९ ॥
 सहवासश्च संसर्गोऽष्टधा मैथुनं विदुः ।
 एतद्विलक्षणं ब्रह्मचर्यं चित्तप्रसादकम् ॥ ११० ॥
 अहिंसा वाङ्मनःकायैः प्राणिमात्राप्रपीडनम् ।
 स्वात्मवत्सर्वभूतेषु कायेन मनसा गिरा ॥ १११ ॥
 अष्टुकम्पा दया सैव प्रोक्ता वेदान्तवेदिभिः ।
 करणत्रितयेष्वेकरूपतावक्रता मता ॥ ११२ ॥
 ब्रह्मादिस्थावरान्तेषु वैराग्यं विषयेष्वनु ।
 यथैव काकविष्टायां वैराग्यं तद्धि निर्मलम् ॥ ११३ ॥

बाह्यमाभ्यन्तरं चेति द्विविधं शौचमुच्यते ।

मृज्जलाभ्यां कृतं शौचं बाह्यं शारीरकं स्मृतम् ॥ ११४ ॥

अज्ञानदूरीकरणं मानसं शौचमान्तरम् ।

अन्तःशौचे स्थिते सम्यग्बाह्यं नावश्यकं नृणाम् ॥११५॥

ध्यानपूजादिकं लोके द्रष्टर्येव करोति यः ।

पारमार्थिकधीहीनः स दम्भाचार उच्यते ॥ ११६ ॥

पुंसस्तथानाचरणमदम्भित्वं विदुर्बुधाः ।

यत्त्वेन दृष्टं सम्यक्च श्रुतं तस्यैव भाषणम् ॥ ११७ ॥

सत्यमित्युच्यते ब्रह्म सत्यमित्यभिभाषणम् ।

देहादिषु स्वकीयत्वदृढबुद्धिविसर्जनम् ॥ ११८ ॥

निर्ममत्वं स्मृतं येन कैवल्यं लभते बुधः ।

गुरुवेदान्तवचनैर्निश्चितार्थे दृढस्थितिः ॥ ११९ ॥

तदेकवृत्त्या तत्स्यैर्यं नैश्रल्यं न तु वर्ष्मणः ।

विद्यैश्वर्यतपोरूपकुलवर्णाश्रमादिभिः ॥ १२० ॥

संजाताहंकृतित्यागस्त्वभिमानविसर्जनम् ।

त्रिभिश्च करणैः सम्यग्गृह्त्वा वैषयिकीं क्रियाम् ॥ १२१ ॥

स्वात्मैकचिन्तनं यत्तदीश्वरध्यानमीरितम् ।
 छायेव सर्वदा वासो ब्रह्मविद्धिः सह स्थितिः ॥ १२२ ॥
 यद्यदुक्तं ज्ञानशास्त्रे श्रवणादिकमेषु यः ।
 निरतः कर्मधीहीनः ज्ञाननिष्ठः स एव हि ॥ १२३ ॥
 धनकान्ताज्वरादीनां प्राप्तकाले सुखादिभिः ।
 विकारहीनतैव स्यात्सुखदुःखसमानता ॥ १२४ ॥
 श्रेष्ठं पूज्यं विदित्वा मां मानयन्तु जना भुवि ।
 इत्यासक्त्या विहीनत्वं मानानासक्तिरुच्यते ॥ १२५ ॥
 सञ्चिन्तनस्य संबाधो विघ्नोऽयं निर्जने ततः ।
 स्थेयमित्येक एवास्ति चेत्सैवैकान्तशीलता ॥ १२६ ॥
 संसारबन्धनिर्मुक्तिः कदा झटिति मे भवेत् ।
 इति या सुदृढा बुद्धिरीरिता सा मुमुक्षुता ॥ १२७ ॥
 ब्रह्मचर्यादिभिर्धर्मैर्बुद्धेर्दोषनिवृत्तये ।
 दण्डनं दम इत्याहुर्दमशब्दार्थकोविदाः ॥ १२८ ॥
 तत्तद्भृत्तिनिरोधेन बाह्येन्द्रियविनिग्रहः ।
 योगिनो दम इत्याहुर्मनसः शान्तिसाधनम् ॥ १२९ ॥

इन्द्रियेष्विन्द्रियार्थेषु प्रवृत्तेषु यदृच्छया ।

अनुधावति तान्येव मनो वायुमिवानलः ॥ १३० ॥

इन्द्रियेषु निरुद्धेषु त्यक्त्वा वेगं मनः स्वयम् ।

सत्त्वभावमुपादत्ते प्रसादस्तेन जायते ॥ १३१ ॥

प्रसन्ने सति चित्तेऽस्य

मुक्तिः सिध्यति नान्यथा ।

मनःप्रसादस्य निदानमेव

निरोधनं यत्सकलेन्द्रियाणाम् ।

बाह्येन्द्रिये साधु निरुध्यमाने

बाह्यार्थभोगो मनसो वियुज्यते ॥ १३२ ॥

तेन स्वदौष्ट्यं परिमुच्य चित्तं

शनैः शनैः शान्तिमुपाददाति ।

चित्तस्य बाह्यार्थविमोक्षमेव

मोक्षं विदुर्मोक्षणलक्षणज्ञाः ॥ १३३ ॥

दमं विना साधु मनःप्रसाद-

हेतुं न विद्मः सुकरं मुमुक्षोः ।

दमेन चित्तं निजदोषजातं

विसृज्य शान्तिं समुपैति शीघ्रम् ॥ १३४ ॥

प्राणायामाद्भवति मनसो निश्चलत्वं प्रसादो

यस्याप्यस्य प्रतिनियतदिग्देशकालाद्यवेक्ष्य ।

सम्यग्दृष्ट्या क्वचिदपि तथा नो दमो हन्यते त-

त्कुर्याद्धीमान्दममनलसञ्चित्तशान्त्यै प्रयत्नात् ॥

सर्वेन्द्रियाणां गतिनिग्रहेण

भोग्येषु दोषाद्यवमर्शनेन ।

ईशप्रसादाच्च गुरोः प्रसादा-

च्छान्तिं समायात्यचिरेण चित्तम् ॥ १३६ ॥

आध्यात्मिकादि यद्दुःखं प्राप्तं प्रारब्धवेगतः ।

अचिन्तया तत्सहनं तितिक्षेति निगद्यते ॥ १३७ ॥

रक्षा तितिक्षासदृशी मुमुक्षो-

र्न विद्यतेऽसौ पविना न भिद्यते ।

यामेव धीराः क्वचीव विघ्ना-

न्सर्वास्तृणीकृत्य जयन्ति मायाम् ॥ १३८ ॥

१२८ सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ।

क्षमावतामेव हि योगसिद्धिः

स्वाराज्यलक्ष्मीसुखभोगसिद्धिः ।

क्षमाविहीना निपतन्ति विघ्नै-

र्वतैर्हताः पर्णचया इव द्रुमान् ॥ १३९ ॥

तितिक्षया तपो दानं यज्ञस्तीर्थं व्रतं श्रुतम् ।

भूतिः स्वर्गोऽपवर्गश्च प्राप्यते तत्तदर्थिभिः ॥ १४० ॥

ब्रह्मचर्यमहिंसा च साधूनामप्यगर्हणम् ।

पराक्षेपादिसहनं तितिक्षोरेव सिध्यति ॥ १४१ ॥

साधनेष्वपि सर्वेषु तितिक्षोत्तमसाधनम् ।

यत्र विघ्नाः पलायन्ते दैविका अपि भौतिकाः ॥ १४२ ॥

तितिक्षोरेव विघ्नेभ्यस्त्वनिवर्तितचेतसः ।

सिध्यन्ति सिद्धयः सर्वा अणिमाद्याः समृद्धयः ॥ १४३ ॥

तस्मान्मुमुक्षोरधिका तितिक्षा

संपादनीयेप्सितकार्यसिद्धयै ।

तीव्रा मुमुक्षा च महत्युपेक्षा

चोभे तितिक्षा सहकारि कारणम् ॥ १४४ ॥

तत्तत्कालसमागतामयततेः शान्त्यै प्रवृत्तो यदि

स्यात्तत्तत्परिहारकौषधरतस्तच्चिन्तने तत्परः ।

तद्भिक्षुः श्रवणादिधर्मरहितो भूत्वा मृतश्चेत्ततः

किं सिद्धं फलमाप्नुयादुभयथा भ्रष्टो भवेत्स्वार्थतः ॥

योगमभ्यस्यतो भिक्षोर्योगाञ्चलितचेतसः ।

प्राप्य पुण्यकृताँल्लोकानित्यादि प्राह केशवः ॥ १४६ ॥

न तु कृत्वैव संन्यासं तूष्णीमेव मृतस्य हि ।

पुण्यलोकगतिं ब्रूते भगवाञ्च्यासमात्रतः ॥ १४७ ॥

न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ।

इत्यनुष्ठेयसंत्यागात्सिद्धयभावमुवाच च ॥ १४८ ॥

तस्मात्तितिक्षया सोढ्वा तत्तद्दुःखमुपागतम् ।

कुर्याच्छक्यनु रूपेण श्रवणादि शनैः शनैः ॥ १४९ ॥

प्रयोजनं तितिक्षायाः साधितायाः प्रयत्नतः ।

प्राप्तदुःखासहिष्णुत्वे न किञ्चिदपि दृश्यते ॥ १५० ॥

साधनत्वेन दृष्टानां सर्वेषामपि कर्मणाम् ।

विधिना यः परित्यागः स संन्यासः सतां मतः ॥ १५१ ॥

उपरमयति कर्माणीत्युपरतिशब्देन कथ्यते न्यासः ।

न्यासेन हि सर्वेषां श्रुत्या प्रोक्तो विकर्मणां त्यागः ॥ १५२ ॥

कर्मणा साध्यमानस्यानित्यत्वं श्रूयते यतः ।

कर्मणानेन किं नित्यफलेप्सोः परमार्थिनः ॥ १५३ ॥

उत्पाद्यमाप्यं संस्कार्यं विकार्यं परिगण्यते ।

चतुर्विधं कर्मसाध्यं फलं नान्यदितः परम् ॥ १५४ ॥

नैतदन्यतरं ब्रह्म कदा भवितुमर्हति ।

स्वतःसिद्धं सर्वदाप्तं शुद्धं निर्मलमक्रियम् ॥ १५५ ॥

न चास्य कश्चिज्जनितेत्यागमेन निषिध्यते ।

कारणं ब्रह्म तत्तस्माद्ब्रह्म नोत्पाद्यमिष्यते ॥ १५६ ॥

आप्त्राप्ययोस्तु भेदश्चेदाप्त्रा चाप्यमवाप्यते ।

आप्तृस्वरूपमेवैतद्ब्रह्म नाप्यं कदाचन ॥ १५७ ॥

मलिनस्यैव संस्कारो दर्पणादेरिहेष्यते ।

व्योमवन्नित्यशुद्धस्य ब्रह्मणो नैव संस्क्रिया ॥ १५८ ॥

केन दुष्टेन युज्येत वस्तु निर्मलमक्रियम् ।

यद्योगादागतं दोषं संस्कारो विनिवर्तयेत् ॥ १५९ ॥

निर्गुणस्य गुणाधानमपि नैवोपपद्यते ।

केवलो निर्गुणश्चेति नैर्गुण्यं श्रूयते यतः ॥ १६० ॥

सावयवस्य क्षीरादेर्वस्तुनः परिणामिनः ।

येन केन विकारित्वं स्यान्नो निष्कर्मवस्तुनः ॥ १६१ ॥

निष्कलं निष्क्रियं शान्तं निरवद्यं निरञ्जनम् ।

इत्येव वस्तुनस्तत्त्वं श्रुतियुक्तिव्यवस्थितम् ॥ १६२ ॥

तस्मान्न कर्मसाध्यत्वं ब्रह्मणोऽस्ति कुतश्चन ।

कर्मसाध्यं त्वनित्यं हि ब्रह्म नित्यं सनातनम् ॥ १६३ ॥

देहादिः क्षीयते लोको यथैवं कर्मणा चितः ।

तथैवामुष्मिको लोको संचितः पुण्यकर्मणा ॥ १६४ ॥

कृतकत्वमनित्यत्वे हेतुर्जागर्ति सर्वदा ।

तस्मादनित्ये स्वर्गादौ पण्डितः को नु मुह्यति ॥ १६५ ॥

जगद्धेतोस्तु नित्यत्वं सर्वेषामपि संमतम् ।

जगद्धेतुत्वमस्यैव वावदीति श्रुतिर्मुहुः ॥ १६६ ॥

एतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यमिति च श्रुतिः ।

अस्यैव नित्यतां ब्रूते जगद्धेतोः सतः स्फुटम् ॥ १६७ ॥

न कर्मणा न प्रजया धनेनेति स्वयं श्रुतिः ।

कर्मणो मोक्षहेतुत्वं साक्षादेव निषेधति ॥ १६८ ॥

प्रत्यग्ब्रह्मविचारपूर्वमुभयोरेकत्वबोधाद्विना

कैवल्यं पुरुषस्य सिध्यति परब्रह्मात्मतालक्षणम् ।

न स्नानैरपि कीर्तनैरपि जपैर्नो कृच्छ्रचान्द्रायणै-

र्नो वाप्यध्वरयज्ञदाननिगमैर्नो मन्त्रतन्त्रैरपि ॥ १६९ ॥

ज्ञानादेव तु कैवल्यमिति श्रुत्या निगद्यते ।

ज्ञानस्य मुक्तिहेतुत्वमन्यव्यावृत्तिपूर्वकम् ॥ १७० ॥

विवेकिनो विरक्तस्य ब्रह्मानित्यत्ववेदिनः ।

तद्भावेच्छोरनित्यार्थं तत्सामग्र्ये कुतोऽरतिः ॥ १७१ ॥

तस्मादनित्ये स्वर्गादौ साधनत्वेन चोदितम् ।

नित्यं नैमित्तिकं चापि सर्वं कर्म ससाधनम् ॥ १७२ ॥

मुमुक्षुणा परित्याज्यं ब्रह्मभावमभीप्सुना ।

मुमुक्षोरपि कर्मास्तु श्रवणं चापि साधनम् ॥ १७३ ॥

हस्तवह्नयमेतस्य स्वकार्यं साधयिष्यति ।

यथा विजृम्भते दीपो ऋजूकरणकर्मणा ॥ १७४ ॥

तथा श्रवणजो बोधः पुंसो विहितकर्मणा ।

अतः सापेक्षितं ज्ञानमथवापि समुच्चयम् ॥ १७५ ॥

मोक्षस्य साधनमिति वदन्ति ब्रह्मवादिनः ।

मुमुक्षोर्युज्यते त्यागः कथं विहितकर्मणः ॥ १७६ ॥

इति शङ्का न कर्तव्या मूढवत्पण्डितोत्तमैः ।

कर्मणः फलमन्यत्तु श्रवणस्य फलं पृथक् ॥ १७७ ॥

वैलक्षण्यं च सामग्र्योश्चोभयत्राधिकारिणोः ।

कामी कर्मण्यधिकृतो निष्कामी श्रवणे मतः ॥ १७८ ॥

अर्था समर्थ इत्यादि लक्षणं कर्मिणो मतम् ।

परीक्ष्य लोकानित्यादि लक्षणं मोक्षकाङ्क्षिणः ॥ १७९ ॥

मोक्षाधिकारी संन्यासी गृहस्थः किल कर्मणि ।

कर्मणः साधनं भार्यासुक्स्तुवादिपरिग्रहः ॥ १८० ॥

नैवान्यसाधनापेक्षा शुश्रूषोस्तु गुरुं विना ।

उपर्युपर्यहंकारो वर्धते कर्मणा भृशम् ॥ १८१ ॥

अहंकारस्य विच्छित्तिः श्रवणेन प्रतिक्षणम् ।

प्रवर्तकं कर्मशास्त्रं ज्ञानशास्त्रं निवर्तकम् ॥ १८२ ॥

इत्यादिवैपरीत्यं तत्साधने चाधिकारिणोः ।

द्वयोः परस्परापेक्षा विद्यते न कदाचन ॥ १८३ ॥

सामग्र्योश्चोभयोस्तद्बुद्भयत्राधिकारिणोः ।

ऊर्ध्वं नयति विज्ञानमधः प्रापयति क्रिया ॥ १८४ ॥

कथमन्योन्यसापेक्षा कथं वापि समुच्चयः ।

यथाग्नेस्तृणकूटस्य तेजसस्तिमिरस्य च ॥ १८५ ॥

सहयोगो न घटते तथैव ज्ञानकर्मणोः ।

किमूपकुर्याज्ज्ञानस्य कर्मस्वप्रतियोगिनः ॥

यस्य संनिधिमात्रेण स्वयं न स्फूर्तिमृच्छति ॥ १८६ ॥

कोटीन्धनाद्रिज्वलितोऽपि वह्निरर्कस्य नार्हत्युपकर्तुमीषत् ।

यथा तथा कर्मसहस्रकोटिर्ज्ञानस्य किं नु स्वयमेव लीयते ॥

एककर्त्राश्रयौ हस्तौ कर्मण्यधिकृतावुभौ ।

सहयोगस्तयोर्युक्तो न तथा ज्ञानकर्मणोः ॥ १८८ ॥

कर्त्रा कर्तुमकर्तुं वाप्यन्यथा कर्म शक्यते ।
 न तथा वस्तुनो ज्ञानं कर्तृतन्त्रं कदाचन ॥ १८९ ॥

यथा वस्तु तथा ज्ञानं प्रमाणेन विजायते ।
 नापेक्षते च यत्किञ्चित्कर्म वा युक्तिकौशलम् ॥ १९० ॥

ज्ञानस्य वस्तुतन्त्रत्वे संशयाद्युदयः कथम् ।
 अतो न वास्तवं ज्ञानमिति नो शङ्क्यतां बुधैः ॥ १९१ ॥

प्रमाणासौष्ठववृत्तं संशयादि न वास्तवम् ।
 श्रुतिप्रमाणसुष्ठुत्वे ज्ञानं भवति वास्तवम् ॥ १९२ ॥

वस्तु तावत्परं ब्रह्म नित्यं सत्यं ध्रुवं विभु ।
 श्रुतिप्रमाणे तज्ज्ञानं स्यादेव निरपेक्षकम् ॥ १९३ ॥

रूपज्ञानं यथा सम्यग्दृष्टौ सत्यां भवेत्तथा ।
 श्रुतिप्रमाणे सत्येव ज्ञानं भवति वास्तवम् ॥ १९४ ॥

न कर्म यत्किञ्चिदपेक्षते हि रूपोपलब्धौ पुरुषस्य चक्षुः ।
 ज्ञानं तथैव श्रवणादिजन्यं वस्तुप्रकाशे निरपेक्षमेव ॥

कर्तृतन्त्रं भवेत्कर्म कर्मतन्त्रं शुभाशुभम् ।
 प्रमाणतन्त्रं विज्ञानं मायातन्त्रमिदं जगत् ॥ १९६ ॥

विद्यां चाविद्यां चेति सहोक्तिरियमुपकृता सद्भिः ।

सत्कर्मोपासनयोर्न त्वात्मज्ञानकर्मणोः कापि ॥ १९७ ॥

नित्यानित्यपदार्थबोधरहितो यश्चोभयत्र सूगा-

गर्थानामनुभूतिलग्नहृदयो निर्विण्णबुद्धिर्जनः ।

तस्यैवास्य जडस्य कर्म विहितं श्रुत्या विरज्याभितो

मोक्षेच्छोर्न विधीयते तु परमानन्दार्थिनो धीमतः ॥ १९८ ॥

मोक्षेच्छया यदहरेव विरज्यतेऽसौ

न्यासस्तदैव विहितो विदुषो मुमुक्षोः ।

श्रुत्या तथैव परया च ततः सुधीभिः

प्रामाणिकोऽयमिति चेतासि निश्चितव्यः ॥ १९९ ॥

स्वापरोक्षस्य वेदादेः साधनत्वं निषेधति ।

नाहं वेदैर्न तपसेत्यादिना भगवानपि ॥ २०० ॥

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्वे एते श्रुतिगोचरे ।

प्रवृत्त्या बध्यते जन्तुर्निवृत्त्या तु विमुच्यते ॥ २०१ ॥

यत्र स्वबन्धोऽभिमतो मूढस्यापि क्वचित्ततः ।

निवृत्तिः कर्मसंन्यासः कर्तव्यो मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥२०२॥

न ज्ञानकर्मणोर्यस्मात्सहयोगस्तु युज्यते ।
 तस्मान्च्याज्यं प्रयत्नेन कर्म ज्ञानेच्छुना ध्रुवम् ॥ २०३ ॥
 इष्टसाधनताबुद्ध्या गृहीतस्यापि वस्तुनः ।
 विज्ञाय फल्गुतां पश्चात्कः पुनस्तत्प्रतीक्षते ॥ २०४ ॥
 उपरतिशब्दार्थो ह्युपरमणं पूर्वदृष्टवृत्तिभ्यः ।
 सोऽयं मुख्यो गौणश्चेति च वृत्त्या द्विरूपतां धत्ते ॥ २०५ ॥
 वृत्तेर्दृश्यपरित्यागो मुख्यार्थ इति कथ्यते ।
 गौणार्थः कर्मसंन्यासः श्रुतेरङ्गतया मतः ॥ २०६ ॥
 पुंसः प्रधानसिद्धयर्थमङ्गस्याश्रयणं ध्रुवम् ।
 कर्तव्यमङ्गहीनं चेत्प्रधानं नैव सिध्यति ॥ २०७ ॥
 संन्यसेत्सुविरक्तः सन्निहामुत्रार्थतः सुखात् ।
 अविरक्तस्य संन्यासो निष्फलोऽयाज्ययागवत् ॥ २०८ ॥
 संन्यस्य तु यतिः कुर्यान्न पूर्वविषयस्मृतिम् ।
 तां तां तत्स्मरणे तस्य जुगुप्सा जायते यतः ॥ २०९ ॥
 गुरुवेदान्तवाक्येषु बुद्धिर्या निश्चयात्मिका ।
 सत्यमित्येव सा श्रद्धा निदानं मुक्तिसिद्धये ॥ २१० ॥

श्रद्धावतामेव सतां पुमर्थः

समीरितः सिध्यति नेतरेषाम् ।

उक्तं सुसूक्ष्मं परमार्थतत्त्वं

श्रद्धत्स्व सोम्येति च वक्ति वेदः ॥ २११ ॥

श्रद्धाविहीनस्य तु न प्रवृत्तिः

प्रवृत्तिशून्यस्य न साध्यसिद्धिः ।

अश्रद्धयैवाभिहताश्च सर्वे

मज्जन्ति संसारमहासमुद्रे ॥ २१२ ॥

देवे च वेदे च गुरौ च मन्त्रे

तीर्थे महात्मन्यपि भेषजे च ।

श्रद्धा भवत्यस्य यथा यथान्त-

स्तथा तथा सिद्धिरुदेति पुंसाम् ॥ २१३ ॥

अस्तीत्येवोपलब्धव्यं वस्तुसद्भावनिश्चयात् ।

सद्भावनिश्चयस्तस्य श्रद्धया शास्त्रसिद्धया ॥ २१४ ॥

तस्माच्छ्रद्धा सुसंपाद्या गुरुवेदान्तवाक्ययोः ।

मुमुक्षोः श्रद्धानस्य फलं सिध्यति नान्यथा ॥ २१५ ॥

यथार्थवादिता पुंसां श्रद्धाजननकारणम् ।

वेदस्येश्वरवाक्यत्वाद्यथार्थत्वे न संशयः ॥ २१६ ॥

मुक्तस्येश्वररूपत्वाद्गुरोर्वागपि तादृशी ।

तस्मात्तद्वाक्ययोः श्रद्धा सतां सिध्यति धीमताम् ॥२१७॥

श्रुत्युक्तार्थावगाहाय विदुषा ज्ञेयवस्तुनि ।

चित्तस्य सम्यगाधानं समाधानमितीर्यते ॥ २१८ ॥

चित्तस्य साध्यैकपरत्वमेव

पुमर्थसिद्धेर्नियमेन कारणम् ।

नैवान्यथा सिध्यति साध्यमीष-

न्मनःप्रमादे विफलः प्रयत्नः ॥ २१९ ॥

चित्तं च दृष्टिं करणं तथान्य-

देकत्र बध्नाति हि लक्ष्यभेत्ता ।

किञ्चित्प्रमादे सति लक्ष्यभेत्तु-

र्वाणप्रयोगो विफलो यथा तथा ॥ २२० ॥

सिद्धेश्चित्तसमाधानमसाधारणकारणम् ।

यतस्ततो मुमुक्षूणां भवितव्यं सदामुना ॥ २२१ ॥

अत्यन्ततीव्रवैराग्यं फललिप्सा महत्तरा ।

तदेतदुभयं विद्यात्समाधानस्य कारणम् ॥ २२२ ॥

बहिरङ्गं श्रुतिः प्राह ब्रह्मचर्यादिमुक्तये ।

शमादिषट्कमेवैतदन्तरङ्गं विदुर्बुधाः ॥ २२३ ॥

अन्तरङ्गं हि बलवद्बहिरङ्गाद्यतस्ततः ।

शमादिषट्कं जिज्ञासोरवश्यं भाव्यमान्तरम् ॥ २२४ ॥

अन्तरङ्गविहीनस्य कृतश्रवणकोटयः ।

न फलन्ति यथा योद्धुरधीरस्यास्त्रसंपदः ॥ २२५ ॥

ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानाद्यद्विद्वान्मोक्तुमिच्छति ।

संसारपाशबन्धं तन्मुमुक्षुत्वं निगद्यते ॥ २२६ ॥

साधनानां तु सर्वेषां मुमुक्षा मूलकारणम् ।

अनिच्छोरप्रवृत्तस्य क श्रुतिः क नु तत्फलम् ॥ २२७ ॥

तीव्रमध्यममन्दातिमन्दभेदाश्चतुर्विधाः ।

मुमुक्षा तत्प्रकारोऽपि कीर्यते श्रूयतां बुधैः ॥ २२८ ॥

तापैस्त्रिभिर्नित्यमनेकरूपैः संतप्यमानो क्षुभितान्तरात्मा ।

परिग्रहं सर्वमनर्थबुद्ध्या जहाति सा तीव्रतरा मुमुक्षा ॥

तापत्रयं तीव्रमवेक्ष्य वस्तु

दृष्ट्वा कलत्रं तनयान्विहातुम् ।

मध्ये द्वयोर्लोडनमात्मनो य-

त्सैषा मता माध्यमिकी मुमुक्षा ॥ २३० ॥

मोक्षस्य कालोऽस्ति किमद्य मे त्वरा

मुक्त्वैव भोगान्कृतसर्वकार्यः ।

मुक्त्यै यतिष्येऽहमथेति बुद्धि-

रैषैव मन्दा कथिता मुमुक्षा ॥ २३१ ॥

मार्गे प्रयातुर्मणिलाभवन्मे

लभेत मोक्षो यदि तर्हि धन्यः ।

इत्याशया मूढधियां मतिर्या

सैषातिमन्दाभिमता मुमुक्षा ॥ २३२ ॥

जन्मानेकसहस्रेषु तपसाराधितेश्वरः ।

तेन निःशेषनिर्धूतहृदयस्थितकल्मषः ॥ २३३ ॥

शास्त्रविद्रुणदोषज्ञो भोग्यमात्रे विनिस्पृहः ।

नित्यानित्यपदार्थज्ञो मुक्तिकामो दृढव्रतः ॥ २३४ ॥

निष्ठप्रमग्निना पात्रमुद्रास्य त्वरया यथा ।

जहाति गेहं तद्वच्च तीव्रमोक्षेच्छया द्विजः ॥ २३५ ॥

स एव सद्यस्तरति संसृतिं गुर्वनुग्रहात् ।

यस्तु तीव्रमुमुक्षुः स्यात्स जीवन्नेव मुच्यते ॥ २३६ ॥

जन्मान्तरे मध्यमस्तु तदन्यस्तु युगान्तरे ।

चतुर्थः कल्पकोट्यां वा नैव बन्धाद्विमुच्यते ॥ २३७ ॥

नृजन्म जन्तोरतिदुर्लभं विदु-

स्ततोऽपि पुंस्त्वं च ततो विवेकः ।

लब्ध्वा तदेतन्नितयं महात्मा

यतेत मुक्त्यै सहसा विरक्तः ॥ २३८ ॥

पुत्रभिन्नकलत्रादिसुखं जन्मनि जन्मनि ।

मर्त्यत्वं पुरुषत्वं च विवेकश्च न लभ्यते ॥ २३९ ॥

लब्ध्वा सुदुर्लभतरं नरजन्म जन्तु-

स्तत्रापि पौरुषमतः सदसद्विवेकम् ।

संप्राप्य चौहिकसुखाभिरतो यदि स्या-

द्विक्तस्य जन्म कुमतेः पुरुषाधमस्य ॥ २४० ॥

खादते मोदते नित्यं शुनकः सूकरः खरः ।

तेषामेषां विशेषः को वृत्तियेषां तु तैः समा ॥ २४१ ॥

यावन्नाश्रयते रोगो यावन्नाक्रमते जरा ।

यावन्न धीर्विपर्येति यावन्मृत्युं न पश्यति ॥ २४२ ॥

तावद्देव नरः स्वस्थः सारग्रहणतत्परः ।

विवेकी प्रयतेताशु भवबन्धविमुक्तये ॥ २४३ ॥

देवर्षिपितृमर्त्यर्णबन्धमुक्तास्तु कोटिशः ।

भवबन्धविमुक्तस्तु यः कश्चिद्ब्रह्मावित्तमः ॥ २४४ ॥

अन्तर्बन्धेन बद्धस्य किं बहिर्बन्धमोचनैः ।

तदन्तर्बन्धमुक्त्यर्थं क्रियतां कृतिभिः कृतिः ॥ २४५ ॥

कृतिपर्यवसानैव मता तीव्रमुमुक्षुता ।

अन्या तु रञ्जनामात्रा यत्र नो दृश्यते कृतिः ॥ २४६ ॥

गेहादिसर्वमपहाय लघुत्वबुद्ध्या

सौख्येच्छया स्वपतिनानलमाविविक्षोः ।

कान्ताजनस्य नियता सुदृढा त्वरा या

सैषा फलान्तगमने करणं मुमुक्षोः ॥ २४७ ॥

नित्यानित्यविवेकश्च देहक्षणिकतामतिः ।

मृत्योर्भीतिश्च तापश्च मुमुक्षावृद्धिकारणम् ॥ २४८ ॥

शिरो विवेकस्त्वत्यन्तं वैराग्यं वपुरुच्यते ।

शमादयः षडङ्गानि मोक्षेच्छा प्राण इष्यते ॥ २४९ ॥

ईदृशाङ्गसमायुक्तो जिज्ञासुर्युक्तिकोविदः ।

शूरो मृत्युं निहनत्येव सम्यग्ज्ञानासिना ध्रुवम् ॥ २५० ॥

उक्तसाधनसंपन्नो जिज्ञासुर्यतिरात्मनः ।

जिज्ञासायै गुरुं गच्छेत्समित्पाणिर्नयोज्ज्वलः ॥ २५१ ॥

श्रोत्रियो ब्रह्मनिष्ठो यः प्रशान्तः समदर्शनः ।

निर्ममो निरहंकारो निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ॥ २५२ ॥

अनपेक्षः शुचिर्दक्षः करुणामृतसागरः ।

एवंलक्षणसंपन्नः स गुरुर्ब्रह्मवित्तमः ।

उपासाद्यः प्रयत्नेन जिज्ञासोः स्वार्थसिद्धये ॥ २५३ ॥

जन्मानेकशतैः सदादरयुजा भक्त्या समाराधितो

भक्तैर्वैदिकलक्षणेन विधिना संतुष्ट ईशः स्वयम् ।

साक्षाच्छ्रीगुरुरूपमेत्य कृपया दृग्गोचरः सन्प्रभुः

तत्त्वं साधु विबोध्य तारयति तान्संसारदुःखार्णवात् ॥

अविद्याहृदयग्रन्थिविमोक्षोऽपि भवेद्यतः ।

तमेव गुरुरित्याहुर्गुरुशब्दार्थवेदिनः ॥ २५५ ॥

शिव एव गुरुः साक्षात् गुरुरेव शिवः स्वयम् ।

उभयोरन्तरं किञ्चिन्न द्रष्टव्यं मुमुक्षुभिः ॥ २५६ ॥

बन्धमुक्तं ब्रह्मनिष्ठं कृतकृत्यं भजेद्गुरुम् ।

यस्य प्रसादात्संसारसागरो गोष्पदायते ॥ २५७ ॥

शुश्रूषया सदा भक्त्या प्रणामैर्विनयोक्तिभिः ।

प्रसन्नं गुरुमासाद्य प्रष्टव्यं ज्ञेयमात्मनः ॥ २५८ ॥

भगवन्करुणासिन्धो भवसिन्धोर्भवांस्तरिः ।

यन्माश्रित्याश्रमेणैव परं पारं गता बुधाः ॥ २५९ ॥

जन्मान्तरकृतानन्तपुण्यकर्मफलोदयः ।

अद्य संनिहितो यस्मात्त्वत्कृपापात्रमस्म्यहम् ॥ २६० ॥

संप्रीतिमक्ष्णोर्वदनप्रसाद-

मानन्दमन्तःकरणस्थ सद्यः ।

विलोकनं ब्रह्मविदस्तनोति

छिनत्ति मोहं सुगतिं व्यनक्ति ॥ २६१ ॥

हुताशनानां शशिनामिनाना-

मप्यर्बुदं वापि न यन्निहन्तुम् ।

शक्नोति तद्ध्वान्तमनन्तमान्तरं

हन्यात्मवेत्ता सकृदीक्षणेन ॥ २६२ ॥

दुष्पारे भवसागरे जनिमृतिव्याध्यादिदुःखोत्कटे

घोरे पुत्रकलत्रमित्रबहुलग्राहाकरे भीकरे ।

कर्मोत्तुङ्गतरङ्गभङ्गनिकरैराकृष्यमाणो मुहुः

यातायातगतिभ्रमेण शरणं किञ्चिन्न पश्याम्यहम् ॥

केन वा पुण्यशेषेण तव पादाम्बुजद्वयम् ।

दृष्टवानस्मि मामार्तं मृत्योस्त्राहि दयादृशा ॥ २६४ ॥

वदन्तमेवं तं शिष्यं दृष्ट्यैव दयया गुरुः ।

दद्यादभयमेतस्मै मा भैष्टेति मुहुर्मुहुः ॥ २६५ ॥

विद्वन्मृत्युभयं जहीहि भवतो नास्त्येव मृत्युः क्वचि-

न्नित्यस्य द्वयवर्जितस्य परमानन्दात्मनो ब्रह्मणः ।

भ्रान्त्या किञ्चिदवेक्ष्य भीतमनसा मिथ्या त्वया कथ्यते
मां त्राहीति हि सुप्तवत्प्रलपनं शून्यात्मकं ते मृषा ॥२६६॥

निद्रागाढतमोवृतः किल जनः स्वप्ने भुजङ्गादिना
ग्रस्तं स्वं समवेक्ष्य यत्प्रलपति त्रासाद्धतोऽस्मीत्यलम् ।
आप्तेन प्रतिबोधितः करतलेनाताड्य पृष्टः स्वयं
किञ्चिन्नेति वदत्यमुष्य वचनं स्यात्तत्किमर्थं वद ॥ २६७ ॥

रज्जोस्तु तत्त्वमनवेक्ष्य गृहीतसर्प-
भावः पुमानयमहिर्वसतीति मोहान् ।
आक्रोशति प्रतिबिभेति च कम्पते त-
न्मिथ्यैव नात्र भुजगोऽस्ति विचार्यमाणे ॥ २६८ ॥

तद्वत्त्वयाप्यात्मन उक्तमेत-
ज्जन्माप्ययन्याधिजरादिदुःखम् ।
मृषैव सर्वं भ्रमकल्पितं ते
सम्यग्विचार्यात्मनि मुञ्च भीतिम् ॥ २६९ ॥

भवाननात्मनो धर्मानात्मन्यारोप्य शोचति ।
तदज्ञानकृतं सर्वं भयं त्यक्त्वा सुखी भव ॥ २७० ॥

शिष्यः—

श्रीमद्भिरुक्तं सकलं मृषेति

दृष्टान्त एव ह्युपपद्यते तत् ।

दार्ष्टान्तिके नैव भवादिदुःखं

प्रत्यक्षतः सर्वजनप्रसिद्धम् ॥ २७१ ॥

प्रत्यक्षेणानुभूतार्थः कथं मिथ्यात्वमर्हति ।

चक्षुषो विषयं कुम्भं कथं मिथ्या करोम्यहम् ॥ २७२ ॥

विद्यमानस्य मिथ्यात्वं कथं नु घटते प्रभो ।

प्रत्यक्षं खलु सर्वेषां प्रमाणं प्रस्फुटार्थकम् ॥ २७३ ॥

मर्त्यस्य मम जन्मादिदुःखभाजोऽल्पजीविनः ।

ब्रह्मत्वमपि नित्यत्वं परमानन्दता कथम् ॥ २७४ ॥

क आत्मा कस्त्वंनात्मा च किमु लक्षणमेतयोः ।

आत्मन्यनात्मधर्माणामारोपः क्रियते कथम् ॥ २७५ ॥

किमज्ञानं तदुत्पन्नभयत्यागोऽपि वा कथम् ।

किमु ज्ञानं तदुत्पन्नसुखप्राप्तिश्च वा कथम् ॥ २७६ ॥

सर्वमेतद्यथापूर्वं करामलकवत्स्फुटम् ।

प्रतिपादय मे स्वामिन् श्रीगुरो करुणानिधे ॥ २७७ ॥

श्रीगुरुः—

धन्यः कृतार्थस्त्वमहो विवेकः

शिवप्रसादस्तव विद्यते महान् ।

विस्तृज्य तु प्राकृतलोकमार्गं

ब्रह्मावगन्तुं यतसे यतस्त्वम् ॥ २७८ ॥

शिवप्रसादेन विना न सिद्धिः

शिवप्रसादेन विना न बुद्धिः ।

शिवप्रसादेन विना न युक्तिः

शिवप्रसादेन विना न मुक्तिः ॥ २७९ ॥

यस्य प्रसादेन विमुक्तसङ्गाः

शुकादयः संसृतिबन्धमुक्ताः ।

तस्य प्रसादो बहुजन्मलभ्यो

भक्त्यैकगम्यो भवमुक्तिहेतुः ॥ २८० ॥

विवेको जन्तूनां प्रभवति जनिष्वेव बहुषु

प्रसादादेवैशाद्बहुसुकृतपाकोदयवशात् ।

यतस्तस्मादेव त्वमपि परमार्थावगमने
 कृतारम्भः पुंसामिदमिह विवेकस्य तु फलं ॥२८१॥

मर्त्यत्वसिद्धेरपि पुंस्त्वसिद्धे-
 विप्रत्वसिद्धेश्च विवेकसिद्धेः ।
 वदन्ति मुख्यं फलमेव मोक्षं
 व्यर्थं समस्तं यदि चेन्न मोक्षः ॥ २८२ ॥

प्रश्नः समीचीनतरस्तवायं
 यदात्मतत्त्वावगमे प्रवृत्तिः ।
 ततस्तवैतत्सकलं समूलं
 निवेदयिष्यामि मुदा शृणुष्व ॥ २८३ ॥

मर्त्यत्वं त्वयि कल्पितं भ्रमवशात्तेनैव जन्मादयः
 तत्संभावितमेव दुःखमपि ते नो वस्तुतस्तन्मृषा ।
 निद्रामोहवशादुपागतसुखं दुःखं च किं नु त्वया
 सत्यत्वेन विलोकितं कचिदपि ब्रूहि प्रबोधागमे ॥ २८४ ॥

नाशेषलोकैरनुभूयमानः
 प्रत्यक्षतोऽयं संकलग्रपञ्चः ।

कथं मृषा स्यादिति शङ्कनीयं
विचारशून्येन विमुह्यता त्वया ॥ २८५ ॥

दिवान्धदृष्टेस्तु दिवान्धकारः
प्रत्यक्षसिद्धोऽपि स किं यथार्थः ।
तद्वद्भ्रमेणावगतः पदार्थो
भ्रान्तश्च सत्यः सुमतेर्मृषैव ॥ २८६ ॥

घटोऽयमित्यत्र घटाभिधानः
प्रत्यक्षतः कश्चिदुद्देति दृष्टेः ।
विचार्यमाणे स तु नास्ति तत्र
मृदस्ति तद्भावविलक्षणा सा ॥ २८७ ॥

प्रादेशमात्रः परिदृश्यतेऽर्कः
शास्त्रेण संदर्शितलक्षयोजनः ।
मानान्तरेण क्वचिदेति बाधां
प्रत्यक्षमप्यत्र हि न व्यवस्था ॥ २८८ ॥

तस्मात्त्वयीदं भ्रमतः प्रतीतं
मृषैव नो सत्यमवेहि साक्षात् ।

ब्रह्म त्वमेवासि सुखस्वरूपं
त्वत्तो न भिन्नं विचिनुष्व बुद्धौ ॥ २८९ ॥

लोकान्तरे वात्र गुहान्तरे वा
तीर्थान्तरे कर्मपरम्परान्तरे ।
शास्त्रान्तरे नास्त्यनुपश्यतामिह
स्वयं परं ब्रह्म विचार्यमाणे ॥ २९० ॥

तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा मूढः शास्त्रेषु पश्यति ।
गोपः कक्षगतं छागं यथा कूपेषु दुर्मतिः ॥ २९१ ॥

स्वमात्मानं परं मत्वा परमात्मानमन्यथा ।
विमृश्यते पुनः स्वात्मा बहिः कोशेषु पण्डितैः ॥ २९२ ॥

विस्मृत्य वस्तुनस्तत्त्वमध्यारोप्य च वस्तुनि ।
अवस्तुतां च तद्धर्मान्मुधा शोचति नान्यथा ॥ २९३ ॥

आत्मानात्मविवेकं ते वक्ष्यामि शृणु सादरम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण मुच्यतेऽनात्मबन्धनात् ॥ २९४ ॥

इत्युक्त्वाभिमुखीकृत्य शिष्यं करुणया गुरुः ।
अध्यारोपापवादाभ्यां निष्प्रपञ्चं प्रपञ्चयन् ॥ २९५ ॥

सम्यक्प्राबोधयत्तत्त्वं शास्त्रदृष्टेन वर्त्मना ।

सर्वेषामुपकाराय तत्प्रकारोऽत्र दर्शयते ॥ २९६ ॥

वस्तुन्यवस्त्वारोपो यः सोऽध्यारोप इतीर्यते ।

असर्पभूते रज्ज्वादौ सर्पत्वारोपणं यथा ॥ २९७ ॥

वस्तु तावत्परं ब्रह्म सत्यज्ञानादिलक्षणम् ।

इदमारोपितं यत्र भाति खे नीलतादिवत् ॥ २९८ ॥

तत्कारणं यदज्ञानं सकार्यं सद्विलक्षणम् ।

अवस्त्वित्युच्यते सद्विर्यस्य बाधा प्रदृश्यते ॥ २९९ ॥

अवस्तु तत्प्रमाणैर्यद्बाध्यते शुक्तिरौप्यवत् ।

न बाध्यते यत्तद्वस्तु त्रिषु कालेषु शुक्तिवत् ॥ ३०० ॥

शुक्तेर्बाधा न खल्वस्ति रजतस्य यथा तथा ।

अवस्तुसंज्ञितं यत्तज्जगदध्यासकारणम् ॥ ३०१ ॥

सदसद्भयामनिर्वाच्यमज्ञानं त्रिगुणात्मकम् ।

वस्तु तत्त्वावबोधैकबाध्यं तद्भावलक्षणम् ॥ ३०२ ॥

भिध्यासंबन्धतस्तत्र ब्रह्मण्याश्रित्य तिष्ठति ।

मणौ शक्तिर्यथा तद्वन्नैतदाश्रयदूषकम् ॥ ३०३ ॥

सद्भावे लिङ्गमेतस्य कार्यमेतच्चराचरम् ।

मानं श्रुतिः स्मृतिश्चाज्ञोऽहमित्यनुभवोऽपि च ॥ ३०४ ॥

अज्ञानं प्रकृतिः शक्तिरविद्येति निगद्यते ।

तदेतत्सन्न भवति नासद्वा शुक्तिरौप्यवत् ॥ ३०५ ॥

सतो भिन्नमभिन्नं वा न दीपश्च प्रभा यथा ।

न सावयवमन्यद्वा बीजस्याङ्कुरवत्क्वचित् ॥ ३०६ ॥

अत एतदनिर्वाच्यमित्येव कवयो विदुः ।

समष्टिव्यष्टिरूपेण द्विधाज्ञानं निगद्यते ॥ ३०७ ॥

नानात्वेन प्रतीतानामज्ञानानामभेदतः ।

एकत्वेन समष्टिः स्याद्भूरुहाणां वनं यथा ॥ ३०८ ॥

इयं सप्तष्टिरुत्कृष्टा सत्त्वांशोत्कर्षतः पुरा ।

मायेति कथ्यते तज्ज्ञैः शुद्धसत्त्वैकलक्षणा ॥ ३०९ ॥

मायोपहितचैतन्यं साभासं सत्त्वबृंहितम् ।

सर्वज्ञत्वादिगुणकं सृष्टिस्थित्यन्तकारणम् ॥ ३१० ॥

अव्याकृतं तदव्यक्तमीश इत्यपि गीयते ।

सर्वशक्तिगुणोपेतः सर्वज्ञानावभासकः ॥ ३११ ॥

स्वतन्त्रः सत्यसंकल्पः सत्यकामः स ईश्वरः ।

तस्यैतस्य महाविष्णोर्महाशक्तेर्महीयसः ॥ ३१२ ॥

सर्वज्ञत्वेश्वरत्वादिकारणत्वान्मनीषिणः ।

कारणं वपुरित्याहुः समष्टिं सत्त्वबृंहितम् ॥ ३१३ ॥

आनन्दप्रचुरत्वेन साधकत्वेन कोशवत् ।

सैषानन्दमयः कोश इतीशस्य निगद्यते ॥ ३१४ ॥

सर्वोपरमहेतुत्वात्सुषुप्तिस्थानमिष्यते ।

प्राकृतः प्रलयो यत्र श्राव्यते श्रुतिभिर्मुहुः ॥ ३१५ ॥

अज्ञानं व्यष्ट्यभिप्रायादनेकत्वेन भिद्यते ।

अज्ञानवृत्तयो नाना तत्तद्गुणविलक्षणाः ॥ ३१६ ॥

वनस्य व्यष्ट्यभिप्रायाद्गुरुहा इत्यनेकता ।

यथा तथैवाज्ञानस्य व्यष्टितः स्यादेकता ॥ ३१७ ॥

व्यष्टिर्मलिनसत्त्वैषा रजसा तमसा युता ।

ततो निकृष्टा भवति योपाधिः प्रत्यगात्मनः ॥ ३१८ ॥

चैतन्यं व्यष्ट्यवच्छिन्नं प्रत्यगात्मेति गीयते ।

साभासं व्यष्ट्युपहितं सत्तादात्म्येन तद्गुणैः ॥ ३१९ ॥

अभिभूतः स एवात्मा जीव इत्यभिधीयते ।

किञ्चिज्ज्ञत्वानीश्वरत्वसंसारित्वादिधर्मवान् ॥ ३२० ॥

अस्य व्यष्टिरहंकारकारणत्वेन कारणम् ।

वपुस्तत्राभिमान्यात्मा प्राज्ञ इत्युच्यते बुधैः ॥ ३२१ ॥

प्राज्ञत्वमस्यैकाज्ञानभासकत्वेन संमतम् ।

व्यष्टेर्निकृष्टत्वेनास्य नानेकाज्ञानभासकम् ॥ ३२२ ॥

स्वरूपाच्छादकत्वेनाप्यानन्दप्रचुरत्वतः ।

कारणं वपुरानन्दमयः कोश इतीर्यते ॥ ३२३ ॥

अस्यावस्था सुषुप्तिः स्याद्यत्नानन्दः प्रकृष्यते ।

एषोऽहं सुखमस्वाप्सं न तु किञ्चिदवेदिषम् ॥ ३२४ ॥

इत्यानन्दसमुत्कर्षः प्रबुद्धेषु प्रदृश्यते ।

समष्टेरपि च व्यष्टेरुभयोर्वनवृक्षवत् ॥ ३२५ ॥

अभेद एव नो भेदो जात्येकत्वेन वस्तुतः ।

अभेद एव ज्ञातव्यस्तथेशप्राज्ञयोरपि ॥ ३२६ ॥

सत्युपाध्योरभिन्नत्वे क भेदस्तद्विशिष्टयोः ।

एकीभावे तरङ्गाब्ध्योः को भेदः प्रतिबिम्बयोः ॥ ३२७ ॥

अज्ञानतद्वच्छिन्नाभासयोरुभयोरपि ।

आधारं शुद्धचैतन्यं यत्तत्तुर्यमितीर्यते ॥ ३२८ ॥

एतदेवाविविक्तं सदुपाधिभ्यां च तद्गुणैः ।

महावाक्यस्य वाच्यार्थो विविक्तं लक्ष्य इष्यते ॥ ३२९ ॥

अनन्तशक्तिसंपन्नो मायोपाधिक ईश्वरः ।

ईक्षामात्रेण सृजति विश्वमेतच्चराचरम् ॥ ३३० ॥

अद्वितीयस्वमात्रोऽसौ निरुपादान ईश्वरः ।

स्वयमेव कथं सर्वं सृजतीति न शङ्कयताम् ॥ ३३१ ॥

निमित्तमप्युपादानं स्वयमेव भवन्प्रभुः ।

चराचरात्मकं विश्वं सृजत्यवति लुम्पति ॥ ३३२ ॥

स्वप्राधान्येन जगतो निमित्तमपि कारणम् ।

उपादानं ततोपाधिप्राधान्येन भवत्ययम् ॥ ३३३ ॥

यथाल्लूता निमित्तं च स्वप्रधानतया भवेत् ।

स्वशरीरप्रधानत्वेनोपादानं तथेश्वरः ॥ ३३४ ॥

तमःप्रधानप्रकृतिविशिष्टात्परमात्मनः ।

अभूत्सकाशादाकाशमाकाशाद्वायुरुच्यते ॥ ३३५ ॥

वायोरग्निस्तथैवाग्नेरापोऽद्भ्यः पृथिवी क्रमात् ।
शक्तेस्तमःप्रधानत्वं तत्कार्ये जाड्यदर्शनात् ॥ ३३६ ॥
आरम्भन्ते कार्यगुणान्ये कारणगुणा हि ते ।
एतानि सूक्ष्मभूतानि भूतमात्रा अपि क्रमात् ॥ ३३७ ॥
एतेभ्यः सूक्ष्मभूतेभ्यः सूक्ष्मदेहा भवन्त्यपि ।
स्थूलान्यपि च भूतानि चान्योन्यांशविमेलनात् ॥ ३३८ ॥
अपञ्चीकृतभूतेभ्यो जातं सप्तदशाङ्गकम् ।
संसारकारणं लिङ्गमात्मनो भोगसाधनम् ॥ ३३९ ॥
श्रोत्रादिपञ्चकं चैव वागादीनां च पञ्चकम् ।
प्राणादिपञ्चकं बुद्धिमनसी लिङ्गमुच्यते ॥ ३४० ॥
श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणानि पञ्च जातानि ।
आकाशादीनां सत्त्वांशेभ्यो धीन्द्रियाण्यनुक्रमतः ॥३४१॥
आकाशादिगताः पञ्च सात्त्विकांशाः परस्परम् ।
मिलित्वैवान्तःकरणमभवत्सर्वकारणम् ॥ ३४२ ॥
प्रकाशकत्वादेतेषां सात्त्विकांशत्वमिष्यते ।
प्रकाशकत्वं सत्त्वस्य स्वच्छत्वेन यतस्ततः ॥ ३४३ ॥

तदन्तःकरणं वृत्तिभेदेन स्याच्चतुर्विधम् ।

मनो बुद्धिरहंकारश्चित्तं चेति तदुच्यते ॥ ३४४ ॥

संकल्पान्मन इत्याहुर्बुद्धिरर्थस्य निश्चयात् ।

अभिमानादहंकारश्चित्तमर्थस्य चिन्तनात् ॥ ३४५ ॥

मनस्यपि च बुद्धौ च चित्ताहंकारयोः क्रमात् ।

अन्तर्भावोऽत्र बोद्धव्यो लिङ्गलक्षणासिद्धये ॥ ३४६ ॥

चिन्तनं च मनोधर्मः संकल्पादिर्यथा तथा ।

अन्तर्भावो मनस्यैव सम्यक्चित्तस्य सिध्यति ॥ ३४७ ॥

देहादावहमित्येव भावो दृढतरो धियः ।

दृश्यतेऽहंकृतेस्तस्मादन्तर्भावोऽत्र युज्यते ॥ ३४८ ॥

तस्मादेव तु बुद्धेः कर्तृत्वं तदितरस्य करणत्वम् ।

सिध्यत्यात्मन उभयाद्विद्यात्संसारकारणं मोहात् ॥ ३४९ ॥

विज्ञानमयकोशः स्यात् बुद्धिर्ज्ञानेन्द्रियैः सह ।

विज्ञानप्रचुरत्वेनाप्याच्छादकतयात्मनः ॥ ३५० ॥

विज्ञानमयकोशोऽयमिति विद्वद्भिरुच्यते ।

अयं महानहंकारवृत्तिमान्कर्तृलक्षणः ॥

सर्वसंसारनिर्वोढा विज्ञानमयशब्दभाक् ॥ ३५१ ॥

अहं ममेत्येव सदाभिमानं
 देहेन्द्रियादौ कुरुते गृहादौ ।
 जीवाभिमानः पुरुषोऽयमेव
 कर्ता च भोक्ता च सुखी च दुःखी ॥ ३५२ ॥

स्ववासनाप्रेरित एव नित्यं
 करोति कर्मोभयलक्षणं च ।
 भुङ्क्ते तदुत्पन्नफलं विशिष्टं
 सुखं च दुःखं च परत्र चात्र ॥ ३५३ ॥

नानायोनिसहस्रेषु जायमानो मुहुर्मुहुः ।
 भ्रियमाणो भ्रमत्येष जीवः संसारमण्डले ॥ ३५४ ॥

मनो मनोमयः कोशो भवेज्ज्ञानेन्द्रियैः सह ।
 प्राचुर्य मनसो यत्र दृश्यतेऽसौ मनोमयः ॥ ३५५ ॥

चिन्ताविषादहर्षाद्याः कामाद्या अस्य वृत्तयः ।
 मनुते मनसैवैष फलं कामयते बहिः ।
 यतते कुरुते भुङ्क्ते तन्मनः सर्वकारणम् ॥ ३५६ ॥

मनो ह्यमुष्य प्रवणस्य हेतु-
 रन्तर्बहिश्चार्थमनेन वेत्ति ।

ऋणोति जिघ्रत्यमुनैव चेक्षते

वक्ति स्पृशत्यत्ति करोति सर्वम् ॥ ३५७ ॥

बन्धश्च मोक्षो मनसैव पुंसा-

मर्थोऽप्यनर्थोऽप्यमुनैव सिध्यति ।

शुद्धेन मोक्षो मलिनेन बन्धो

विवेकतोऽर्थोऽप्यविवेकतोऽन्यः ॥ ३५८ ॥

रजस्तमोभ्यां मलिनं त्वशुद्ध-

मज्ञानजं सत्त्वगुणेन रिक्तम् ।

मनस्तमोदोषसमन्वितत्वा-

ज्जडत्वमोहालसताप्रमादैः ।

तिरस्कृतं सन्न तु वेत्ति वास्तवं

पदार्थतत्त्वं ह्युपलभ्यमानम् ॥ ३५९ ॥

रजोदोषैर्युक्तं यदि भवति विक्षेपकगुणैः

प्रतीपैः कामाद्यैरनिशमभिभूतं व्यथयति ।

कथंचित्सूक्ष्मार्थावगतिमदपि भ्राम्यति भृशं

मनोदीपो यद्वत्प्रबलमरुता ध्वस्तमहिमा ॥ ३६० ॥

ततो मुमुक्षुर्भवबन्धमुक्त्यै

रजस्तमोभ्यां च तदीयकार्यैः ।

वियोज्य चित्तं परिशुद्धसत्त्वं

प्रियं प्रयत्नेन सदैव कुर्यात् ॥ ३६१ ॥

गर्भावासजनिप्रणाशनजराव्याध्यादिषु प्राणिनां

यद्दुःखं परिदृश्यते च नरके तच्चिन्तयित्वा मुहुः ।

दोषानेव विलोक्य सर्वविषयेष्वाशां विमुच्याभित-

श्चित्तग्रन्थिविमोचनाय सुमतिः सत्त्वं समालम्बताम् ॥

यमेषु निरतो यस्तु नियमेषु च यत्नतः ।

विवेकिनस्तस्य चित्तं प्रसादमधिगच्छति ॥ ३६३ ॥

आसुरीं संपदं त्यक्त्वा भजेद्यो दैवसंपदम् ।

मोक्षैककाङ्क्षया नित्यं तस्य चित्तं प्रसीदति ॥ ३६४ ॥

परद्रव्यपरद्रोहपरनिन्दापरस्त्रियः ।

नालम्बते मनो यस्य तस्य चित्तं प्रसीदति ॥ ३६५ ॥

आत्मवत्सर्वभूतेषु यः समत्वेन पश्यति ।

सुखं दुःखं विवेकेन तस्य चित्तं प्रसीदति ॥ ३६६ ॥

अत्यन्तं श्रद्धया भक्त्या गुरुमीश्वरमात्मनि ।

यो भजत्यनिशं क्षान्तस्तस्य चित्तं प्रसीदति ॥ ३६७ ॥

शिष्टान्नमीशार्चनमार्यसेवां

तीर्थाटनं स्वाश्रमधर्मनिष्ठाम् ।

यमानुषक्तिं नियमानुवृत्तिं

चित्तप्रसादाय वदन्ति तज्ज्ञाः ॥ ३६८ ॥

कट्वाम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविधायिनाम् ।

पूतिपर्युषितादीनां त्यागः सत्त्वाय कल्पते ॥ ३६९ ॥

श्रुत्या सत्त्वपुराणानां सेवया सत्त्ववस्तुनः ।

अनुवृत्त्या च साधूनां सत्त्ववृत्तिः प्रजायते ॥ ३७० ॥

यस्य चित्तं निर्विषयं हृदयं यस्य शीतलम् ।

तस्य मित्रं जगत्सर्वं तस्य मुक्तिः करस्थिता ॥ ३७१ ॥

हितपरिमितभोजी नित्यमेकान्तसेवी

सकृदुचित्तहितोक्तिः स्वल्पनिद्राविहारः ।

अनुनियमनशीलो यो भजत्युक्तकाले

स लभत इह शीघ्रं साधु चित्तप्रसादम् ॥ ३७२ ॥

चित्तप्रसादेन विनावगन्तुं

बन्धं न शक्नोति परात्मतत्त्वम् ।

तत्त्वावगत्या तु विना विमुक्ति-

र्न सिध्यति ब्रह्मसहस्रकोटिषु ॥ ३७३ ॥

मनःप्रसादः पुरुषस्य बन्धो

मनःप्रसादो भवबन्धमुक्तिः ।

मनःप्रसादाधिगमाय तस्मा-

न्मनोनिरासं विदधीत विद्वान् ॥ ३७४ ॥

पञ्चानामेव भूतानां रजोशेभ्योऽभवन् क्रमात् ।

वाक्पाणिपादपायूपस्थानि कर्मेन्द्रियाण्यनु ॥ ३७५ ॥

समस्तेभ्यो रजोशेभ्यो व्योमादीनां क्रियात्मकाः ।

प्राणादयः समुत्पन्नाः पञ्चाप्यान्तरवायवः ॥ ३७६ ॥

प्राणः प्राग्गमनेन स्यादपानोऽवाग्गमनेन च ।

व्यानस्तु विष्वग्गमनादुत्क्रान्त्योदान इष्यते ॥ ३७७ ॥

अशितान्नरसादीनां समीकरणधर्मतः ।

समान इत्यभिप्रेतो वायुर्यस्तेषु पञ्चमः ॥ ३७८ ॥

क्रियैव दिश्यते प्रायः प्राणकर्मेन्द्रियेष्वलम् ।

ततस्तेषां रजोशेभ्यो जनिरङ्गीकृता बुधैः ॥ ३७९ ॥

राजसीं तु क्रियाशक्तिं तमःशक्तिं जडात्मिकाम् ।

प्रकाशरूपिणीं सत्त्वशक्तिं प्राहुर्महर्षयः ॥ ३८० ॥

एते प्राणादयः पञ्च पञ्चकर्मेन्द्रियैः सह ।

भवेत्प्राणमयः कोशः स्थूलो येनैव चेष्टते ॥ ३८१ ॥

यद्यन्निष्पाद्यते कर्म पुण्यं वा पापमेव वा ।

वागादिभिश्च वपुषा तत्प्राणमयकर्तृकम् ॥ ३८२ ॥

वायुनोञ्चालितो वृक्षो नानारूपेण चेष्टते ।

तस्मिन्विनिश्चले सोऽपि निश्चलः स्याद्यथा तथा ॥३८३॥

प्राणकर्मेन्द्रियैर्देहः प्रेर्यमाणः प्रवर्तते ।

नानाक्रियासु सर्वत्र विहिताविहितादिषु ॥ ३८४ ॥

कोशत्रयं मिलित्वैतद्वपुः स्यात्सूक्ष्ममात्मनः ।

अतिसूक्ष्मतया लीनस्यात्मनो गमकत्वतः ॥ ३८५ ॥

लिङ्गमित्युच्यते स्थूलापेक्षया सूक्ष्ममिष्यते ।

सर्वं लिङ्गवपुर्जातमेकधीविषयत्वतः ॥ ३८६ ॥

समष्टिः स्यात्तरुगणः सामान्येन वनं यथा ।

एतत्समष्ट्युपहितं चैतन्यं सफलं जगुः ॥ ३८७ ॥

हिरण्यगर्भः सूत्रात्मा प्राण इत्यपि पण्डिताः ।

हिरण्मये बुद्धिगर्भे प्रचकास्ति हिरण्यवत् ॥ ३८८ ॥

हिरण्यगर्भ इत्यस्य व्यपदेशस्ततो मतः ।

समस्तलिङ्गदेहेषु सूत्रवन्मणिपङ्क्तिषु ।

व्याप्य स्थितत्वात्सूत्रात्मा प्राणनात्प्राण उच्यते ॥ ३८९ ॥

नैकधीविषयत्वेन लिङ्गं व्यष्टिर्भवत्यथ ।

यदेतद्व्यष्ट्युपहितं चिदाभाससमन्वितम् ॥ ३९० ॥

चैतन्यं तैजस इति निगदन्ति मनीषिणः ।

तेजोमयान्तःकरणोपाधित्वेनैष तैजसः ॥ ३९१ ॥

स्थूलात्सूक्ष्मतया व्यष्टिरस्य सूक्ष्मवपुर्मतम् ।

अस्य जागरसंस्कारमयत्वाद्बपुरुच्यते ॥ ३९२ ॥

स्वप्ने जागरकालीनवासनापरिकल्पितान् ।

तैजसो विषयान्भुङ्क्ते सूक्ष्मार्थान्सूक्ष्मवृत्तिभिः ॥ ३९३ ॥

समष्टेरपि च व्यष्टेः सामान्येनैव पूर्ववत् ।

अभेद एव ज्ञातव्यो जात्यैकत्वे कुतो भिदा ॥ ३९४ ॥

द्वयोरुपाध्योरेकत्वे तयोरप्यभिमानिनोः ।

सूत्रात्मनस्तैजसस्याप्यभेदः पूर्ववन्मतः ॥ ३९५ ॥

एवं सूक्ष्मप्रपञ्चस्य प्रकारः शास्त्रसंमतः ।

अथ स्थूलप्रपञ्चस्य प्रकारः कथ्यते शृणु ॥ ३९६ ॥

तान्येव सूक्ष्मभूतानि व्योमादीनि परस्परम् ।

पञ्चीकृतानि स्थूलानि भवन्ति शृणु तत्क्रमम् ॥ ३९७ ॥

स्वादीनां भूतमेकैकं सममेव द्विधा द्विधा ।

विभज्य भागं तत्राद्यं त्यक्त्वा भागं द्वितीयकम् ॥ ६९८ ॥

चतुर्धा सुविभज्याथ तमेकैकं विनिक्षिपेत् ।

चतुर्णां प्रथमे भागे क्रमेण स्वार्धमन्तरा ॥ ३९९ ॥

ततो व्योमादिभूतानां भागाः पञ्च भवन्ति ते ।

स्वस्वार्धभागेनान्येभ्यः प्राप्तं भागचतुष्टयम् ॥ ४०० ॥

संयोज्य स्थूलतां यान्ति व्योमादीनि यथाक्रमम् ।

अमुष्य पञ्चीकरणस्याप्रामाण्यं न शङ्क्यताम् ॥ ४०१ ॥

उपलक्षणमस्यापि तत्रिवृत्करणश्रुतिः ।

पञ्चानामपि भूतानां श्रूयतेऽन्यत्र संभवः ॥ ४०२ ॥

ततः प्रामाणिकं पञ्चीकरणं मन्यतां बुधैः ।

प्रत्यक्षादिविरोधः स्यादन्यथा क्रियते यदि ॥ ४०३ ॥

आकाशवाय्वोर्धर्मस्तु वह्नयादावुपलभ्यते ।

यथा तथाकाशवाय्वोर्नाग्न्यादेर्धर्म ईक्ष्यते ॥ ४०४ ॥

अतोऽप्रामाणिकमिति न किञ्चिदपि चिन्त्यताम् ।

खांशव्याप्तिश्च खव्याप्तिर्विद्यते पावकादिषु ॥ ४०५ ॥

तेनोपलभ्यते शब्दः कारणस्यातिरेकतः ।

तथा नभस्वतो धर्मोऽप्यग्न्यादावुपलभ्यते ॥ ४०६ ॥

न तथा विद्यते व्याप्तिर्वह्नयादेः खनभस्वतोः ।

सूक्ष्मत्वादंशकव्याप्तेस्तद्धर्मो नोपलभ्यते ॥ ४०७ ॥

कारणस्थानुरूपेण कार्यं सर्वत्र दृश्यते ।

तस्मात्प्रामाण्यमेष्टव्यं बुधैः पञ्चीकृतेरपि ॥ ४०८ ॥

अनेनोद्भूतगुणकं भूतं वक्ष्येऽवधारय ।

शब्दैकगुणमाकाशं शब्दस्पर्शगुणोऽनिलः ॥ ४०९ ॥

तेजः शब्दस्पर्शरूपैर्गुणवत्कारणं क्रमात् ।

आपश्चतुर्गुणः शब्दस्पर्शरूपरसैः क्रमात् ॥ ४१० ॥

एतैश्चतुर्भिर्गन्धेन सह पञ्चगुणा मही ।

आकाशांशतया श्रोत्रं शब्दं गृह्णाति तद्गुणम् ॥ ४११ ॥

त्वङ्गारुतांशकतया स्पर्शं गृह्णाति तद्गुणम् ।

तेजोशकतया चक्षु रूपां गृह्णाति तद्गुणम् ॥ ४१२ ॥

अबंशकतया जिह्वा रसं गृह्णाति तद्गुणम् ।

भूम्यंशकतया घ्राणं गन्धं गृह्णाति तद्गुणम् ॥ ४१३ ॥

करोति खांशकतया वाक्शब्दोच्चारणक्रियाम् ।

वाय्वंशकतया पादौ गमनादिक्रियापरौ ॥ ४१४ ॥

तेजोशकतया पाणी वह्नयाद्यर्चनतत्परौ ।

जलांशकतयोपस्थो रेतोमूत्रविसर्गकृत् ॥ ४१५ ॥

भूम्यंशकतया पायुः कठिनं मलमुत्सृजेत् ।

श्रोत्रस्य दैवतं दिक्स्यात्त्वचो वायुर्दृशो रविः ॥ ४१६ ॥

जिह्वाया वरुणो दैवं घ्राणस्य त्वश्विनावुभौ ।

वाचोऽग्निर्हस्तयोरिन्द्रः पादयोस्तु त्रिविक्रमः ॥ ४१७ ॥

पायोर्मृत्युरूपस्थस्य त्वधिदैवं प्रजापतिः ।

मनसो दैवतं चन्द्रो बुद्धेर्दैवं बृहस्पतिः ॥ ४१८ ॥

रुद्रस्त्वहंकृतेर्दैवं क्षेत्रज्ञश्चित्तदैवतम् ।

दिगाद्या देवताः सर्वाः खादिसत्त्वांशसंभवाः ॥ ४१९ ॥

संमिता इन्द्रियस्थानेष्विन्द्रियाणां समन्ततः ।

निगृह्णन्त्यनुगृह्णन्ति प्राणिकर्मानुरूपतः ॥ ४२० ॥

शरीरकरणग्रामा प्राणाहमधिदेवताः ।

पञ्चैते हेतवः प्रोक्ता निष्पत्तौ सर्वकर्मणाम् ॥ ४२१ ॥

कर्मानुरूपेण गुणोदयो भवे-

द्गुणानुरूपेण मनःप्रवृत्तिः ।

मनोनुवृत्तैरुभयात्मकेन्द्रियै-

र्निवर्त्यते पुण्यमपुण्यमत्र ॥ ४२२ ॥

करोति विज्ञानमयोऽभिमानं

कर्ताहमेवेति तदात्मना स्थितः ।

आत्मा तु साक्षी न करोति किञ्चि-

न्न कारयत्येव तदस्थवत्सदा ॥ ४२३ ॥

द्रष्टा श्रोता वक्ता कर्ता भोक्ता भवत्यहंकारः ।
स्वयमेतद्विकृतीनां साक्षी निर्लेप एवात्मा ॥ ४२४ ॥

आत्मनः साक्षिमात्रत्वं न कर्तृत्वं न भोक्तृता ।
रविवत्प्राणिभिर्लोके क्रियमाणेषु कर्मसु ॥ ४२५ ॥

न ह्यर्कः कुरुते कर्म न कारयति जन्तवः ।
स्वस्वभावानुरोधेन वर्तन्ते स्वस्वकर्मसु ॥ ४२६ ॥

तथैव प्रत्यगात्मापि रविवन्निष्क्रियात्मना ।
उदासीनतयैवास्ते देहादीनां प्रवृत्तिषु ॥ ४२७ ॥

अज्ञात्वैवं परं तत्त्वं मायामोहितचेतसः ।
स्वात्मन्यारोपयन्त्येतत्कर्तृत्वाद्यन्यगोचरम् ॥ ४२८ ॥

आत्मस्वरूपमविचार्य विमूढबुद्धि-
रारोपयत्यखिलमेतदनात्मकार्यम् ।
स्वात्मन्यसङ्गचितिनिष्क्रिय एव चन्द्रे
दूरस्थमेघकृतधावनवद्भ्रमेण ॥ ४२९ ॥

आत्मानात्मविवेकं स्फुटतरमग्रे निवेदयिष्यामः ।
इममाकर्णय विद्वन् जगदुत्पत्तिप्रकारमावृत्त्या ॥ ४३० ॥

पञ्चीकृतेभ्यः खादिभ्यो भूतेभ्यस्त्वीक्ष्येशितुः ।

समुत्पन्नमिदं स्थूलं ब्रह्माण्डं सचराचरम् ॥ ४३१ ॥

ब्रीह्याद्योषधयः सर्वा वायुतेजोम्बुभूमयः ।

सर्वेषामप्यभूदन्नं चतुर्विधशरीरिणाम् ॥ ४३२ ॥

केचिन्मारुतभोजनाः खलु परे चन्द्रार्कतेजोशनाः

केचित्तोयकणाशिनोऽपरिमिताः केचित्तु मृद्भक्षकाः ।

केचित्पर्णशिलालृणादनपराः केचित्तु मांसाशिनः

'केचिद्ब्रीहियवान्नभोजनपरा जीवन्त्यमी जन्तवः ॥

जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जाद्याश्चतुर्विधाः ।

स्वस्वकर्मानुरूपेण जातास्तिष्ठन्ति जन्तवः ॥ ४३४ ॥

यत्र जाता जरायुभ्यस्ते नराद्या जरायुजाः ।

अण्डजास्ते स्युरण्डेभ्यो जाता ये विहगादयः ॥ ४३५ ॥

स्वेदाज्जाताः स्वेदजास्ते यूका लूक्षादयोऽपि च ।

भूमिमुद्भिद्य ये जाता उद्भिज्जास्ते द्रुमादयः ॥ ४३६ ॥

इदं स्थूलवपुर्जातं भौतिकं च चतुर्विधम् ।

सामान्येन समष्टिः ह्यादेकधीविषयत्वतः ॥ ४३७ ॥

एतत्समष्ट्यवच्छिन्नं चैतन्यं फलसंयुतम् ।

प्राहुर्वैश्वानर इति विराडिति च वैदिकाः ॥ ४३८ ॥

वैश्वानरो विश्वनरेष्वात्मत्वेनाभिमानतः ।

विराट् स्याद्विधत्वेन स्वयमेव विराजनात् ॥ ४३९ ॥

चतुर्विधं भूतजातं तत्तज्जातिविशेषतः ।

नैकधीविषयत्वेन पूर्ववद्वाष्ट्रिरिष्यते ॥ ४४० ॥

साभासं व्यष्ट्युपहितं तत्तादात्म्यमुपागतम् ।

चैतन्यं विश्व इत्याहुर्वेदान्तनयकोविदाः ॥ ४४१ ॥

विश्वोऽस्मिन्स्थूलदेहेऽत्र स्वाभिमानेन तिष्ठति ।

यतस्ततो विश्व इति नाम्ना सार्धो भवत्ययम् ॥ ४४२ ॥

व्यष्टिरेषास्यं विश्वस्य भवति स्थूलविग्रहः ।

उच्यतेऽन्नविकारित्वात्कोशोऽन्नमय इत्ययम् ॥ ४४३ ॥

देहोऽयं पितृभुक्तान्नविकाराच्छुक्लशोणितान् ।

जातः प्रवर्धतेऽन्नेन तदभावे विनश्यति ॥ ४४४ ॥

तस्मादन्नविकारित्वेनायमन्नमयो मतः ।

आच्छादकत्वादेतस्याप्यसेः कोशवदात्मनः ॥ ४४५ ॥

आत्मनः स्थूलभोगाना-

मेतदायतनं विदुः ।

शब्दादिविषयान्भुङ्क्ते

स्थूलान्स्थूलात्मनि स्थितः ॥ ४४६ ॥

बहिरात्मा ततः स्थूलभोगायतनमुच्यते ।

इन्द्रियैरुपनीतानां शब्दादीनामयं स्वयम् ।

देहेन्द्रियमनोयुक्तो भोक्त्याहुर्मनीषिणः ॥ ४४७ ॥

एकादशद्वारवतीह देहे

सौधे महाराज इवाक्षवर्गेः ।

संसेव्यमानो विषयोपभोगा-

नुपाधिसंस्थो बुभुजेऽयमात्मा ॥ ४४८ ॥

ज्ञानेन्द्रियाणि निजदैवतचोदितानि

कर्मेन्द्रियाण्यपि तथा मनआदिकानि ।

स्वस्वप्रयोजनविधौ नियतानि सन्ति

यत्रेन किंकरजना इव तं भजन्ते ॥ ४४९ ॥

यत्रोपभुङ्क्ते विषयान्स्थूलानेष महामतिः ।

अहं ममेति सैषास्यावस्था जाग्रदित्तीयैते ॥ ४५० ॥

एतत्समाष्टिव्यष्टयोश्चोभयोरप्यभिमानिनोः ।

तद्विश्ववैश्वानरयोरभेदः पूर्ववन्मतः ॥ ४५१ ॥

स्थूलसूक्ष्मकारणाख्याः प्रपञ्चा ये निरूपिताः ।

ते सर्वेऽपि मिलित्वैकः प्रपञ्चोऽपि महान्भवेत् ॥ ४५२ ॥

महाप्रपञ्चावच्छिन्नं विश्वप्राज्ञादिलक्षणम् ।

विराडादीशपर्यन्तं चैतन्यं चैकमेव तत् ॥ ४५३ ॥

यदनाद्यन्तमव्यक्तं चैतन्यमजमक्षरम् ।

महाप्रपञ्चेन सहाविविक्तं सदयोऽग्निवत् ॥ ४५४ ॥

तत्सर्वं खल्विदं ब्रह्मेत्यस्य वाक्यस्य पण्डितैः ।

वाच्यार्थं इति निर्णीतं विविक्तं लक्ष्यं इत्यपि ॥ ४५५ ॥

स्थूलाद्यज्ञानपर्यन्तं कार्यकारणलक्षणम् ।

दृश्यं सर्वमनात्मेति विजानीहि विचक्षण ॥ ४५६ ॥

अन्तःकरणतद्भृत्तिद्रष्टृ नित्यमविक्रियम् ।

चैतन्यं यत्तदात्मेति बुद्ध्या बुध्यस्व सूक्ष्मया ॥ ४५७ ॥

एष प्रत्यक्स्वप्रकाशो निरंशो-

ऽसङ्गः शुद्धः सर्वदैकस्वभावः ।

नित्याखण्डानन्दरूपो निरीहः

साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥ ४५८ ॥

नैव प्रत्यग्जायते वर्धते नो

किञ्चिन्नापक्षीयते नैव नाशम् ।

आत्मा नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो

नासौ हन्यो हन्यमाने शरीरे ॥ ४५९ ॥

जन्मास्तित्वविवृद्धयः परिणतिश्चापक्षतिर्नाशनं

दृश्यस्यैव भवन्ति षड्विकृतयो नानाविधा व्याधयः ।

स्थूलत्वादि च नीलताद्यपि मितिर्वर्णाश्रमादिप्रथा

दृश्यन्ते वपुषो न चात्मन इमे तद्विक्रियासाक्षिणः ॥

अस्मिन्नात्मन्यनात्मत्वमनात्मन्यात्मतां पुनः ।

विपरीततयाध्यस्य संसरन्ति विमोहतः ॥ ४६१ ॥

भ्रान्त्या मनुष्योऽहमहं द्विजोऽहं

तज्ज्ञोऽहमज्ञोऽहमतीव पापी ।

भ्रष्टोऽस्मि शिष्टोऽस्मि सुखी च दुःखी-

त्येवं विमुह्यात्मनि कल्पयन्ति ॥ ४६२ ॥

अनात्मनो जन्मजरामृतिक्षुधा-

तृष्णासुखक्लेशमयादिधर्मान् ।

विपर्ययेण ह्यतथाविधेऽस्मि-

न्नारोपयन्त्यात्मनि बुद्धिदोषात् ॥ ४६३ ॥

भ्रान्त्या यत्र यदध्यासस्तत्कृतेन गुणेन वा ।

दोषेणाप्यणुमात्रेण स न संबध्यते क्वचित् ॥ ४६४ ॥

किं मरुन्मृगतृष्णाम्बुपूरेणार्द्रत्वमृच्छति ।

दृष्टिसंस्थितपीतेन शङ्खः पीतायते किमु ॥ ४६५ ॥

बालकल्पितनैल्येन व्योम किं मलिनायते ।

शिष्यः—

प्रत्यगात्मन्यविषयेऽनात्माध्यासः कथं प्रभो ॥ ४६६ ॥

पुरां दृष्टे हि विषयेऽध्यस्यन्ति विषयान्तरम् ।

तद्दृष्टं शुक्तिरज्ज्वादौ सादृश्याद्यनुबन्धतः ॥ ४६७ ॥

परत्र पूर्वदृष्टस्यावभासः स्मृतिलक्षणः ।

अध्यासः स कथं स्वाभिन् भवेदात्मन्यगोचरे ॥ ४६८ ॥

नानुभूतः कदाप्यात्माननुभूतस्य वस्तुनः ।

सादृश्यं सिध्यति कथमनात्मनि विलक्षणे ॥ ४६९ ॥

अनात्मन्यात्मताध्यासः कथमेष समागतः ।

निवृत्तिः कथमेतस्य केनोपायेन सिध्यति ॥ ४७० ॥

उपाधियोग उभयोः सम एवेशजीवयोः ।

जीवस्यैव कथं बन्धो नेश्वरखास्ति तत्कथम् ॥ ४७१ ॥

एतत्सर्वं दयादृष्ट्या करामलकवत्स्फुटम् ।

प्रतिपादय सर्वज्ञ श्रीगुरो करुणानिधे ॥ ४७२ ॥

श्रीगुरुः—

न सावयव एकस्य नात्मा विषय इष्यते ।

अस्यास्मत्प्रत्ययार्थत्वादपरोक्षाञ्च सर्वशः ॥ ४७३ ॥

प्रसिद्धिरात्मनोऽस्त्येव न कस्यापि च दृश्यते ।

प्रत्ययो नाहमस्मीति न ह्यस्ति प्रत्यगात्मनि ॥ ४७४ ॥

न कस्यापि स्वसद्भावे प्रमाणमभिकाङ्क्ष्यते ।

प्रमाणानां च प्रामाण्यं यन्मूलं किं तु बोधयेत् ॥ ४७५ ॥

मायाकार्यैस्तिरोभूतो नैष आत्मानुभूयते ।

मेघवृन्दैर्यथा भानुस्तथायमहमादिभिः ॥ ४७६ ॥

पुरस्थ एव विषये वस्तुन्यध्यस्यतामिति ।

नियमो न कृतः सद्भिर्भ्रान्तिरेवात्र कारणम् ॥ ४७७ ॥

दृगाद्यविषये व्योम्नि नीलतादि यथाबुधाः ।

अध्यस्यन्ति तथैवास्मिन्नात्मन्यपि मतिभ्रमान् ॥ ४७८ ॥

अनात्मन्यात्मताध्यासे न सादृश्यमपेक्षते ।

पीतोऽयं शङ्ख इत्यादौ सादृश्यं किमपेक्षितम् ॥ ४७९ ॥

निरुपाधिभ्रमेष्वस्मिन्नैवापेक्षा प्रदृश्यते ।

सोपाधिष्वेव तद्दृष्टं रज्जुसर्पभ्रमादिषु ॥ ४८० ॥

तथापि किञ्चिद्वक्ष्यामि सादृश्यं शृणु तत्परः ।

अत्यन्तनिर्मलः सूक्ष्म आत्मायमतिभास्वरः ॥ ४८१ ॥

बुद्धिस्तथैव सत्त्वात्मा साभासा भास्वरामला ।

सांनिध्यादात्मवद्भाति सूर्यवत्स्फटिको यथा ॥ ४८२ ॥

आत्माभासं ततो बुद्धिर्बुद्ध्याभासं ततो मनः ।

अक्षाणि मनोभासान्यक्षाभासमिदं वपुः ।

अत एवात्मताबुद्धिर्देहाक्षादावनात्मनि ॥ ४८३ ॥

मूढानां प्रतिबिम्बादौ बालानामिव दृश्यते ।

सादृश्यं विद्यते बुद्ध्यावात्मनोऽध्यासकारणम् ॥ ४८४ ॥

अनात्मन्यहमित्येव योऽयमध्यास ईरितः ।

स्यादुत्तरोत्तराध्यासे पूर्वपूर्वस्तु कारणम् ॥ ४८५ ॥

सुप्तिमूर्छोत्थितेष्वेव दृष्टः संसारलक्षणः ।

अनादिरेषाविद्यातः संस्कारोऽपि च तादृशः ॥ ४८६ ॥

अध्यासबाधागमनस्य कारणं

शृणु प्रवक्ष्यामि समाहितात्मा ।

यस्मादिदं प्राप्तमनर्थजातं

जन्माप्ययव्याधिजरादिदुःखम् ॥ ४८७ ॥

आत्मोपाधेरविद्याया अस्ति शक्तिद्वयं महत् ।

विक्षेप आवृत्तिश्चेति याभ्यां संसारं आत्मनः ॥ ४८८ ॥

आवृत्तिस्तमसः शक्तिस्तद्धयावरणकारणम् ।

मूलाविद्येति सा प्रोक्ता यया संमोहितं जगत् ॥ ४८९ ॥

विवेकवानप्यतियौक्तिकोऽपि

श्रु तात्मतत्त्वोऽपि च पण्डितोऽपि ।

शक्त्या यया संवृतबोधदृष्टि-

रात्मानमात्मस्थमिमं न वेद ॥ ४९० ॥

विक्षेपनाम्नी रजसस्तु शक्तिः

प्रवृत्तिहेतुः पुरुषस्य नित्यम् ।

स्थूलादिलिङ्गान्तमशेषमेत-

द्यया सदात्मन्यसदेव सूयते ॥ ४९१ ॥

निद्रा यथा पुरुषमप्रमत्तं

समावृणोतीत्यपि प्रतीचम् ।

तथावृणोत्यावृत्तिशक्तिरन्त-

र्विक्षेपशक्तिं परिजृम्भयन्ती ॥ ४९२ ॥

शक्त्या महत्यावरणाभिधानया

समावृते सत्यमलस्वरूपे ।

पुमाननात्मन्यहमेष एवे-

त्यात्मत्वबुद्धिं विदधाति मोहात् ॥ ४९३ ॥

यथा प्रसुप्तिप्रतिभासदेहे

स्वात्मत्वधीरेष तथा ह्यनात्मनः ।

जन्माप्ययक्षुद्भयवृद्धमादी-

नारोपयत्यात्मनि तस्य धर्मान् ॥ ४९४ ॥

विक्षेपशक्त्या परिचोद्यमानः

करोति कर्माण्युभयात्मकानि ।

भुञ्जान एतत्फलमप्युपात्तं

परिभ्रमत्येव भवाम्बुराशौ ॥ ४९५ ॥

अध्यासदोषात्समुपागतोऽयं

संसारबन्धः प्रबलप्रतीचः ।

यद्योगतः क्लिश्यति गर्भवास-

जन्माप्ययक्लेशभयैरजस्रम् ॥ ४९६ ॥

अध्यासो नाम खल्वेष वस्तुनो योऽन्यथाग्रहः ।

स्वाभाविकभ्रान्तिमूलं संसृतेरादिकारणम् ॥ ४९७ ॥

सर्वानर्थस्य तद्वीजं योऽन्यथाग्रह आत्मनः ।

ततः संसारसंपातः संततक्लेशलक्षणः ॥ ४९८ ॥

अध्यासादेव संसारो नष्टेऽध्यासे न दृश्यते ।

तदेतदुभयं स्पष्टं पश्य त्वं बद्धमुक्तयोः ॥ ४९९ ॥

बद्धं प्रवृत्तितो विद्धि मुक्तं विद्धि निवृत्तितः ।
प्रवृत्तिरेव संसारो निवृत्तिर्मुक्तिरिष्यते ॥ ५०० ॥

आत्मनः सोऽयमध्यासो मिथ्याज्ञानपुरःसरः ।
असत्कल्पोऽपि संसारं तनुते रज्जुसर्पवत् ॥ ५०१ ॥

उपाधियोगसाम्येऽपि जीववत्परमात्मनः ।
उपाधिभेदान्नो बन्धस्तत्कार्यमपि किञ्चन ॥ ५०२ ॥

अस्योपाधिः शुद्धसत्त्वप्रधाना
माया यत्र त्वस्य नास्त्यल्पभावः ।
सत्त्वस्यैवोत्कृष्टता तेन बन्धो
नो विक्षेपस्तत्कृतो लेशमात्रः ॥ ५०३ ॥

सर्वज्ञोऽप्रतिबद्धबोधविभवस्तेनैव देवः स्वयं
मायां स्वामवलम्ब्य निश्चलतया स्वच्छन्दवृत्तिः प्रभुः ।
सृष्टिस्थित्यदनप्रवेशयमनव्यापारमात्रेच्छया
कुर्वन्क्रीडति तद्रजस्तम उभे संस्तभ्य शक्त्या स्वया ॥
तस्मादावृत्तिविक्षेपौ किञ्चित्कर्तुं न शक्नुतः ।
स्वयमेव स्वतन्त्रोऽसौ तत्प्रवृत्तिनिरोधयोः ॥ ५०५ ॥

तमेव सा धीकमेति श्रुतिर्वक्ति महेशितुः ।

निग्रहानुग्रहे शक्तिरावृत्तिक्षेपयोर्यतः ॥ ५०६ ॥

रजसस्तमसश्चैव प्राबल्यं सत्त्वहानतः ।

जीवोपाधौ तथा जीवे तत्कार्यं बलवत्तरम् ॥ ५०७ ॥

तेन बन्धोऽस्य जीवस्य संसारोऽपि च तत्कृतः ।

संप्राप्तः सर्वदा यत्र दुःखं भूयः स ईक्षते ॥ ५०८ ॥

एतस्य संसृतेर्हेतुरध्यासोऽर्थविपर्ययः ।

अध्यासमूलमज्ञानमाहुरावृत्तिलक्षणम् ॥ ५०९ ॥

अज्ञानस्य निवृत्तिस्तु ज्ञानेनैव न कर्मणा ।

अविरोधितया कर्म नैवाज्ञानस्य बाधकम् ॥ ५१० ॥

कर्मणा जायते जन्तुः कर्मणैव प्रलीयते ।

कर्मणः कार्यमेवैषा जन्ममृत्युपरम्परा ॥ ५११ ॥

नैतस्मात्कर्मणः कार्यमन्यदस्ति विलक्षणम् ।

अज्ञानकार्यं तत्कर्म यतोऽज्ञानेन वर्धते ॥ ५१२ ॥

यद्येन वर्धते तेन नाशस्तस्य न सिध्यति ।

येन यस्य सहावस्था निरोधाय न कल्पते ॥ ५१३ ॥

नाशकत्वं तदुभयोः को नु कल्पयितुं क्षमः ।

सर्वं कर्माविरोध्येव सदाज्ञानस्य सर्वदा ॥ ५१४ ॥

ततोऽज्ञानस्य विच्छित्तिः कर्मणा नैव सिध्यति ।

यस्य प्रध्वस्तजनको यत्संयोगोऽस्ति तत्क्षणे ॥ ५१५ ॥

तयोरेव विरोधित्वं युक्तं भिन्नस्वभावयोः ।

तमःप्रकाशयोर्यद्वत्परस्परविरोधिता ॥ ५१६ ॥

अज्ञानज्ञानयोस्तद्वदुभयोरेव दृश्यते ।

न ज्ञानेन विना नाशस्तस्य केनापि सिध्यति ॥ ५१७ ॥

तस्मादज्ञानविच्छित्त्यै ज्ञानं संपादयेत्सुधीः ।

आत्मानात्मविवेकेन ज्ञानं सिध्यति नान्यथा ॥ ५१८ ॥

युक्त्यात्मानात्मनोस्तस्मात्करणीयं विवेचनम् ।

अनात्मन्यात्मताबुद्धिग्रन्थिर्येन विदीर्यते ॥ ५१९ ॥

आत्मानात्मविवेकार्थं विवादोऽयं निरूप्यते ।

येनात्मानात्मनोस्तत्त्वं विवित्तं प्रस्फुटायते ॥ ५२० ॥

मूढा अश्रुतवेदान्ताः स्वयं पण्डितमानिनः ।

ईशप्रसादरहिताः सद्गुरोश्च बहिर्मुखाः ॥ ५२१ ॥

विवदन्ति प्रकारं तं शृणु वक्ष्यामि सादरम् ।
 अत्यन्तपामरः कश्चित्पुत्र आत्मेति मन्यते ॥ ५२२ ॥
 आत्मनीव स्वपुत्रेऽपि प्रबलप्रीतिदर्शनात् ।
 पुत्रे तु पुष्टे पुष्टोऽहं नष्टे नष्टोऽहमित्यतः ॥ ५२३ ॥
 अनुभूतिबलाच्चापि युक्तितोऽपि श्रुतेरपि ।
 आत्मा वै पुत्रनामासीत्येवं च वदति श्रुतिः ॥ ५२४ ॥
 दीपादीपो यथा तद्वत्पितुः पुत्रः प्रजायते ।
 पितुर्गुणानां तनये बीजाङ्कुरवदीक्षणात् ॥ ५२५ ॥
 अतोऽयं पुत्र आत्मेति मन्यते भ्रान्तिमत्तमः ।
 तन्मतं दूषयत्यन्यः पुत्र आत्मा कथं त्विति ॥ ५२६ ॥
 प्रीतिमात्रात्कथं पुत्र आत्मा भवितुमर्हति ।
 अन्यत्रापीक्ष्यते प्रीतिः क्षेत्रपात्रधनादिषु ॥ ५२७ ॥
 पुत्राद्विशिष्टा देहेऽस्मिन्प्राणिनां प्रीतिरिष्यते ।
 प्रदीप्ते भवने पुत्रं त्यक्त्वा जन्तुः पलायते ॥ ५२८ ॥
 तं विक्रीणाति देहार्थं प्रतिकूलं निहन्ति च ।
 स्मादात्मा तु तनयो न भवेच्च कदाचन ॥ ५२९ ॥

गुणरूपादिसादृश्यं दीपवन्न सुते पितुः ।

अव्यङ्गाज्जायते व्यङ्गः सुगुणादपि दुर्गुणः ॥ ५३० ॥

आभासमात्रास्ताः सर्वा युक्तयोऽप्युक्तयोऽपि च ।

पुत्रस्य पितृवद्वेहे सर्वकार्येषु वस्तुषु ॥ ५३१ ॥

स्वामित्वद्योतनायास्मिन्नात्मत्वमुपचर्यते ।

श्रुत्या तु मुख्यया वृत्त्या पुत्र आत्मेति नोच्यते ॥ ५३२ ॥

औपचारिकमात्मत्वं पुत्रे तस्मान्न मुख्यतः ।

अहंपदप्रत्ययार्थो देह एव न चेतः ॥ ५३३ ॥

प्रत्यक्षः सर्वजन्तूनां देहोऽहमिति निश्चयः ।

एष पुरुषोऽन्नरसमय इत्यपि च श्रुतिः ॥ ५३४ ॥

पुरुषत्वं वदत्यस्य स्वात्मा हि पुरुषस्ततः ।

आत्मायं देह एवेति चार्वाकेण विनिश्चितम् ॥ ५३५ ॥

तन्मतं दूषयत्यन्योऽसहमानः पृथग्जनः ।

देह आत्मा कथं नु स्यात्परतन्त्रो ह्यचेतनः ॥ ५३६ ॥

इन्द्रियैश्चाल्यमानोऽयं चेष्टते न स्वतः क्वचित् ।

आश्रयश्चक्षुरादीनां गृहवद्गृहमेधिनाम् ॥ ५३७ ॥

बाल्यादिनानावस्थावाञ्छुक्लशोणितसंभवः ।

अतः कदापि देहस्य नात्मत्वमुपपद्यते ॥ ५३८ ॥

बधिरोऽहं च काणोऽहं मूक इत्यनुभूतितः ।

इन्द्रियाणि भवन्त्यात्मा येषामस्यर्थवेदनम् ॥ ५३९ ॥

इन्द्रियाणां चेतनत्वं देहे प्राणाः प्रजापतिम् ।

एतमेत्येत्थुचुरिति श्रुत्यैव प्रतिपाद्यते ॥ ५४० ॥

यतस्तस्मादिन्द्रियाणां युक्तमात्मत्वमित्यमुम् ।

निश्चयं दूषयत्यन्योऽसहमानः पृथग्जनः ॥ ५४१ ॥

इन्द्रियाणि कथं त्वात्मा करणानि कुठारवत् ।

करणस्य कुठारादेश्चेतनत्वं न हीक्ष्यते ॥ ५४२ ॥

श्रुत्याधिदेवतामेवेन्द्रियेषूपचर्यते ।

न तु साक्षादिन्द्रियाणां चेतनत्वमुदीर्यते ॥ ५४३ ॥

अचेतनस्य दीपादेरर्थाभासकता यथा ।

तथैव चक्षुरादीनां जडानामपि सिध्यति ॥ ५४४ ॥

इन्द्रियाणां चेष्टयिता प्राणोऽयं पञ्चवृत्तिकः ।

सर्वावस्थास्ववस्थावान्सोऽयमात्मत्वमर्हति ।

अहं क्षुधावांस्तृष्णावानित्याद्यनुभवादपि ॥ ५४५ ॥

श्रुत्यान्योऽन्तर आत्मा प्राणमय इतीर्यते यस्मात् ।

तस्मात्प्राणस्यात्मत्वं युक्तं नो करणसंज्ञानां कापि ॥५४६॥

इति निश्चयमेतस्य दूषयत्यपरो जडः ।

भवत्यात्मा कथं प्राणो वायुरेवैष आन्तरः ॥ ५४७ ॥

बहिर्यात्यन्तरायति भस्त्रिकावायुवन्मुहुः ।

न हितं वाहितं वा स्वमन्यद्वा वेद किञ्चन ॥ ५४८ ॥

जडस्वभावश्चपलः कर्मयुक्तश्च सर्वदा ।

प्राणस्य भानं मनसि स्थिते सुप्ते न दृश्यते ॥ ५४९ ॥

मनस्तु सर्वं जानाति सर्ववेदनकारणम् ।

यत्तस्मान्मन एवात्मा प्राणस्तु न कदाचन ॥ ५५० ॥

संकल्पवानहं चिन्तावानहं च विकल्पवान् ।

इत्याद्यनुभवादन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः ॥ ५५१ ॥

इत्यादिश्रुतिसद्भावाद्युक्ता मनस आत्मता ।

इति निश्चयमेतस्य दूषयत्यपरो जडः ॥ ५५२ ॥

कथं मनस आत्मत्वं करणस्य दृगादिवत् ।

कर्तृप्रयोज्यं करणं न स्वयं तु प्रवर्तते ॥ ५५३ ॥

करणप्रयोक्ता यः कर्ता तस्यैवात्मत्वमर्हति ।

आत्मा स्वतन्त्रः पुरुषो न प्रयोज्यः कदाचन ॥ ५५४ ॥

अहं कर्तास्म्यहं भोक्ता सुखीत्यनुभवादपि ।

बुद्धिरात्मा भवत्येव बुद्धिधर्मो ह्यहंकृतिः ॥ ५५५ ॥

अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमय इति वदति निगमः ।

मनसोऽपि च भिन्नं विज्ञानमयं कर्तृरूपमात्मानम् ॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते कर्माणि तनुतेऽपि च ।

इत्यस्य कर्तृता श्रुत्या मुखतः प्रतिपाद्यते ।

तस्माद्युक्तात्मता बुद्धेरिति बौद्धेन निश्चितम् ॥ ५५७ ॥

प्राभाकरस्तार्किकश्च तावुभावप्यमर्षया ।

तन्निश्चयं दूषयतो बुद्धिरात्मा कथं न्विति ॥ ५५८ ॥

बुद्धेरज्ञानकार्यत्वाद्विनाशित्वात्प्रतिक्षणम् ।

बुद्ध्यादीनां च सर्वेषामज्ञाने लयदर्शनात् ॥ ५५९ ॥

अज्ञोऽहमित्यनुभवादास्त्रीबालादिगोचरात् ।

भवत्यज्ञानमेवात्मा न तु बुद्धिः कदाचन ॥ ५६० ॥

विज्ञानमयादन्यं त्वानन्दमयं परं तथात्मानम् ।

अन्योऽन्तर आत्मानन्दमय इति वदति वेदोऽपि ॥५६१॥

दुःखप्रत्ययशून्यत्वादानन्दमयता मता ।

अज्ञाने सकलं सुप्तौ बुद्ध्यादि प्रविलीयते ॥ ५६२ ॥

दुःखिनोऽपि सुषुप्तौ त्वानन्दमयता ततः ।

सुप्तौ किञ्चिन्न जानामीत्यनुभूतिश्च दृश्यते ॥ ५६३ ॥

यत एवमतो युक्ता ह्यज्ञानस्यात्मता ध्रुवम् ।

इति तन्निश्चयं भाट्टा दूषयन्ति स्वयुक्तिभिः ॥ ५६४ ॥

कथमज्ञानमेवात्मा ज्ञानं चाप्युपलभ्यते ।

ज्ञानाभावे कथं विद्युरज्ञोऽहमिति चाज्ञताम् ।

अस्वाप्सं सुखमेवाहं न जानाम्यत्र किञ्चन ॥ ५६५ ॥

इत्यज्ञानमपि ज्ञानं प्रबुद्धेषु प्रदृश्यते ।

प्रज्ञानघन एवानन्दमय इत्यपि श्रुतिः ॥ ५६६ ॥

प्रब्रवीत्युभयात्मत्वमात्मनः स्वयमेव सा ।

आत्मातश्चिज्जडतनुः खद्योत इव संमतः ॥ ५६७ ॥

न केवलाज्ञानमयो घटकुड्यादिवज्जडः ।

इति निश्चयमेतेषां दूषयत्यपरो जडः ॥ ५६८ ॥

ज्ञानाज्ञानमयस्त्वात्मा कथं भवितुमर्हति ।

परस्परविरुद्धत्वात्तेजस्तिमिरवत्तयोः ॥ ५६९ ॥

सामानाधिकरण्यं वा संयोगो वा समाश्रयः ।

तमःप्रकाशवज्ज्ञानाज्ञानयोर्न हि सिध्यति ॥ ५७० ॥

अज्ञानमपि विज्ञानं बुद्धिर्वापि च तद्गुणाः ।

सुषुप्तौ नोपलभ्यन्ते यत्किञ्चिदपि वापरम् ॥ ५७१ ॥

मात्रादिलक्षणं किं नु शून्यमेवोपलभ्यते ।

सुषुप्तौ नान्यदस्त्येव नाहमप्यासमित्यनु ॥ ५७२ ॥

सुप्तोत्थितजनैः सर्वैः शून्यमेवानुस्मर्यते ।

यत्ततः शून्यमेवात्मा न ज्ञानाज्ञानलक्षणः ॥ ५७३ ॥

वेदेनाप्यसदेवेदमग्र आसीदिति स्फुटम् ।

निरुच्यते यतस्तस्माच्छून्यस्यैवात्मता मता ॥ ५७४ ॥

असन्नेव घटः पूर्वं जायमानः प्रहृश्यते ।

न हि कुम्भः पुरैवान्तः स्थित्वोदेति बहिर्मुखः ॥ ५७५ ॥

यत्तस्मादसतः सर्वं सदिदं समजायत ।

ततः सर्वात्मना शून्यस्यैवात्मत्वं समर्हति ॥ ५७६ ॥

इत्येवं पाण्डितंमन्यैः परस्परविरोधिभिः ।

तत्तन्मतानुरूपाल्पश्रुतियुक्त्यनुभूतिभिः ॥ ५७७ ॥

निर्णीतमतजातानि खण्डितान्येव पाण्डितैः ।

श्रुतिभिश्चाप्यनुभवैर्बाधकैः प्रतिवादिनाम् ॥ ५७८ ॥

यतस्तस्मात्तु पुत्रादेः शून्यान्तस्य विशेषतः ।

सुसाधितमनात्मत्वं श्रुतियुक्त्यनुभूतिभिः ॥ ५७९ ॥

न हि प्रमाणान्तरबाधितस्य

याथार्थ्यमङ्गीक्रियते महद्भिः ।

पुत्रादिशून्यान्तमनात्मतत्त्व-

मित्येव विस्पष्टमतः सुजातम् ॥ ५८० ॥

शिष्यः—

सुषुप्तिकाले सकले विलीने

शून्यं विना नान्यदिहोपलभ्यते ।

शून्यं त्वनात्मा न ततः परः को-

ऽप्यात्माभिधानस्त्वनुभूयतेऽर्थः ॥ ५८१ ॥

यद्यस्ति चात्मा किमु नोपलभ्यते
 सुप्तौ यथा तिष्ठति किं प्रमाणम् ।
 किंलक्षणोऽसौ स कथं न बाध्यते
 प्रबाध्यमानेष्वहमादिषु स्वयम् ॥ ५८२ ॥

एतत्संशयजातं मे हृदयग्रन्थिलक्षणम् ।
 छिन्धि युक्तिमहाखड्गधारया कृपया गुरो ॥ ५८३ ॥

श्रीगुरुः—

अतिसूक्ष्मतरः प्रश्नस्तवायं सदृशो मतः ।
 सूक्ष्मार्थदर्शनं सूक्ष्मबुद्धिष्वेव प्रदृश्यते ॥ ५८४ ॥
 शृणु वक्ष्यामि सकलं यद्यत्पृष्टं त्वयाधुना ।
 रहस्यं परमं सूक्ष्मं ज्ञातव्यं च सुमुधुभिः ॥ ५८५ ॥
 बुद्ध्यादि सकलं सुप्तावनुलीनं स्वकारणे ।
 अव्यक्ते वटवद्वीजे तिष्ठत्यविकृतात्मना ॥ ५८६ ॥
 तिष्ठत्येव स्वरूपेण न तु शून्यायते जगत् ।
 क्वचिद्ङ्कुररूपेण क्वचिद्वीजात्मना वटः ।
 कार्यकारणरूपेण यथा तिष्ठत्यदस्तथा ॥ ५८७ ॥

अव्याकृतात्मनावस्थां जगतो वदति श्रुतिः ।

सुषुप्त्यादिषु तद्भेदं तर्ह्यव्याकृतमित्यसौ ॥ ५८८ ॥

इममर्थमविज्ञाय निर्णीतं श्रुतियुक्तिभिः ।

जगतो दर्शनं शून्यमिति प्राहुरतद्विदः ॥ ५८९ ॥

नासतः सत उत्पत्तिः श्रूयते न च दृश्यते ।

उदेति नरशृङ्गात्किं खपुष्पात्किं भविष्यति ॥ ५९० ॥

प्रभवति न हि कुम्भोऽविद्यमानो मृदश्चे-

त्प्रभवतु सिकताया वाथवा वारिणो वा ।

न हि भवति च ताभ्यां सर्वथा कापि तस्मा-

द्यत उदयति योऽर्थोऽस्त्यत्र तस्य स्वभावः ॥५९१॥

अन्यथा विपरीतं स्यात्कार्यकारणलक्षणम् ।

नियतं सर्वशास्त्रेषु सर्वलोकेषु सर्वतः ॥ ५९२ ॥

कथमसतः सज्जायेतेति श्रत्या निषिध्यते तस्मात् ।

असतः सज्जननं नो घटते मिथ्यैव शून्यशब्दार्थः ॥

अव्यक्तशब्दिते प्राज्ञे सत्यात्मन्यत्र जाग्रति ।

कथं सिध्यति शून्यत्वं तस्य भ्रान्तशिरोमणे ॥ ५९४ ॥

सुषुप्तौ शून्यमेवेति केन पुंसा तवेरितम् ।
हेतुनानुमितं केन कथं ज्ञातं त्वयोच्यताम् ॥ ५९५ ॥

इति पृष्ठो मूढतमो वादिष्यति किमुत्तरम् ।
नैवानुरूपकं लिङ्गं वक्ता वा नास्ति कश्चन ।
सुषुप्तिस्थितशून्यस्य बोद्धा कोऽन्वात्मनः परः ॥ ५९६ ॥

स्वेनानुभूतं स्वयमेव वक्ति
स्वसुप्तिकाले स्थितशून्यभावम् ।
तत्र स्वसत्तामनवेक्ष्य मूढः
स्वस्यापि शून्यत्वमयं ब्रवीति ॥ ५९७ ॥

अवेद्यमानः स्वयमन्यलोकैः
सौषुप्तिकं धर्ममवैति साक्षान् ।
बुद्ध्याद्यभावस्य च योऽत्र बोद्धा
स एष आत्मा खलु निर्विकारः ॥ ५९८ ॥

यस्येदं सकलं विभाति महसा तस्य स्वयंज्योतिषः
सूर्यस्येव किमस्ति भासकमिहं प्रज्ञादि सर्वं जडम् ।
न ह्यर्कस्य विभासकं क्षितितले दृष्टं तथैवात्मनो
नान्यः कोऽप्यनुभासकोऽनुभविता नातः परः कश्चन ॥

येनानुभूयते सर्वं जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ।

विज्ञातारमिमं को नु कथं वेदितुमर्हति ॥ ६०० ॥

सर्वस्य दाहको वह्निर्वह्नेर्नान्योऽस्ति दाहकः ।

यथा तथात्मनो ज्ञातुर्ज्ञाता कोऽपि न दृश्यते ॥ ६०१ ॥

उपलभ्येत केनायं ह्युपलब्धा स्वयं ततः ।

उपलब्ध्यन्तराभावान्नायमात्मोपलभ्यते ॥ ६०२ ॥

बुद्ध्यादिवेद्यविलयाद्यमेक एव

सुप्तौ न पश्यति शृणोति न वेत्ति किञ्चित् ।

सौषुप्तिकस्य तमसः स्वयमेव साक्षी

भूत्वात्र तिष्ठति सुखेन च निर्विकल्पः ॥ ६०३ ॥

सुषुप्तावात्मसद्भावे प्रमाणं पण्डितोत्तमाः ।

विदुः स्वप्रत्यभिज्ञानमाबालवृद्धसंमतम् ॥ ६०४ ॥

प्रत्यभिज्ञायमानत्वाल्लिङ्गमात्रानुमापकम् ।

स्मर्यमाणस्य सद्भावः सुखमस्वाप्समित्यम् ॥ ६०५ ॥

पुरानुभूतो नो चेत्तु स्मृतेरनुदयो भवेत् ।

इत्यादितर्कयुक्तिश्च सद्भावे मानमात्मनः ॥ ६०६ ॥

यत्रात्मनोऽकामयितृत्वबुद्धिः

स्वप्रानपेक्षापि च तत्सुषुप्तम् ।

इत्यात्मसद्भाव उदीर्यतेऽत्र

श्रुत्यापि तस्मान्मूर्च्छितरत्र मानम् ॥ ६०७ ॥

अकामयितृता स्वप्राद्दर्शनं घटते कथम् ।

अविद्यमानस्य तत आत्मास्तित्वं प्रतीयते ॥ ६०८ ॥

एतैः प्रमाणैरस्तीति ज्ञातः साक्षितया बुधैः ।

आत्मायं केवलः शुद्धः सच्चिदानन्दलक्षणः ॥ ६०९ ॥

सत्त्वचित्त्वानन्दतादिलक्षणं प्रत्यगात्मनः ।

कालत्रयेऽप्यबाध्यत्वं सत्यं नित्यस्वरूपतः ॥ ६१० ॥

शुद्धचैतन्यरूपत्वं चित्तं ज्ञानस्वरूपतः ।

अखण्डसुखरूपत्वादानन्दत्वमितीर्यते ॥ ६११ ॥

अनुस्यूतात्मनः सत्ता जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ।

अहमस्मीत्यतो नित्यो भवत्यात्मायमव्ययः ॥ ६१२ ॥

सर्वदाप्यासमित्येवाभिन्नप्रत्यय ईक्ष्यते ।

कदापि नासमित्यस्मादात्मनो नित्यता मता ॥ ६१३ ॥

आयातासु गतासु शैशवमुखावस्थासु जाग्रन्मुखा-
 स्वन्यास्वप्यखिलासु वृत्तिषु धियो दुष्टास्वदुष्टास्वपि ।
 गङ्गाभङ्गपरम्परासु जलवत्सत्तानुवृत्तात्मन-
 स्तिष्ठत्येव सदा स्थिराहमहमित्येकात्मता साक्षिणः ॥

प्रतिपदमहमादयो विभिन्नाः
 क्षणपरिणामितया विकारिणस्ते ।
 न परिणतिरमुष्य निष्कलत्वा-
 द्यमविकार्यत एव नित्य आत्मा ॥ ६१५ ॥

यः स्वप्नमद्राक्षमहं सुखं यो-
 ऽस्वाप्सं स एवास्म्यथ जागरूकः ।
 इत्येवमच्छिन्नतयानुभूयते
 सत्तात्मनो नास्ति हि संशयोऽत्र ॥ ६१६ ॥

श्रुत्युक्ताः षोडशकलाश्चिदाभासस्य नात्मनः ।
 निष्कलत्वान्नास्य लयस्तस्मान्नित्यत्वमात्मनः ॥ ६१७ ॥

जडप्रकाशकः सूर्यः प्रकाशात्मैव नो जडः ।
 बुद्ध्यादिभासकस्तस्माच्चित्स्वरूपस्तथा मतः ॥ ६१८ ॥

कुड्यादेस्तु जडस्य नैव घटते भानं स्वतः सर्वदा
 सूर्यादिप्रभया विना क्वचिदपि प्रत्यक्षमेतत्तथा ।
 बुद्ध्यादेरपि न स्वतोऽस्त्यणुरपि स्फूर्तिर्विनावात्मना
 सोऽयं केवलचिन्मयश्रुतिमतो भानुर्यथा रुद्धयः ॥ ६१९ ॥

स्वभासने वान्यपदार्थभासने
 नार्कः प्रकाशान्तरमीषदिच्छति ।
 स्वबोधने वाप्यहमादिबोधने
 तथैव चिद्भ्रातुरयं परात्मा ॥ ६२० ॥

अन्यप्रकाशं न किमप्यपेक्ष्य
 यतोऽयमाभाति निजात्मनैव ।
 ततः स्वयंज्योतिरयं चिदात्मा
 न ह्यात्मभाने परदीप्यपेक्षा ॥ ६२१ ॥

यं न प्रकाशयति किञ्चिदिनोऽपि चन्द्रः
 नो विद्युतः किमुत वह्निरयं मिताभः ।
 यं भान्तमेतमनुभाति जगत्समस्तं
 सोऽयं स्वयं स्फुरति सर्वदशासु चात्मा ॥ ६२२ ॥

आत्मनः सुखरूपत्वादानन्दत्वं स्वलक्षणम् ।

परप्रेमास्पदत्वेन सुखरूपत्वमात्मनः ॥ ६२३ ॥

सुखहेतुषु सर्वेषां प्रीतिः सावधिरीक्ष्यते ।

कदापि नावधिः प्रीतेः स्वात्मनि प्राणिनां क्वचित् ॥

क्षीणेन्द्रियस्य जीर्णस्य संप्राप्तोत्क्रमणस्य वा ।

अस्ति जीवितुमेवाशा स्वात्मा प्रियतमो यतः ॥ ६२५ ॥

आत्मातः परमप्रेमास्पदः सर्वशरीरिणाम् ।

यस्य शेषतया सर्वमुपादेयत्वमृच्छति ॥ ६२६ ॥

एष एव प्रियतमः पुत्रादपि धनादपि ।

अन्यस्मादपि सर्वस्मादात्मायं परमान्तरः ॥ ६२७ ॥

प्रियत्वेन मतं यत्तु तत्सदा नाप्रियं नृणाम् ।

विपत्तावपि संपत्तौ यथात्मा न तथापरः ॥ ६२८ ॥

आत्मा खलु प्रियतमोऽसुभृतां यदर्था

भार्यात्मजाप्तगृहवित्तमुखाः पदार्थाः ।

वाणिज्यकर्षणगवावनराजसेवा-

भैषज्यकप्रभृतयो विविधाः क्रियाश्च ॥ ६२९ ॥

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च यच्च यावच्च चेष्टितम् ।

आत्मार्थमेव नान्यार्थं नातः प्रियतमः परः ॥ ६३० ॥

तस्मादात्मा केवलानन्दरूपो

यः सर्वस्माद्वस्तुनः प्रेष्ठ उक्तः ।

यो वा अस्मान्मन्यतेऽन्यं प्रियं यं

सोऽयं तस्माच्छोकमेवानुमुञ्जे ॥ ६३१ ॥

शिष्यः—

अपरः कियते प्रश्नो मयायं क्षम्यतां प्रभो ।

अज्ञवागपराधाय कल्पते न महात्मनाम् ॥ ६३२ ॥

आत्मान्यः सुखमन्यच्च नात्मनः सुखरूपता ।

आत्मनः सुखमाशास्यं यतते सकलो जनः ॥ ६३३ ॥

आत्मनः सुखरूपत्वे प्रयत्नः किमु देहिनाम् ।

एष मे संशयः स्वामिन् कृपयैव निरस्यताम् ॥ ६३४ ॥

श्रीगुरुः—

आनन्दरूपमात्मानमज्ञात्वैव पृथग्जनः ।

बहिःसुखाय यतते न तु कश्चिद्विदन्बुधः ॥ ६३५ ॥

अज्ञात्वैव हि निक्षेपं
 भिक्षामटति दुर्मतिः ।
 स्ववेश्मनि निधिं ज्ञात्वा
 को नु भिक्षामटेत्सुधीः ॥ ६३६ ॥

स्थूलं च सूक्ष्मं च वपुः स्वभावतो
 दुःखात्मकं स्वात्मतया गृहीत्वा ।
 विस्मृत्य च स्वं सुखरूपमात्मनः
 दुःखप्रदेभ्यः सुखमज्ञ इच्छति ॥ ६३७ ॥

न हि दुःखप्रदं वस्तु सुखं दातुं समर्हति ।
 किं विषं पिबतो जन्तोरमृतत्वं प्रयच्छति ॥ ६३८ ॥

आत्मान्यः सुखमन्यच्चेत्येवं निश्चित्य पामरः ।
 बहिःसुखाय यतते सत्यमेव न संशयः ॥ ६३९ ॥

इष्टस्य वस्तुनो ध्यानदर्शनाद्युपभुक्तिषु ।
 प्रतीयते य आनन्दः सर्वेषामिह देहिनाम् ॥ ६४० ॥

स वस्तुधर्मो नो यस्मान्मनस्खेवोपलभ्यते ।
 वस्तुधर्मस्य मनसि कथं स्यादुपलम्भनम् ॥ ६४१ ॥

अन्यत्र त्वन्यधर्माणामुपलम्भो न दृश्यते ।
 तस्मान्न वस्तुधर्मोऽयमानन्दस्तु कदाचन ॥ ६४२ ॥
 नाप्येष धर्मो मनसोऽसत्यर्थे तद्दर्शनात् ।
 असति व्यञ्जके व्यङ्ग्यं नोदेतीति न मन्यताम् ॥ ६४३ ॥
 सत्यर्थेऽपि च नोदेति ह्यानन्दस्तूक्तलक्षणः ।
 सत्यपि व्यञ्जके व्यङ्ग्यानुदयो नैव संमतः ॥ ६४४ ॥
 दुरदृष्टादिकं नात्र प्रतिबन्धः प्रकल्प्यताम् ।
 प्रियस्य वस्तुनो लाभे दुरदृष्टं न सिध्यति ॥ ६४५ ॥
 तस्मान्न मानसो धर्मो निर्गुणत्वान्न चात्मनः ।
 किं तु पुण्यस्य सांनिध्यादिष्टस्यापि च वस्तुनः ॥ ६४६ ॥
 सत्त्वप्रधाने चित्तेऽस्मिंस्त्वात्मैव प्रतिबिम्बति ।
 आनन्दलक्षणः स्वच्छे पयसीव सुधाकरः ॥ ६४७ ॥
 सोऽयमाभास आनन्दश्चित्ते यः प्रतिबिम्बितः ।
 पुण्योत्कर्षापकर्षाभ्यां भवत्युच्चावचः स्वयम् ॥ ६४८ ॥
 सार्वभौमादिब्रह्मान्तं श्रुत्या यः प्रतिपादितः ।
 स क्षयिष्णुः सातिशयः प्रक्षीणे कारणे लयम् ॥ ६४९ ॥

यात्येष विषयानन्दो यस्तु पुण्यैकसाधनः ।

ये तु वैषयिकानन्दं भुञ्जते पुण्यकारिणः ॥ ६५० ॥

दुःखं च भोगकालेऽपि तेषामन्ते महत्तरम् ।

सुखं विषयसंप्रुक्तं विषयसंप्रुक्तभक्तवत् ॥ ६५१ ॥

भोगकालेऽपि भोगान्ते दुःखमेव प्रयच्छति ।

सुखमुच्चावचत्वेन क्षयिष्णुत्वभयेन च ॥ ६५२ ॥

भोगकाले भवेन्नृणां ब्रह्मादिपदभाजिनाम् ।

राजस्थानप्रविष्टानां तारतम्यं मतं यथा ॥ ६५३ ॥

तथैव दुःखं जन्तूनां ब्रह्मादिपदभाजिनाम् ।

न काङ्क्षणीयं विदुषा तस्माद्वैषयिकं सुखम् ॥ ६५४ ॥

यो बिम्बभूत आनन्दः स आत्मानन्दलक्षणः ।

शाश्वतो निर्द्वयः पूर्णो नित्य एकोऽपि निर्भयः ॥ ६५५ ॥

लक्ष्यते प्रतिबिम्बेनाभासानन्देन बिम्बवत् ।

प्रतिबिम्बो बिम्बमूलो विना बिम्बं न सिध्यति ॥ ६५६ ॥

यत्ततो बिम्ब आनन्दः प्रतिबिम्बेन लक्ष्यते ।

युक्त्यैव पण्डितजनैर्न कदाप्यनुभूयते ॥ ६५७ ॥

अविद्याकार्यकरणसंघातेषु पुरोदितः ।

आत्मा जाग्रत्यपि स्वप्ने न भवत्येष गोचरः ॥ ६५८ ॥

स्थूलस्यापि च सूक्ष्मस्य दुःखरूपस्य वर्ष्मणः ।

लये सुषुप्तौ स्फुरति प्रत्यगानन्दलक्षणः ॥ ६५९ ॥

न ह्यत्र विषयः कश्चिन्नापि बुद्ध्यादि किञ्चन ।

आत्मैव केवलानन्दमात्रस्तिष्ठति निर्द्वयः ॥ ६६० ॥

प्रत्यभिज्ञायते सर्वैरेष सुप्तोत्थितैर्जनैः ।

सुखमात्रतया नात्र संशयं कर्तुमर्हसि ॥ ६६१ ॥

त्वयापि प्रत्यभिज्ञातं सुखमात्रत्वमात्मनः ।

सुषुप्तादुत्थितवता सुखमस्वाप्समित्यनु ॥ ६६२ ॥

दुःखाभावः सुखमिति यदुक्तं पूर्ववादिना ।

अनाग्रातोपनिषदा तदसारं मृषा वचः ॥ ६६३ ॥

दुःखाभावस्तु लोष्टादौ विद्यते नानुभूयते ।

सुखलेशोऽपि सर्वेषां प्रत्यक्षं तदिदं खलु ॥ ६६४ ॥

सदयं ह्येष एवेति प्रस्तुत्य वदति श्रुतिः ।

सद्बुद्धोऽयं चिद्बुद्धोऽयमानन्दघन इत्यपि ॥ ६६५ ॥

आनन्दघनतामस्य स्वरूपं प्रत्यगात्मनः ।

धन्यैर्महात्मभिर्धीरैर्ब्रह्मविद्धिः सदुत्तमैः ॥ ६६६ ॥

अपरोक्षतयैवात्मा समाधावनुभूयते ।

केवलानन्दमात्रत्वेनैवमत्र न संशयः ॥ ६६७ ॥

स्वस्वोपाध्यनुरूपेण ब्रह्माद्याः सर्वजन्तवः ।

उपजीवन्त्यमुष्येव सात्त्विकानन्दलक्षणाम् ॥ ६६८ ॥

आस्वाद्यते यो भक्ष्येषु सुखकृन्मधुरो रसः ।

स गुडस्यैव नो तेषां मार्थुर्यं विद्यते क्वचित् ॥ ६६९ ॥

तद्द्विषयसानिध्यादानन्दो यः प्रतीयते ।

बिम्बानन्दांशविस्फूर्तिरेवासौ न जडात्मनाम् ॥ ६७० ॥

यस्य कस्यापि योगेन यत्र कुत्रापि दृश्यते ।

आनन्दः स परस्यैव ब्रह्मणः स्फूर्तिलक्षणः ॥ ६७१ ॥

यथा कुवलयोल्लासश्चन्द्रस्यैव प्रसादतः ।

तथानन्दोदयोऽप्येषां स्फुरणादेव वस्तुनः ॥ ६७२ ॥

सत्त्वं चित्तं तथानन्दस्वरूपं परमात्मनः ।

निर्गुणस्य गुणायोगाद्गुणास्तु न भवन्ति ते ॥ ६७३ ॥

विशेषणं तु व्यावृत्त्यै भवेद्द्वयान्तरे सति ।
 परमात्माद्वितीयोऽयं प्रपञ्चस्य मृषात्वतः ॥ ६७४ ॥
 वस्त्वन्तरस्याभावेन न व्यावृत्त्यः कदाचन ।
 केवलो निर्गुणश्चेति निर्गुणत्वं निरुच्यते ॥ ६७५ ॥
 श्रुत्यैव न ततस्तेषां गुणत्वमुपपद्यते ।
 उष्णत्वं च प्रकाशश्च यथा वह्नेस्तथात्मनः ॥ ६७६ ॥
 सत्त्वचित्त्वानन्दतादि स्वरूपमिति निश्चितम् ।
 अत एव सजातीयविजातीयादिलक्षणः ॥ ६७७ ॥
 भेदो न विद्यते वस्तुन्यद्वितीये परात्मनि ।
 प्रपञ्चस्यापवादेन विजातीयकृता भिदा ॥ ६७८ ॥
 नेष्यते तत्प्रकारं ते वक्ष्यामि शृणु सादरम् ।
 अहेर्गुणविवर्तस्य गुणमात्रस्य वस्तुतः ॥ ६७९ ॥
 विवर्तस्यास्य जगतः सन्मात्रत्वेन दर्शनम् ।
 अपवाद इति प्राहुरद्वैतब्रह्मदर्शिनः ॥ ६८० ॥
 व्युत्क्रमेण तदुत्पत्तेर्द्रष्टव्यं सूक्ष्मबुद्धिभिः ।
 प्रतीतस्यास्य जगतः सन्मात्रत्वं सुयुक्तिभिः ॥ ६८१ ॥

चतुर्विधं स्थूलशरीरजातं

तद्भोज्यमन्नादि तदाश्रयादि ।

ब्रह्माण्डमेतत्सकलं स्थविष्ठ-

मीक्षेत पञ्चीकृतभूतमात्रम् ॥ ६८२ ॥

यत्कार्यरूपेण यदीक्ष्यते त-

त्तन्मात्रमेवात्र विचार्यमाणे ।

मृत्कार्यभूतं कलशादि सम्य-

ग्विचारितं सन्न मृदो विभिद्यते ॥ ६८३ ॥

अन्तर्बहिश्चापि मृदेव दृश्यते

मृदो न भिन्नं कलशादि किञ्चन ।

प्रीवादिमद्यत्कलशं तदित्थं

न वाच्यमेतच्च मृदेव नान्यत् ॥ ६८४ ॥

स्वरूपतस्तत्कलशादिनाम्ना

मृदेव मूढैरभिधीयते ततः ।

नाम्नो हि भेदो न तु वस्तुभेदः

प्रदृश्यते तत्र विचार्यमाणे ॥ ६८५ ॥

तस्माद्धि कार्यं न कदापि भिन्नं
 स्वकारणादस्ति यतस्ततोऽङ्ग ।
 यद्भौतिकं सर्वमिदं तथैव
 तद्भूतमात्रं न ततोऽपि भिन्नम् ॥ ६८६ ॥

तच्चापि पञ्चीकृतभूतजातं
 शब्दादिभिः स्वस्वगुणैश्च सार्धम् ।
 वपूंषि सूक्ष्माणि च सर्वमेत-
 द्भवत्यपञ्चीकृतभूतमात्रम् ॥ ६८७ ॥

तदप्यपञ्चीकृतभूतजातं
 रजस्तमःसत्त्वगुणैश्च सार्धम् ।
 अव्यक्तमात्रं भवति स्वरूपतः
 साभासमव्यक्तमिदं स्वयं च ॥ ६८८ ॥

आधारभूतं यदखण्डमाद्यं
 शुद्धं परं ब्रह्म सदैकरूपम् ।
 सन्मात्रमेवास्त्यथ नो विकल्पः
 सतः परं केवलमेवं वस्तु ॥ ६८९ ॥

एकश्चन्द्रः सद्वितीयो यथा स्या-
 हृष्टेर्दोषादेव पुंसस्तथैकम् ।
 ब्रह्मास्येतद्बुद्धिदोषेण नाना
 दोषे नष्टे भाति वस्त्वेकमेव ॥ ६९० ॥

रज्जोः स्वरूपाधिगमं न सर्षधी
 रज्ज्वां विलीना तु यथा तथैव ।
 ब्रह्मावगत्या तु जगत्प्रतीति-
 स्तत्रैव लीना तु सह भ्रमेण ॥ ६९१ ॥

भ्रान्त्योदितद्वैतमतिप्रशान्त्या
 सदैकमेवास्ति सदाद्वितीयम् ।
 ततो विजातीयकृतोऽत्र भेदो
 न विद्यते ब्रह्मणि निर्विकल्पे ॥ ६९२ ॥

यदास्त्युपाधिस्तदभिन्न आत्मा
 तदा सजातीय इवावभाति ।
 स्वप्रार्थितस्तस्य मृषात्मकत्वा-
 त्तदप्रतीतौ स्वयमेष आत्मा ।

ब्रह्मैक्यतामेति पृथङ् न भाति

ततः सजातीयकृतो न भेदः ॥ ६९३ ॥

घटाभावं घटाकाशो महाकाशो यथा तथा ।

उपाध्यभावे त्वात्मैष स्वयं ब्रह्मैव केवलम् ॥ ६९४ ॥

पूर्ण एव सदाकाशो घटे सत्यप्यसत्यपि ।

नित्यपूर्णस्य नभसो विच्छेदः केन सिध्यति ॥ ६९५ ॥

अच्छिन्नश्छिन्नवद्भाति पामराणां घटादिना ।

ग्रामक्षेत्राद्यवधिभिर्भिन्नेव वसुधा यथा ॥ ६९६ ॥

तथैव परमं ब्रह्म महतां च महत्तमम् ।

परिच्छिन्नमिवाभाति भ्रान्त्या कल्पितवस्तुना ॥ ६९७ ॥

तस्माद्ब्रह्मात्मनोर्भेदः कल्पितो न तु वास्तवः ।

अत एव मुहुः श्रुत्याप्येकत्वं प्रतिपाद्यते ॥ ६९८ ॥

ब्रह्मात्मनोस्तत्त्वमसीत्यद्वयत्वोपपत्तये ।

प्रत्यक्षादिविरोधेन वाच्ययोर्नोपयुज्यते ।

तत्त्वंपदार्थयोरैक्यं लक्ष्ययोरेव सिध्यति ॥ ६९९ ॥

शिष्यः—

स्यात्तत्त्वंपदयोः स्वामिन्नर्थः कतिविधो मतः ।

पदयोः को नु वाच्यार्थो लक्ष्यार्थ उभयोश्च कः ॥ ७०० ॥

वाच्यैकत्वविवक्षायां विरोधः कः प्रतीयते ।

लक्ष्यार्थयोरभिन्नत्वे स कथं विनिवर्तते ॥ ७०१ ॥

एकत्वकथने का वा लक्षणात्रोररीकृता ।

एतत्सर्वं करुणया सम्यक्त्वं प्रतिपाद्य ॥ ७०२ ॥

श्रीगुरुः—

शृणुष्ववाहितो विद्वन् अद्य ते फलितं तपः ।

वाक्यार्थश्रुतिमात्रेण सम्यग्ज्ञानं भविष्यति ॥ ७०३ ॥

यावन्न तत्त्वंपदयोरर्थः सम्यग्विचार्यते ।

तावदेव नृणां बन्धो मृत्युसंसारलक्षणः ॥ ७०४ ॥

अवस्था सच्चिदानन्दाखण्डैकरसरूपिणी ।

मोक्षः सिध्यति वाक्यार्थापरोक्षज्ञानतः सताम् ॥ ७०५ ॥

वाक्यार्थ एव ज्ञातव्यो मुमुक्षोर्भवमुक्तये ।

तस्मादवाहितो भूत्वा शृणु वक्ष्ये समासतः ॥ ७०६ ॥

अर्था बहुविधाः प्रोक्ता वाक्यानां पण्डितोत्तमैः ।
 वाच्यलक्ष्यादिभेदेन प्रस्तुतं श्रूयतां त्वया ॥ ७०७ ॥
 वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र विद्यते यत्पदत्रयम् ।
 तत्रादौ विद्यमानस्य तत्पदस्य निगद्यते ॥ ७०८ ॥
 शास्त्रार्थकोविदैरर्थो वाच्यो लक्ष्य इति द्विधा ।
 वाच्यार्थं ते प्रवक्ष्यामि पण्डितैर्य उदीरितः ॥ ७०९ ॥
 समाष्टिरूपमज्ञानं साभासं सत्त्वबुंहितम् ।
 विद्यदादिविराडन्तं स्वकार्येण समन्वितम् ॥ ७१० ॥
 चैतन्यं तदवच्छिन्नं सत्यज्ञानादिलक्षणम् ।
 सर्वज्ञत्वेश्वरत्वान्तर्यामित्वादिगुणैर्युतम् ॥ ७११ ॥
 जगत्स्रष्टृत्वपातृत्वसंहर्तृत्वादिधर्मकम् ।
 सर्वात्मना भासमानं यदमेयं गुणैश्च तत् ॥ ७१२ ॥
 अव्यक्तमपरं ब्रह्म वाच्यार्थं इति कथ्यते ।
 नीलमुत्पलमित्यत्र यथा वाक्यार्थसंगतिः ॥ ७१३ ॥
 तथा तत्त्वमसीत्यत्र नास्ति वाक्यार्थसंगतिः ।
 पटाद्भ्यावर्तते नील उत्पलेन विशेषितः ॥ ७१४ ॥

शौक्ल्याद्व्यावर्तते नीलेनोत्पलं तु विशेषितम् ।
इत्थमन्योन्यभेदस्य व्यावर्तकतया तयोः ॥ ७१५ ॥

विशेषणविशेष्यत्वसंसर्गस्येतरस्य वा ।
वाक्यार्थत्वे प्रमाणान्तरविरोधो न विद्यते ॥ ७१६ ॥

अतः संगच्छते सम्यग्वाक्यार्थो बाधवर्जितः ।
एवं तत्त्वमसीत्यत्र वाक्यार्थो न समञ्जसः ॥ ७१७ ॥

तदर्थस्य परोक्षत्वादिविशिष्टचितेरपि ।
त्वमर्थस्यापरोक्षत्वादिविशिष्टचितेरपि ॥ ७१८ ॥

तथैवान्योन्यभेदस्य व्यावर्तकतया तयोः ।
विशेषणविशेष्यस्य संसर्गस्येतरस्य वा ॥ ७१९ ॥

वाक्यार्थत्वे विरोधोऽस्ति प्रत्यक्षादिकृतस्ततः ।
संगच्छते न वाक्यार्थस्तद्विरोधं च वच्मि ते ॥ ७२० ॥

सर्वेशत्वस्वतन्त्रत्वसर्वज्ञत्वादिभिर्गुणैः ।
सर्वोत्तमः सत्यकामः सत्यसंकल्प ईश्वरः ॥ ७२१ ॥

तत्पदार्थस्त्वमर्थस्तु किञ्चिज्ज्ञो दुःखजीवनः ।
संसार्थयं तद्गतिको जीवः प्राकृतलक्षणः ॥ ७२२ ॥

कथमेकत्वमनयोर्घटते विपरीतयोः ।

प्रत्यक्षेण विरोधोऽयमुभयोरुपलभ्यते ॥ ७२३ ॥

विरुद्धधर्माक्रान्तत्वात्परस्पराविलक्षणौ ।

जीवेशौ वह्नितुहिनाविव शब्दार्थतोऽपि च ॥ ७२४ ॥

प्रत्यक्षादिविरोधः स्यादित्यैक्ये तयोः परित्यक्ते ।

श्रुतिवचनविरोधो भवति महान्स्मृतिवचनविरोधश्च ॥

श्रुत्याप्येकत्वमनयोस्तात्पर्येण निगद्यते ।

मुहुस्तत्त्वमसीत्यस्मादङ्गीकार्यं श्रुतेर्वचः ॥ ७२६ ॥

वाक्यार्थत्वे विशिष्टस्य संसर्गस्य च वा पुनः ।

अयथार्थतया सोऽयं वाक्यार्थो न मतः श्रुतेः ॥ ७२७ ॥

अखण्डैकरसत्वेन वाक्यार्थः श्रुतिसंमतः ।

स्थूलसूक्ष्मप्रपञ्चस्य सन्मात्रत्वं पुनः पुनः ॥ ७२८ ॥

दर्शयित्वा सुषुप्तौ तद्ब्रह्माभिन्नत्वमात्मनः ।

उपपाद्य सदैकत्वं प्रदर्शयितुमिच्छया ॥ ७२९ ॥

ऐतदात्म्यमिदं सर्वमित्युक्त्यैव सदात्मनोः ।

ब्रवीति श्रुतिरेकत्वं ब्रह्मणोऽद्वैतसिद्धये ॥ ७३० ॥

सति प्रपञ्चे जीवे वाद्वैतत्वं ब्रह्मणः कुतः ।
अतस्तयोरखण्डत्वमेकत्वं श्रुतिसंमतम् ॥ ७३१ ॥
विरुद्धांशपरित्यागात्प्रत्यक्षादिर्न बाधते ।
अविरुद्धांशग्रहणान्न श्रुत्यापि विरुध्यते ॥ ७३२ ॥
लक्षणा ह्युपगन्तव्या ततो वाक्यार्थसिद्धये ।
वाच्यार्थानुपपत्त्यैव लक्षणाभ्युपगम्यते ॥ ७३३ ॥
संबन्धानुपपत्त्या च लक्षणेति जगुर्बुधाः ।
गङ्गायां घोष इत्यादौ या जहल्लक्षणा मता ॥ ७३४ ॥
न सा तत्त्वमसीत्यत्र वाक्य एषा प्रवर्तते ।
गङ्गाया अपि घोषस्याधाराधेयत्वलक्षणम् ॥ ७३५ ॥
सर्वो विरुद्धवाक्यार्थस्तत्र प्रत्यक्षतस्ततः ।
गङ्गासंबन्धवत्तीरे लक्षणा संप्रवर्तते ॥ ७३६ ॥
तथा तत्त्वमसीत्यत्र चैतन्यैकत्वलक्षणे ।
विवक्षिते तु वाक्यार्थेऽपरोक्षत्वादिलक्षणः ॥ ७३७ ॥
विरुध्यते भागमात्रो न तु सर्वो विरुध्यते ।
तस्माज्जहल्लक्षणायाः प्रवृत्तिर्नात्र युज्यते ॥ ७३८ ॥

वाच्यार्थस्य तु सर्वस्य त्यागे न फलमीक्ष्यते ।
 नालिकेरफलस्येव कठिनत्वधिया नृणाम् ॥ ७३९ ॥
 गङ्गापदं यथा स्वार्थं त्यक्त्वा लक्ष्यते तटम् ।
 तत्पदं त्वंपदं वापि त्यक्त्वा स्वार्थं यथाखिलम् ॥ ७४० ॥
 तदर्थं वा त्वमर्थं वा यदि लक्ष्यति स्वयम् ।
 तदा जहल्लक्षणायाः प्रवृत्तिरुपपद्यते ॥ ७४१ ॥
 न शङ्कनीयमित्यर्थैर्ज्ञातार्थे न हि लक्षणा ।
 तत्पदं त्वंपदं वापि श्रूयते च प्रतीयते ॥ ७४२ ॥
 तदर्थं च कथं तत्र संप्रवर्तेत लक्षणा ।
 अत्र शोणो धावतीति वाक्यवन्न प्रवर्तते ॥ ७४३ ॥
 अजहल्लक्षणा वापि सा जहल्लक्षणा यथा ।
 गुणस्य गमनं लोके विरुद्धं द्रव्यमन्तरा ॥ ७४४ ॥
 अतस्तमपरित्यज्य तद्गुणाश्रयलक्षणः ।
 लक्ष्यादिर्लक्ष्यते तत्र लक्षणासौ प्रवर्तते ॥ ७४५ ॥
 वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र ब्रह्मात्मैकत्वबोधके ।
 परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टचित्तोर्द्वयोः ॥ ७४६ ॥

एकत्वरूपवाक्यार्थो विरुद्धांशविवर्जनात् ।

न सिध्यति यतस्तस्मान्नाजहलक्षणा मता ॥ ७४७ ॥

तत्पदं त्वंपदं चापि स्वकीयार्थविरोधिनम् ।

अंशं सम्यक्परित्यज्य स्वाविरुद्धांशसंयुतम् ॥ ७४८ ॥

तदर्थं वा त्वमर्थं वा सम्यगलक्षयतः स्वयम् ।

भागलक्षणया साध्यं किमस्तीति न शङ्क्यताम् ॥ ७४९ ॥

अविरुद्धं पदार्थान्तरांशं स्वांशं च तत्कथम् ।

एकं पदं लक्षणया संलक्षयितुमर्हति ॥ ७५० ॥

पदान्तरेण सिद्धायां पदार्थप्रमितौ स्वतः ।

तदर्थप्रत्ययापेक्षा पुनर्लक्षणया कुतः ॥ ७५१ ॥

तस्मात्तत्त्वमसीत्यत्र लक्षणा भागलक्षणा ।

वाक्यार्थसत्त्वाखण्डैकरसतासिद्धये मता ॥ ७५२ ॥

भागं विरुद्धं संत्यज्याविरोधो लक्ष्यते यदा ।

सा भागलक्षणेत्याहुर्लक्षणज्ञा विचक्षणाः ॥ ७५३ ॥

सोऽयं देवदत्त इति वाक्यं वाक्यार्थ एव वा ।

देवदत्तैक्यरूपस्ववाक्यार्थानवबोधकम् ॥ ७५४ ॥

देशकालादिवैशिष्ट्यं विरुद्धांशं निरस्य च ।

अविरुद्धं देवदत्तदेहमात्रं स्वलक्षणम् ॥ ७५५ ॥

भागलक्षणया सम्यगलक्षयत्यनया यथा ।

तथा तत्त्वमसीत्यत्र वाक्यं वाक्यार्थ एव वा ॥ ७५६ ॥

परोक्षत्वापरोक्षत्वादिविशिष्टचितोर्द्वयोः ।

एकत्वरूपवाक्यार्थविरुद्धांशमुपस्थितम् ॥ ७५७ ॥

परोक्षत्वापरोक्षत्वसर्वज्ञत्वादिलक्षणम् ।

बुद्ध्यादिस्थूलपर्यन्तमाविद्यकमनात्मकम् ॥ ७५८ ॥

परित्यज्य विरुद्धांशं शुद्धचैतन्यलक्षणम् ।

वस्तु केवलसन्मात्रं निर्विकल्पं निरञ्जनम् ॥ ७५९ ॥

लक्षयत्यनया सम्यग्भागलक्षणया ततः ।

सर्वोपाधिविनिर्मुक्तं सच्चिदानन्दमद्वयम् ॥ ७६० ॥

निर्विशेषं निराभासमतादृशमनीदृशम् ।

अनिर्देश्यमनाद्यन्तमनन्तं शान्तमच्युतम् ।

अप्रतर्क्यमविज्ञेयं निर्गुणं ब्रह्म शिष्यते ॥ ७६१ ॥

उपाधिवैशिष्ट्यकृतो विरोधो

ब्रह्मात्मनोरेकतयाधिगत्या ।

उपाधिवैशिष्ट्य उदस्यमाने

न कश्चिदप्यस्ति विरोध एतयोः ॥ ७६२ ॥

तयोरुपाधिश्च विशिष्टता च

तद्धर्मभाक्त्वं च विलक्षणत्वम् ।

भ्रान्त्या कृतं सर्वमिदं मूषैव

स्वप्रार्थवजाग्रति नैव सत्यम् ॥ ७६३ ॥

निद्रासूतशरीरधर्मसुखदुःखादिप्रपञ्चोऽपि वा

जीवेशादिभिदापि वा न च ऋतं कर्तुं क्वचिच्छक्यते ।

मायाकल्पितदेशकालजगदीशादिभ्रमस्तादृशः

को भेदोऽस्त्यनयोर्द्वयोस्तु कतमः सत्योऽन्यतः को भवेत् ॥

न स्वप्नजागरणयोरुभयोर्विशेषः

सदृश्यते क्वचिदपि भ्रमजैर्विकल्पैः ।

यदृष्टदर्शनमुखैरत एव मिथ्या

स्वप्नो यथा ननु तथैव हि जागरोऽपि ॥ ७६५ ॥

अविद्याकार्यतस्तुल्यौ द्वावपि स्वप्नजागरौ ।

दृष्टदर्शनदृश्यादिकल्पनोभयतः समा ॥ ७६६ ॥

अभाव उभयोः सुप्तौ सर्वैरप्यनुभूयते ।

न कश्चिदनयोर्भेदस्तस्मान्मिथ्यात्वमर्हतः ॥ ७६७ ॥

भ्रान्त्या ब्रह्मणि भेदोऽयं सजातीयादिलक्षणः ।

कालत्रयेऽपि हे विद्वन् वस्तुतो नैव कश्चन ॥ ७६८ ॥

यत्र नान्यत्पश्यतीति श्रुतिद्वैतं निषेधति ।

कल्पितस्य भ्रमाद्भ्रूम्नि मिथ्यात्वावगमाय तत् ॥ ७६९ ॥

यतस्ततो ब्रह्म सदाद्वितीयं

विकल्पशून्यं निरुपाधि निर्मलम् ।

निरन्तरानन्दघनं निरीहं

निरास्पदं केवलमेकमेव ॥ ७७० ॥

नैवास्ति काचन भिदा न गुणप्रतीति-

नो वाक्प्रवृत्तिरपि वा न मनःप्रवृत्तिः ।

यत्केवलं परमशान्तमनन्तमाद्य-

मानन्दमात्रमवभाति सदद्वितीयम् ॥ ७७१ ॥

यद्दिदं परमं सत्यं तत्त्वं सच्चित्सुखात्मकम् । ।

अजरामरणं नित्यं सत्यमेतद्वचो मम ॥ ७७२ ॥

न हि त्वं देहोऽसावसुरपि च वाप्यक्षनिकरो

मनो वा बुद्धिर्वा कचिदपि तथाहंक्रुतिरपि ।

न चैषां संघातस्त्वमु भवति विद्वन् शृणु परं

यदेतेषां साक्षी स्फुरणममलं तत्त्वमसिं हि ॥७७३॥

यज्जायते वस्तु तदेव वर्धते

तदेव मृत्युं समुपैति काले ।

जन्मैव तेनास्ति तथैव मृत्यु-

र्नास्त्येव नित्यस्य विभोरजस्य ॥ ७७४ ॥

य एष देहो जनितः स एव

समेधते नश्यति कर्मयोगात् ।

त्वमेतदीयास्वखिलास्वववस्था-

स्ववस्थितः साक्ष्यसि बोधमानः ॥ ७७५ ॥

यत्स्वप्रकाशमखिलात्मकमासुषुप्ते-

रेकात्मनाहमहमित्यवभाति नित्यम् ।

बुद्धेः समस्तविकृतेरविकारि बोद्धुः
यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७६ ॥

स्वात्मन्यनस्तमयसंविदि कल्पितस्य
व्योमादिसर्वजगतः प्रददाति सत्ताम् ।
स्फूर्तिं स्वकीयमहसा वितनोति साक्षा-
द्यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७७ ॥

सम्यक्समाधिनिरतैर्विमलान्तरङ्गे
साक्षाद्वेक्ष्य निजतत्त्वमपारसौख्यम् ।
संतुष्यते परमहंसकुलैरजस्रं
यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७८ ॥

अन्तर्बहिः स्वयमखण्डितमेकरूप-
मारोपितार्थवदुदञ्चति मूढबुद्धेः ।
मृत्स्नादिवद्विगतविक्रियमात्मवेद्यं
यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७९ ॥

श्रुत्युक्तमव्ययमनन्तमनादिमध्य-
मव्यक्तमक्षरमनाश्रयमप्रमेयम् ।

आनन्दसद्ब्रह्मनामयमद्वितीयं

यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७८० ॥

शरीरतद्योगतदीयधर्मा-

द्यारोपणं भ्रान्तिवशात्त्वयीदम् ।

न वस्तुतः किञ्चिदतस्त्वजस्त्वं

मृत्योर्भयं कास्ति तवासि पूर्णः ॥ ७८१ ॥

यद्यद्दृष्टं भ्रान्तिमत्या स्वदृष्ट्या

तत्तत्सम्यग्ब्रह्मस्तुदृष्ट्या त्वमेव ।

त्वत्तो नान्यद्ब्रह्म किञ्चित्तु लोके

कस्माद्भीतिस्ते भवेद्द्वयस्य ॥ ७८२ ॥

पश्यतस्त्वहमेवेदं सर्वमित्यात्मनाखिलम् ।

भयं स्याद्विदुषः कस्मात्त्वस्मान्न भयमिष्यते ॥ ७८३ ॥

तस्मात्त्वमभयं नित्यं केवलानन्दलक्षणम् ।

निष्कलं निष्क्रियं शान्तं ब्रह्मैवासि सदाद्वयम् ॥ ७८४ ॥

ज्ञातृज्ञानज्ञेयविहीनं ज्ञातुरभिन्नं ज्ञानमखण्डम् ।

ज्ञेयाज्ञेयत्वादिविमुक्तं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८५ ॥

अन्तःप्रज्ञत्वादिविकल्पैरस्पृष्टं यत्तद्दृशिमात्रम् ।

सत्तामात्रं समरसमेकं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥७८६॥

सर्वाकारं सर्वमसर्वं सर्वनिषेधावधिभूतं यत् ।

सत्यं शाश्वतमेकमनन्तं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥७८७॥

नित्यानन्दाखण्डैकरसं निष्कलमक्रियमस्तविकारम् ।

प्रत्यगभिन्नं परमव्यक्तं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥७८८॥

त्वं प्रत्यस्ताशेषविशेषं व्योमेवान्तर्बहिरपि पूर्णम् ।

ब्रह्मानन्दं परमद्वैतं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८९ ॥

ब्रह्मैवाहमहं ब्रह्म निर्गुणं निर्विकल्पकम् ।

इत्येवाखण्डया वृत्त्या तिष्ठ ब्रह्मणि निष्क्रिये ॥ ७९० ॥

अखण्डामेवैतां घटितपरमानन्दलहरीं

परिध्वस्तद्वैतप्रमितिममलां वृत्तिमनिशम् ।

अमुञ्चानः स्वात्मन्यनुपमसुखे ब्रह्मणि परे

रमस्व प्रारब्धं क्षपय सुखवृत्त्या त्वमनया ॥

ब्रह्मानन्दरसास्वादतत्परेणैव चेतसा ।

समाधिनिष्ठितो भूत्वा तिष्ठ विद्वन्सदा मुने ॥ ७९२ ॥

शिष्यः—

अखण्डाख्या वृत्तिरेषा वाक्यार्थश्रुतिमात्रतः ।

श्रोतुः संजायते किं वा क्रियान्तरमपेक्षते ॥ ७९३ ॥

समाधिः कः कतिविधस्तत्सिद्धेः किमु साधनम् ।

समाधेरन्तरायाः के सर्वमेतन्निरूप्यताम् ॥ ७९४ ॥

श्रीगुरुः—

मुख्यगौणादिभेदेन विद्यन्तेऽत्राधिकारिणः ।

तेषां प्रज्ञानुसारेणाखण्डा वृत्तिरुद्देश्यते ॥ ७९५ ॥

श्रद्धाभक्तिपुरःसरेण विहितेनैवेश्वरं कर्मणा

संतोष्यार्जिततत्प्रसादमहिमा जन्मान्तरेष्वेव यः ।

नित्यानित्यविवेकतीव्रविरतिन्यासादिभिः साधनै-

र्युक्तः सः श्रवणे सतामभिमतो मुख्याधिकारी द्विजः ॥

अध्यारोपापवादक्रममनुसरता देशिकेनात्र वेत्ना

वाक्यार्थे बोध्यमाने सति सपदि सतः शुद्धबुद्धेरमुष्य ।

नित्यानन्दाद्वितीयं निरुपमममलं यत्परं तत्त्वमेकं

तद्ब्रह्मैवाहमस्मीत्युदयति परमाखण्डताकारवृत्तिः ॥

अखण्डाकारवृत्तिः सा चिदाभाससमन्विता ।

आत्माभिन्नं परं ब्रह्म विषयीकृत्य केवलम् ॥ ७९८ ॥

बाधते तद्गताज्ञानं यदावरणलक्षणम् ।

अखण्डाकारया वृत्त्या त्वज्ञाने बाधिते सति ॥ ७९९ ॥

तत्कार्यं सकलं तेन समं भवति बाधितम् ।

तन्नुदाहे तु तत्कार्यपटदाहो यथा तथा ॥ ८०० ॥

तस्य कार्यतया जीववृत्तिर्भवति बाधिता ।

उपप्रभा यथा सूर्यं प्रकाशयितुमक्षमा ॥ ८०१ ॥

तद्वदेव चिदाभासचैतन्यं वृत्तिसंस्थितम् ।

स्वप्रकाशं परं ब्रह्म प्रकाशयितुमक्षमम् ॥ ८०२ ॥

प्रचण्डातपमध्यस्थदीपवन्नष्टदीधितिः ।

तत्तेजसाभिभूतं सल्लीनोपाधितया ततः ॥ ८०३ ॥

बिम्बभूतपरब्रह्ममात्रं भवति केवलम् ।

यथापनीते त्वादर्शे प्रतिबिम्बमुखं स्वयम् ॥ ८०४ ॥

मुखमात्रं भवेत्तद्वदेतच्चोपाधिसंक्षयान् ।

घटाज्ञाने यथा वृत्त्या व्याप्तया बाधिते सति ॥ ८०५ ॥

घटं विस्फुरयत्येष चिदाभासः स्वतेजसा ।

न तथा स्वप्नभे ब्रह्मण्याभास उपयुज्यते ॥ ८०६ ॥

अत एव मतं वृत्तिव्याप्यत्वं वस्तुनः सताम् ।

न फलव्याप्यता तेन न विरोधः परस्परम् ॥ ८०७ ॥

श्रुत्योदितस्ततो ब्रह्म ज्ञेयं बुद्धयैव सूक्ष्मया ।

प्रज्ञामान्द्यं भवेद्येषां तेषां न श्रुतिमात्रतः ॥ ८०८ ॥

स्यादखण्डाकारवृत्तिर्विना तु मननादिना ।

श्रवणान्मननाद्धथानात्तात्पर्येण निरन्तरम् ॥ ८०९ ॥

बुद्धेः सूक्ष्मत्वमायाति ततो वस्तूपलभ्यते ।

मन्दप्रज्ञावतां तस्मात्करणीयं पुनः पुनः ॥ ८१० ॥

श्रवणं मननं ध्यानं सम्यग्बस्तूपलब्धये ।

सर्ववेदान्तवाक्यानां षड्भिर्लिङ्गैः सदद्वये ॥ ८११ ॥

परे ब्रह्मणि तात्पर्यानिश्चयं श्रवणं विदुः ।

श्रुतस्यैवाद्वितीयस्य वस्तुनः प्रत्यगात्मनः ॥ ८१२ ॥

वेदान्तवाक्यानुगुणयुक्तिभिस्त्वनुचिन्तनम् ।

मननं तच्छ्रुतार्थस्य साक्षात्करणकारणम् ॥ ८१३ ॥

विजातीयशरीरादिप्रत्ययत्यागपूर्वकम् ।

सजातीयात्मवृत्तीनां प्रवाहकरणं यथा ॥ ८१४ ॥

तैलधारावदच्छिन्नवृत्त्या तद्ग्रहानभिष्यते ।

तावत्कालं प्रयत्नेन कर्तव्यं श्रवणं सदा ॥ ८१५ ॥

प्रमाणसंशयो यावत्स्वबुद्धेर्न निवर्तते ।

प्रमेयसंशयो यावत्तावत्तु श्रुतियुक्तिभिः ॥ ८१६ ॥

आत्मयाथार्थ्यनिश्चित्यै कर्तव्यं मननं मुहुः ।

विपरीतात्मधीर्यावन्न विनश्यति चेतसि ।

तावन्निरन्तरं ध्यानं कर्तव्यं मोक्षमिच्छता ॥ ८१७ ॥

यावन्न तर्केण निरासितोऽपि

दृश्यप्रपञ्चस्त्वपरोक्षबोधान् ।

विलीयते तावदमुष्य भिक्षो-

र्थानादि सम्यक्करणीयमेव ॥ ८१८ ॥

सविकल्पो निर्विकल्प इति द्वेषा निगद्यते ।

समाधिः सविकल्पस्य लक्षणं वच्मि तच्छृणु ॥ ८१९ ॥

ज्ञानाद्यविलयेनैव ज्ञेये ब्रह्माणि केवले ।

तदाकाराकारितया चित्तवृत्तेरवस्थितिः ॥ ८२० ॥

सद्भिः स एव विज्ञेयः समाधिः सविकल्पकः ।

मृद एवावभानेऽपि मृण्मयाद्विपभानवत् ॥ ८२१ ॥

सन्मात्रवस्तुभानेऽपि त्रिपुटी भाति सन्मयी ।

समाधिरत एवायं सविकल्प इतीर्यते ॥ ८२२ ॥

ज्ञात्रादिभावमुत्सृज्य ज्ञेयमात्रस्थितिर्दृढा ।

मनसो निर्विकल्पः स्यात्समाधिर्योगसंज्ञितः ॥ ८२३ ॥

जले निक्षिप्तलवणं जलमात्रतया स्थितम् ।

पृथङ् न भाति किं न्वम्भ एकमेवावभासते ॥ ८२४ ॥

यथा तथैव सा वृत्तिर्ब्रह्ममात्रतया स्थिता ।

पृथङ् न भाति ब्रह्मैवाद्वितीयमवभासते ॥ ८२५ ॥

ज्ञात्रादिकल्पनाभावान्मतोऽयं निर्विकल्पकः ।

वृत्तेः सद्भावबाधाभ्यामुभयोर्भेद इष्यते ॥ ८२६ ॥

समाधिसुप्तधोर्ज्ञानं चाज्ञानं सुप्तघात्र नेष्यते ।

सविकल्पो निर्विकल्पः समाधिर्द्वाविमौ हृदि ॥ ८२७ ॥

मुमुक्षोर्यत्नतः कार्यौ विपरीतनिवृत्तये ।

कृतेऽस्मिन्विपरीताया भावनाया निवर्तनम् ॥ ८२८ ॥

ज्ञानस्याप्रतिबद्धत्वं सदानन्दश्च सिध्यति ।

दृश्यानुविद्धः शब्दानुविद्धश्चेति द्विधा मतः ॥ ८२९ ॥

सविकल्पस्तर्योर्त्तलक्षणं वच्मि तच्छृणु ।

कामादिप्रत्ययैर्दृश्यैः संसर्गो यत्र दृश्यते ॥ ८३० ॥

सोऽयं दृश्यानुविद्धः स्यात्समाधिः सविकल्पकः ।

अहंममेदमित्यादिकामक्रोधादिवृत्तयः ॥ ८३१ ॥

दृश्यन्ते येन संदृष्टा दृश्याः स्युरहमादयः ।

कामादिसर्ववृत्तीनां द्रष्टारमविकारिणम् ॥ ८३२ ॥

साक्षिणं स्वं विजानीयाद्यस्ताः पश्यति निष्क्रियः ।

कामादीनामहं साक्षी दृश्यन्ते ते मया ततः ॥ ८३३ ॥

इति साक्षितयात्मानं जानात्यात्मनि साक्षिणम् ।

दृश्यं कामादि सकलं स्वात्मन्येव विलापयेत् ॥ ८३४ ॥

नाहं देहो नाप्यसुर्नाक्षवर्गो

नाहंकारो नो मनो नापि बुद्धिः ।

अन्तस्तेषां चापि तद्विक्रियाणां

साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८३५ ॥

वाचः साक्षी प्राणवृत्तेश्च साक्षी

बुद्धेः साक्षी बुद्धिवृत्तेश्च साक्षी ।

चक्षुःश्रोत्रादीन्द्रियाणां च साक्षी

साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८३६ ॥

नाहं स्थूलो नापि सूक्ष्मो न दीर्घो

नाहं बालो नो युवा नापि वृद्धः ।

नाहं काणो नापि मूको न षण्डः

साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८३७ ॥

नास्म्यागन्ता नापि गन्ता न हन्ता

नाहं कर्ता न प्रयोक्ता न वक्ता ।

नाहं भोक्ता नो सुखी नैव दुःखी

साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८३८ ॥

नाहं योगी नो वियोगी न रागी

नाहं क्रोधी नैव कामी न लोभी ।

नाहं बद्धो नापि युक्तो न मुक्तः

साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८३९ ॥

नान्तःप्रज्ञो नो बहिःप्रज्ञको वा
 नैव प्रज्ञो नापि चाप्रज्ञ एषः ।
 नाहं श्रोता नापि मन्ता न बोद्धा
 साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८४० ॥

न मेऽस्ति देहेन्द्रियबुद्धियोगो
 न पुण्यलेशोऽपि न पापलेशः ।
 क्षुधापिपासादिषड्भूमिदूरः
 सदा विमुक्तोऽस्मि चिदेव केवलः ॥ ८४१ ॥

अपाणिपादोऽहमवागचक्षुषी
 अप्राण एवास्म्यमना ह्यबुद्धिः ।
 व्योमेव पूर्णोऽस्मि विनिर्मलोऽस्मि
 सदैकरूपोऽस्मि चिदेव केवलः ॥ ८४२ ॥

इति स्वमात्मानमवेक्षमाणः
 प्रतीतदृश्यं प्रविलापयन्सदा ।
 जहाति विद्वान्विपरीतभावं
 स्वाभाविकं भ्रान्तिवशात्प्रतीतम् ॥ ८४३ ॥

विपरीतात्मतास्फूर्तिरेव मुक्तिरितीर्यते ।

सदा समाहितस्यैव सैषा सिध्यति नान्यथा ॥ ८४४ ॥

न वेषभाषाभिरमुष्य मुक्तिर्या

केवलाखण्डचिदात्मना स्थितिः ।

तत्सिद्धये स्वात्मनि सर्वदा स्थितो

जह्यादहंतां ममतामुपाधौ ॥ ८४५ ॥

स्वात्मतत्त्वं समालम्ब्य कुर्यात्प्रकृतिनाशनम् ।

तेनैव मुक्तो भवति नान्यथा कर्मकोटिभिः ॥ ८४६ ॥

ज्ञात्वा देवं सर्वपाशापहानिः

क्षीणैः क्लेशैर्जन्ममृत्युप्रहानिः ।

इत्येवैषा वैदिकी वाग्ब्रवीति

क्लेशक्षत्यां जन्ममृत्युप्रहानिम् ॥ ८४७ ॥

भूयो जन्माद्यप्रसक्तिर्विमुक्तिः

क्लेशक्षत्यां भाति जन्माद्यभावः ।

क्लेशक्षत्या हेतुरात्मैकनिष्ठा

तस्मात्कार्या ह्यात्मनिष्ठा मुमुक्षोः ॥ ८४८ ॥

क्लेशाः स्युर्वासना एव जन्तोर्जन्मादिकारणम् ।
 ज्ञाननिष्ठाभिना दाहे तासां नो जन्महेतुता ॥ ८४९ ॥
 बीजान्यभिप्रदग्धानि न रोहन्ति यथा पुनः ।
 ज्ञानदग्धैस्तथा क्लेशैर्नात्मा संपद्यते पुनः ॥ ८५० ॥
 तस्मान्मुमुक्षोः कर्तव्या ज्ञाननिष्ठा प्रयत्नता ।
 निःशेषवासनाक्षयै विपरीतनिवृत्तये ॥ ८५१ ॥
 ज्ञाननिष्ठातत्परस्य नैव कर्मोपयुज्यते ।
 कर्मणो ज्ञाननिष्ठाया न सिध्यति सहस्थितिः ॥ ८५२ ॥
 परस्परविरुद्धत्वात्तयोर्भिन्नस्वभावयोः ।
 कर्तृत्वभावनापूर्वं कर्म ज्ञानं विलक्षणम् ॥ ८५३ ॥
 देहात्मबुद्धेर्विच्छिन्त्यै ज्ञानं कर्म विवृद्धये ।
 अज्ञानमूलकं कर्म ज्ञानं तूभयनाशकं ॥ ८५४ ॥
 ज्ञानेन कर्मणो योगः कथं सिध्यति वैरिणा ।
 सहयोगो न घटते यथा तिमिरतेजसोः ॥ ८५५ ॥
 निमेषोन्मेषयोर्वापि तथैव ज्ञानकर्मणोः ।
 प्रतीचीं पश्यतः पुंसां कुतः प्राचीविलोकनम् ।
 प्रत्यक्प्रवणचित्तस्य कुतः कर्मणि योग्यता ॥ ८५६ ॥

ज्ञानैकनिष्ठानिरतस्य भिक्षो-

नैवावकाशोऽस्ति हि कर्मतन्त्रे ।

तदेव कर्मास्य तदेव संध्या

तदेव सर्वं न ततोऽन्यदस्ति ॥ ८५७ ॥

बुद्धिकल्पितमालिन्यक्षालनं ज्ञानमात्मनः ।

तेनैव शुद्धिरेतस्य न मृदा न जलेन च ॥ ८५८ ॥

स्वस्वरूपे मनःस्थानमनुष्ठानं तदिष्यते ।

करणत्रयसाध्यं यत्तन्मृषा तदसत्यतः ॥ ८५९ ॥

विनिषिध्याखिलं दृश्यं स्वस्वरूपेण या स्थितिः ।

सा संध्या तदनुष्ठानं तद्दानं तद्धि भोजनम् ॥ ८६० ॥

विज्ञातपरमार्थानां शुद्धसत्त्वात्मनां सताम् ।

यतीनां किमनुष्ठानं स्वानुसंधिं विनापरम् ॥ ८६१ ॥

तस्मात्क्रियान्तरं त्यक्त्वा ज्ञाननिष्ठापरो यतिः ।

सदात्मनिष्ठया तिष्ठेन्निश्चलस्तत्परायणः ॥ ८६२ ॥

कर्तव्यं स्वोचितं कर्म योगमारोहुमिच्छता ।

आरोहणं कुर्वतस्तु कर्म नारोहणं मतम् ॥ ८६३ ॥

योगं समारोहति यो मुमुक्षुः

क्रियान्तरं तस्य न युक्तमीषत् ।

क्रियान्तरासक्तमनाः पतत्यसौ

तालद्रुमारोहणकर्तृवद्भ्रुवम् ॥ ८६४ ॥

योगारूढस्य सिद्धस्य कृतकृत्यस्य धीमतः ।

नास्येव हि बहिर्दृष्टिः का कथा तत्र कर्मणाम् ।

दृश्यानुविद्धः कथितः समाधिः सविकल्पकः ॥ ८६५ ॥

शुद्धोऽहं बुद्धोऽहं प्रत्यग्रूपेण नित्यसिद्धोऽहम् ।

शान्तोऽहमनन्तोऽहं सततपरानन्दसिन्धुरेवाहम् ॥ ८६६ ॥

आद्योऽहमनाद्योऽहं वाङ्मनसा साध्यवस्तुमात्रोऽहम् ।

निगमवचोवेद्योऽहमनवद्याखण्डबोधरूपोऽहम् ॥ ८६७ ॥

विदिताविदितान्योऽहं मायातत्कार्यलेशशून्योऽहम् ।

केवलदृगात्मकोऽहं संविन्मात्रः सकृद्विभातोऽहम् ॥ ८६८ ॥

अपरोऽहमनपरोऽहं बहिरन्तश्चापि पूर्ण एवाहम् ।

अजरोऽहमक्षरोऽहं नित्यानन्दोऽहमद्वितीयोऽहम् ॥ ८६९ ॥

प्रत्यगभिन्नमखण्डं सत्यज्ञानादिलक्षणं शुद्धम् ।

श्रुत्यवगम्यं तथ्यं ब्रह्मैवाहं परं ज्योतिः ॥ ८७० ॥

एवं सन्मात्रगाहिन्या वृत्त्या तन्मात्रगाहकैः ।

शब्दैः समर्पितं वस्तु भावयेन्निश्चलो यतिः ॥ ८७१ ॥

कामादिदृश्यप्रविलापपूर्वकं

शुद्धोऽहमित्यादिकशब्दमिश्रः ।

दृश्येव निष्ठस्य य एष भावः

शब्दानुविद्धः कथितः समाधिः ॥ ८७२ ॥

दृश्यस्यापि च साक्षित्वात्समुल्लेखनमात्मनि ।

निवर्तकमनोवस्था निर्विकल्प इतीर्यते ॥ ८७३ ॥

सविकल्पसमाधिं यो दीर्घकालं निरन्तरम् ।

संस्कारपूर्वकं कुर्यान्निर्विकल्पोऽस्य सिध्यति ॥ ८७४ ॥

निर्विकल्पकसमाधिनिष्ठया

तिष्ठतो भवति नित्यता ध्रुवम् ।

उद्भवाद्यपगतिर्निरर्गला

नित्यनिश्चलनिरन्तनिर्वृतिः ॥ ८७५ ॥

विद्वानहमिदमिति वा किञ्चि-

द्वाह्याभ्यन्तरवेदनशून्यः ।

स्वानन्दामृतसिन्धुनिमग्न-

स्तूष्णीमास्ते कश्चिदनन्यः ॥ ८७६ ॥

निर्विकल्पं परं ब्रह्म यत्तस्मिन्नेव निष्ठिताः ।

एते धन्या एव मुक्ता जीवन्तोऽपि बहिर्दृशाम् ॥ ८७७ ॥

यथा समाधित्रितयं यत्नेन क्रियते हृदि ।

तथैव बाह्यदेशेऽपि कार्यं द्वैतनिवृत्तये ॥ ८७८ ॥

तत्प्रकारं प्रवक्ष्यामि निशामय समासतः ।

अधिष्ठानं परं ब्रह्म सच्चिदानन्दलक्षणम् ॥ ८७९ ॥

तत्राध्यस्तमिदं भाति नामरूपात्मकं जगत् ।

सत्त्वं चित्तं तथानन्दरूपं यद्ब्रह्मणस्त्रयम् ॥ ८८० ॥

अध्यस्तजगतो रूपं नामरूपमिदं द्वयम् ।

एतानि सच्चिदानन्दनामरूपाणि पञ्च च ॥ ८८१ ॥

एकीकृत्योच्यते मूर्खैरिदं विश्वमिति भ्रमात् ।

शैत्यं श्वेतं रसं द्राव्यं तरङ्ग इति नाम च ॥ ८८२ ॥

एकीकृत्य तरङ्गोऽयमिति निर्दिश्यते यथा ।

आरोपिते नामरूपे उपेक्ष्य ब्रह्मणः सतः ॥ ८८३ ॥

स्वरूपमात्रग्रहणं समाधिर्बाह्य आदिमः ।

सच्चिदानन्दरूपस्य सकाशाद्ब्रह्मणो यतिः ॥ ८८४ ॥

नामरूपे पृथक्त्वा ब्रह्मण्येव विलापयन् ।

अधिष्ठानं परं ब्रह्म सच्चिदानन्दमद्वयम् ।

यत्तदेवाहमित्येव निश्चिन्तात्मा भवेद्भ्रुवम् ॥ ८८५ ॥

इयं भूर्न सन्नापि तोयं न तेजो

न वायुर्न खं नापि तत्कार्यजातम् ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं

सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८६ ॥

न शब्दो न रूपं न च स्पर्शको वा

तथा नो रसो नापि गन्धो न चान्यः ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं

सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८७ ॥

न सह्यव्यजातं गुणा न क्रिया वा

न जातिर्विशेषो न चान्यः कदापि ।

यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं
सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८८ ॥

न देहो न चाक्षाणि न प्राणवायु-
र्मनो नापि बुद्धिर्न चित्तं ह्यहंधीः ।
यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं
सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८९ ॥

न देशो न कालो न दिग्वापि सत्स्या-
न्न वस्त्वन्तरं स्थूलसूक्ष्मादिरूपम् ।
यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं
सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८९० ॥

एतद्दृश्यं नामरूपात्मकं यो-
ऽधिष्ठानं तद्ब्रह्म सत्यं सदेति ।
गच्छंस्तिष्ठन्वा शयानोऽपि नित्यं
कुर्याद्विद्वान्बाह्यशयानुविद्धम् ॥ ८९१ ॥

अध्यस्तनामरूपादिप्रविलापेन निर्मलम् ।
अद्वैतं परमानन्दं ब्रह्मैवास्मीति भावयेत् ॥ ८९२ ॥

निर्विकारं निराकारं निरञ्जनमनामयम् ।

आद्यन्तरहितं पूर्णं ब्रह्मैवाहं न संशयः ॥ ८९३ ॥

निष्कलङ्कं निरातङ्कं त्रिविधच्छेदवर्जितम् ।

आनन्दमक्षरं मुक्तं ब्रह्मैवास्मीति भावयेत् ॥ ८९४ ॥

निर्विशेषं निराभासं नित्यमुक्तमविक्रियम् ।

प्रज्ञानैकरसं सत्यं ब्रह्मैवास्मीति भावयेत् ॥ ८९५ ॥

शुद्धं बुद्धं तत्त्वसिद्धं परं प्रत्यगखण्डितम् ।

स्वप्रकाशं पराकाशं ब्रह्मैवास्मीति भावयेत् ॥ ८९६ ॥

सुसूक्ष्ममस्तितामात्रं निर्विकल्पं महत्तमम् ।

केवलं परमाद्वैतं ब्रह्मैवास्मीति भावयेत् ॥ ८९७ ॥

इत्येवं निर्विकारादिशब्दमालसमर्पितम् ।

ध्यायंतः केवलं वस्तु लक्ष्ये चित्तं प्रतिष्ठति ॥ ८९८ ॥

ब्रह्मानन्दरसावेशादेकीभूय तदात्मना ।

वृत्तेर्या निश्चलावस्था स समाधिरकल्पकः ॥

उत्थाने वाप्यनुत्थानेऽप्यप्रमत्तो जितेन्द्रियः ।

समाधिषट्कं कुर्वीत सर्वदा प्रयतो यतिः ॥ ९०० ॥

विपरीतार्थधीर्यावन्न निःशेषं निवर्तते ।
स्वरूपस्फुरणं यावन्न प्रसिध्यत्यनिर्गलम् ।
तावत्समाधिषट्केन नयेत्कालं निरन्तरम् ॥ ९०१ ॥

न प्रमादोऽत्र कर्तव्यो विदुषा मोक्षमिच्छता ।
प्रमादे जृम्भते माया सूर्यापाये तमो यथा ॥ ९०२ ॥

स्वानुभूतिं परित्यज्य न तिष्ठन्ति क्षणं बुधाः ।
स्वानुभूतौ प्रमादो यः स मृत्युर्न यमः सताम् ॥

अस्मिन्समाधौ कुरुते प्रयासं
यस्तस्य नैवास्ति पुनर्विकल्पः ।
सर्वात्मभावोऽप्यमुनैव सिध्ये-
त्सर्वात्मभावः खलु केवलत्वम् ॥ ९०४ ॥

सर्वात्मभावो विदुषो ब्रह्मविद्याफलं विदुः ।
जीवन्मुक्तस्य तस्यैव स्वानन्दानुभवः फलम् ॥

योऽहं ममेत्याद्यसदात्मगाहको
ग्रन्थिर्लयं याति स वासनामयः ।

समाधिना नश्यति कर्मबन्धो

ब्रह्मात्मबोधोऽप्रतिबन्ध इष्यते ॥ ९०६ ॥

एष निष्कण्टकः पन्था मुक्तेर्ब्रह्मात्मना स्थितेः ।

शुद्धात्मनां मुमुक्षूणां यत्सदेकत्वदर्शनम् ॥ ९०७ ॥

तस्मान्त्वं चाप्यप्रमत्तः समाधी-

न्कृत्वा ग्रन्थि साधु निर्दह्य युक्तः ।

नित्यं ब्रह्मानन्दपीयूषसिन्धौ

मज्जन्क्रीडन्मोदमानो रमस्व ॥ ९०८ ॥

निर्विकल्पसमाधिर्यो वृत्तिर्नैश्चल्यलक्षणा ।

तमेव योग इत्याहुर्योगशास्त्रार्थकोविदाः ॥ ९०९ ॥

अष्टावङ्गानि योगस्य यमो नियम आसनम् ।

प्राणायामस्तथा प्रत्याहारश्चापि च धारणा ॥ ९१० ॥

ध्यानं समाधिरित्येव निगदन्ति मनीषिणः ।

सर्वं ब्रह्मेति विज्ञानादिन्द्रियग्रामसंयमः ॥ ९११ ॥

यमोऽयमिति संप्रोक्तोऽभ्यसनीयो मुहुर्मुहुः ।

सजातीयप्रवाहश्च विजातीयतिरस्कृतिः ॥ ९१२ ॥

नियमो हि परानन्दो नियमात्क्रियते बुधैः ।
 सुखेनैव भवेद्यस्मिन्नजस्रं ब्रह्मचिन्तनम् ॥ ९१३ ॥
 आसनं तद्विजानीयादितरत्सुखनाशनम् ।
 चित्तादिसर्वभावेषु ब्रह्मत्वेनैव भावनात् ॥ ९१४ ॥
 निरोधः सर्ववृत्तीनां प्राणायामः स उच्यते ।
 निषेधनं प्रपञ्चस्य रेचकाख्यः समीरणः ॥ ९१५ ॥
 ब्रह्मैवास्मीति या वृत्तिः पूरको वायुरीरितः ।
 ततस्तद्दृत्तिनैश्चल्यं कुम्भकः प्राणसंयमः ॥ ९१६ ॥
 अयं चापि प्रबुद्धानामज्ञानां प्राणपीडनम् ।
 विषयेष्वात्मतां त्यक्त्वा मनसश्चितिमज्जनम् ॥ ९१७ ॥
 प्रत्यहारः स विज्ञेयोऽभ्यसनीयो मुमुक्षुभिः ।
 यत्र यत्र मनो याति ब्रह्मणस्तत्र दर्शनात् ॥ ९१८ ॥
 मनसो धारणं चैव धारणा सा परा मता ।
 ब्रह्मैवास्मीति सद्वृत्त्या निरालम्बतया स्थितिः ॥
 ध्यानशब्देन विख्याता परमानन्ददायिनी ।
 निर्विकारतया वृत्त्या ब्रह्माकारतया पुनः ॥ ९२० ॥

वृत्तिविस्मरणं सम्यक्समाधिर्ध्यानसंज्ञिकः ।

समाधौ क्रियमाणे तु विघ्ना ह्यायान्ति वै बलात् ॥९२१॥

अनुसंधानराहित्यमालस्यं भोगलालसम् ।

भयं तमश्च विश्लेषस्तेजस्पन्दश्च शून्यता ॥ ९२२ ॥

एवं यद्विघ्नबाहुल्यं त्याज्यं तद्ब्रह्मविज्ञनैः ।

विघ्नानेतान्परित्यक्त्वा प्रमादरहितो वशी ।

समाधिनिष्ठया ब्रह्म साक्षाद्भवितुमर्हसि ॥ ९२३ ॥

इति गुरुवचनाच्छ्रुतिप्रमाणा-

त्परमवगम्य स्वतत्त्वमात्मशुक्त्या ।

प्रशमितकरणः समाहितात्मा क्वचि-

दचलाकृतिरात्मनिष्ठितोऽभूत् ॥ ९२४ ॥

बहुकालं समाधाय स्वस्वरूपे तु मानसम् ।

उत्थाय परमानन्दाद्गुरुमेत्य पुनर्मुदा ॥ ९२५ ॥

प्रमाणपूर्वकं धीमान्सगद्गदमुवाच ह ।

नमो नमस्ते गुरवे नित्यानन्दस्वरूपिणे ॥ ९२६ ॥

मुक्तसङ्गाय शान्ताय त्यक्ताहंताय ते नमः ।
 दयाधाम्ने नमो भूम्ने महिम्नः पारमस्थ ते ।
 नैवास्ति यत्कटाक्षेण ब्रह्मैवाभवमद्वयम् ॥ ९२७ ॥

किं करोमि क्व गच्छामि किं गृह्णामि त्यजामि किम् ।
 यन्मया पूरितं विश्वं महाकल्पाम्बुना यथा ॥ ९२८ ॥

मयि सुखबोधपयोधौ महति ब्रह्माण्डबुद्बुदसहस्रम् ।
 मायामयेन मरुता भूत्वा भूत्वा पुनस्तिरोधत्ते ॥

नित्यानन्दस्वरूपोऽहमात्माहं त्वदनुग्रहात् ।
 पूर्णोऽहमनवद्योऽहं केवलोऽहं च सद्गुरो ॥ ९३० ॥

अकर्ताहमभोक्ताहमविकारोऽहमक्रियः ।
 आनन्दधन एवाहमसङ्गोऽहं सदाशिवः ॥ ९३१ ॥

त्वत्कटाक्षवरचान्द्रचन्द्रिकापातधृतभवतापजः श्रमः ।
 प्राप्तवानहमखण्डवैभवानन्दमात्मपदमक्षयं क्षणात् ॥

छायया स्पृष्टमुष्णं वा शीतं वा दुष्टं सुष्ठु वा ।
 न स्पृशत्येव यत्किञ्चित्पुरुषं तद्विलक्षणम् ॥ ९३३ ॥

न साक्षिणं साक्ष्यधर्मा न स्पृशन्ति विलक्षणम् ।
अविकारमुदासीनं गृहधर्माः प्रदीपवत् ॥ ९३४ ॥

रवेर्यथा कर्मणि साक्षिभावो

वह्नेर्यथा वायसि दाहकत्वम् ।

रज्जोर्यथारोपितवस्तुसङ्ग-

स्तथैव कूटस्थचिदात्मनो मे ॥ ९३५ ॥

इत्युक्त्वा स गुरुं स्तुत्वा प्रश्रयेण कृतानतिः ।

मुमुक्षोरुपकाराय प्रष्टव्यांशमपृच्छत ॥ ९३६ ॥

जीवन्मुक्तस्य भगवन्ननुभूतेश्च लक्षणम् ।

विदेहमुक्तस्य च मे कृपया ब्रूहि तत्त्वतः ॥ ९३७ ॥

श्रीगुरुः—

वक्ष्ये तुभ्यं ज्ञानभूमिकाया लक्षणमादितः ।

ज्ञाते यस्मिंस्त्वया सर्वं ज्ञातं स्यात्पृष्टमद्य यत् ॥ ९३८ ॥

ज्ञानभूमिः शुभेच्छा स्यात्प्रथमा समुदीरिता ।

विचारणा द्वितीया तु तृतीया तनुमानसी ॥ ९३९ ॥

सत्त्वापत्तिश्चतुर्थी स्यात्ततोऽसंसक्तिनामिका ।

पदार्थाभावना षष्ठी सप्तमी तुर्यगा स्मृता ॥ ९४० ॥

स्थितः किं मूढ एवास्मि प्रेक्ष्योऽहं शास्त्रसज्जनैः ।

वैराग्यपूर्वमिच्छेति शुभेच्छा चोच्यते बुधैः ॥ ९४१ ॥

शास्त्रसज्जनसंपर्कवैराग्याभ्यासपूर्वकम् ।

सदाचारप्रवृत्तिर्या प्रोच्यते सा विचारणा ॥ ९४२ ॥

विचारणाशुभेच्छाभ्यामिन्द्रियार्थेष्वरक्तता ।

यत्र सा तनुतामेति प्रोच्यते तनुमानसी ॥ ९४३ ॥

भूमिकात्रितयाभ्यासाच्चित्तेऽर्थविरतेर्वशात् ।

सत्त्वात्मनि स्थिते शुद्धे सत्त्वापत्तिरुदाहृता ॥ ९४४ ॥

दशाचतुष्टयाभ्यासादसंसर्गफला तु या ।

रूढसत्त्वचमत्कारा प्रोक्तासंसक्तिनामिका ॥ ९४५ ॥

भूमिकापञ्चकाभ्यासात्त्वात्मारामतया भृशम् ।

आभ्यन्तराणां बाह्यानां पदार्थानामभावेनात् ॥ ९४६ ॥

परप्रयुक्तेन चिरप्रयत्नेनावबोधनम् ।

पदार्थाभावना नाम षष्ठी भवति भूमिका ॥ ९४७ ॥

षड्भूमिकाचिराभ्यासाद्भेदस्यानुपलम्भनात् ।

यत्त्वभावैकनिष्ठत्वं सा ज्ञेया तुर्यगा गतिः ॥ ९४८ ॥

इदं ममेति सर्वेषु दृश्यभावेष्वभावना ।

जाग्रज्जाग्रदिति प्राहुर्महान्तो ब्रह्मवित्तमाः ॥ ९४९ ॥

विदित्वा सच्चिदानन्दे मयि दृश्यपरम्पराम् ।

नामरूपपरित्यागो जाग्रत्स्वप्नः समीर्यते ॥ ९५० ॥

परिपूर्णचिदाकाशे मयि बोधात्मतां विना ।

न किञ्चिदन्यदस्तीति जाग्रत्सुप्तिः समीर्यते ॥ ९५१ ॥

मूलाज्ञानविनाशेन कारणाभासचेष्टितैः ।

बन्धो न मेऽतिस्वल्पोऽपि स्वप्नजाग्रदितिर्यते ॥ ९५२ ॥

कारणाज्ञाननाशाद्यद्दृष्टदर्शनदृश्यता ।

न कार्यमस्ति तज्ज्ञानं स्वप्नस्वप्नः समीर्यते ॥ ९५३ ॥

अतिसूक्ष्मविमर्शेन स्वधीवृत्तिरचञ्चला ।

विलीयते यदा बोधे स्वप्नसुप्तिरितीर्यते ॥ ९५४ ॥

चिन्मयाकारमतयो धीवृत्तिप्रसरैर्गतः ।

आनन्दानुभवो विद्वन् सुप्तिजाग्रदितिर्यते ॥ ९५५ ॥

वृत्तौ चिरानुभूतान्तरानन्दानुभवस्थितौ ।

समात्मतां यो यात्येष सुप्तिस्वप्न इतीर्यते ॥ ९५६ ॥

दृश्यधीवृत्तिरेतस्य केवलीभावभावना ।

परं बोधैकतावाप्तिः सुप्तिसुप्तिरितीर्यते ॥ ९५७ ॥

परब्रह्मवदाभाति निर्विकारैकरूपिणी ।

सर्वावस्थासु धारैका तुर्याख्या परिकीर्तिता ॥ ९५८ ॥

इत्यवस्थासमुल्लासं विमृशन्मुच्यते सुखी ।

शुभेच्छादित्रयं भूमिभेदाभेदयुतं स्मृतम् ॥ ९५९ ॥

यथावद्भेदबुद्धयेदं जगज्जाग्रदित्तीर्यते ।

अद्वैते स्थैर्यमायाते द्वैते च प्रशमं गते ॥ ९६० ॥

पश्यन्ति स्वप्नवल्लोकं तुर्यभूमिसुयोगतः ।

पञ्चमीं भूमिमारुह्य सुषुप्तिपदनामिकाम् ॥ ९६१ ॥

शान्ताशेषविशेषांशस्तिष्ठेदद्वैतमात्रके ।

अन्तर्मुखतया नित्यं षष्ठीं भूमिमुपाश्रितः ॥ ९६२ ॥

परिश्रान्ततया गाढनिद्रालुरिव लक्ष्यते ।

कुर्वन्नभ्यासमेतस्यां भूम्यां सम्यग्विवासनः ॥ ९६३ ॥

तुर्यावस्थां सप्तभूमिं क्रमात्प्राप्नोति योगिराट् ।

विदेहमुक्तिरेवात्र तुर्यातीतदशोच्यते ॥ ९६४ ॥

यत्र नासन्न सच्चापि नाहं नाप्यनहंकृतिः ।

केवलं क्षीणमनन आस्तेऽद्वैतेऽतिनिर्भयः ॥ ९६५ ॥

अन्तःशून्यो बहिःशून्यः शून्यकुम्भ इवाम्बरे ।

अन्तःपूर्णो बहिःपूर्णः पूर्णकुम्भ इवार्णवे ॥ ९६६ ॥

यथास्थितमिदं सर्वं व्यवहारवतोऽपि च ।

अस्तं गतं स्थितं व्योम स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९६७ ॥

नोदेति नास्तमायाति सुखदुःखे मनः प्रभा ।

यथाप्राप्तस्थितिर्यस्य स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९६८ ॥

यो जागर्त्ति सुषुप्तिस्थो यस्य जाग्रन्न विद्यते ।

यस्य निर्वासनो बोधः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥

रागद्वेषभयादीनामनुरूपं चरन्नपि ।

योऽन्तर्व्योमवदत्यच्छः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ।

कुर्वतोऽकुर्वतो वापि स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७१ ॥

यः समस्तार्थजालेषु व्यवहार्यपि शीतलः ।

परार्थेष्विव पूर्णात्मा स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७२ ॥

द्वैतवर्जितचिन्मात्रे पदे परमपावने ।

अश्रुब्धचित्तविश्रान्तः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७३ ॥

इदं जगदयं सोऽयं दृश्यजातमवास्तवम् ।

यस्य चित्ते न स्फुरति स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७४ ॥

चिदात्माहं परात्माहं निर्गुणोऽहं परात्परः ।

आत्ममात्रेण यस्तिष्ठेत्स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७५ ॥

देहत्रयातिरिक्तोऽहं शुद्धचैतन्यमस्म्यहम् ।

ब्रह्माहमिति यस्यान्तः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७६ ॥

यस्य देहादिकं नास्ति यस्य ब्रह्मेति निश्चयः ।

परमानन्दपूर्णो यः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७७ ॥

अहं ब्रह्मास्म्यहं ब्रह्मास्म्यहं ब्रह्मेति निश्चयः ।

चिदहं चिदहं चेति स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७८ ॥

जीवन्मुक्तिपदं त्यक्त्वा स्वदेहे कालसात्कृते ।

विशत्यदेहमुक्तित्वं पवनोऽस्पन्दतामिव ॥ ९७९ ॥

ततस्तत्संबभूवासौ यद्गिरामप्यगोचरम् ।

यच्छून्यवादिनां शून्यं ब्रह्म ब्रह्मविदां च यत् ॥ ९८० ॥

विज्ञानं विज्ञानविदां मलानां च मलात्मकम् ।
 पुरुषः सांख्यदृष्टीनामीश्वरो योगवादिनाम् ॥ ९८१ ॥
 शिवः शैवागमस्थानां कालः कालैकवादिनाम् ।
 यत्सर्वशास्त्रसिद्धान्तं यत्सर्वहृदयानुगमम् ।
 यत्सर्वं सर्वगं वस्तु तत्तत्त्वं तदसौ स्थितः ॥ ९८२ ॥
 ब्रह्मैवाहं चिदेवाहमेवं वापि न चिन्त्यते ।
 चिन्मात्रेव यस्तिष्ठेद्विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८३ ॥
 यस्य प्रपञ्चभानं न ब्रह्माकारमपीह न ।
 अतीतातीतभावो यो विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८४ ॥
 चित्तवृत्तेरतीतो यश्चित्तवृत्त्यावभासकः ।
 चित्तवृत्तिविहीनो यो विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८५ ॥
 जीवात्मेति परमात्मेति सर्वचिन्ताविवर्जितः ।
 सर्वसंकल्पहीनात्मा विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८६ ॥
 ओंकारवाच्यहीनात्मा सर्ववाच्यविवर्जितः ।
 अवस्थात्रयहीनात्मा विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८७ ॥
 अहिनिल्वयनीसर्पानिमोको जीववर्जितः ।
 बल्मीके पतितस्तिष्ठेत्तं सर्पो नाभिमन्यते ॥ ९८८ ॥

एवं स्थूलं च सूक्ष्मं च शरीरं नाभिमन्यते ।

प्रत्यग्ज्ञानशिखिध्वस्ते मिथ्याज्ञाने सहेतुके ॥

नेति नेतीत्यरूपत्वादशरीरो भवत्ययम् ।

विश्वश्च तैजसश्चैव प्राज्ञश्चेति च ते त्रयम् ॥ ९९० ॥

विराड् हिरण्यगर्भश्च ईश्वरश्चेति च ते त्रयम् ।

ब्रह्माण्डं चैव पिण्डाण्डं लोका भूरादयः क्रमात् ॥

स्वस्वोपाधिलयादेव लीयन्ते प्रत्यगात्मनि ।

तूष्णीमेव ततस्तूष्णीं तूष्णीं सत्यं न किञ्चन ॥ ९९२ ॥

कालभेदं वस्तुभेदं देशभेदं स्वभेदकम् ।

किञ्चिद्भेदं न तस्यास्ति किञ्चिद्वापि न विद्यते ॥

जीवेश्वरेति वाक्ये च वेदशास्त्रेष्वहं त्विति ।

इदं चैतन्यमेवेत्यहं चैतन्यमित्यपि ॥ ९९४ ॥

इति निश्चयशून्यो यो विदेहो मुक्त एव सः ।

ब्रह्मैव विद्यते साक्षद्वस्तुतोऽवस्तुतोऽपि च ॥

तद्विद्याविषयं ब्रह्म सत्यज्ञानसुखात्मकम् ।

शान्तं च तदतीतं च परं ब्रह्म तदुच्यते ॥ ९९६ ॥

सिद्धान्तोऽध्यात्मशास्त्राणां सर्वापह्नव एव हि ।

नाविद्यास्तीह नो माया शान्तं ब्रह्मैव तद्विना ॥ ९९७ ॥

प्रियेषु स्वेषु सुकृतमप्रियेषु च दुष्कृतम् ।

विस्मृत्य ध्यानयोगेन ब्रह्माप्येति सनातनम् ॥ ९९८ ॥

यावद्यावच्च सद्बुद्धे स्वयं संत्यज्यतेऽखिलम् ।

तावत्तावत्परानन्दः परमात्मैव शिष्यते ॥ ९९९ ॥

यत्र यत्र मृतो ज्ञानी परमाक्षरवित्सदा ।

परे ब्रह्मणि लीयेत न तस्योत्क्रान्तिरिष्यते ॥ १००० ॥

यद्यत्स्वाभिमतं वस्तु तत्त्यजन्मोक्षमश्नुते ।

असंकल्पेन शस्त्रेण छिन्नं चित्तमिदं यदा ॥ १००१ ॥

सर्वं सर्वगतं शान्तं ब्रह्म संपद्यते तदा ।

इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं शिष्यस्तु छिन्नसंशयः ॥ १००२ ॥

ज्ञातज्ञेयः संप्रणम्य सद्गुरोश्चरणाम्बुजम् ।

स तेन समनुज्ञातो ययौ निर्मुक्तबन्धनः ॥ १००३ ॥

गुरुरेष सदानन्दसिन्धौ निर्मग्नमानसः ।

पावयन्वसुधां सर्वां विचचार निरुत्तरः ॥ १००४ ॥

इत्याचार्यस्य शिष्यस्य संवादेनात्मलक्षणम् ।

निरूपितं मुमुक्षूणां सुखबोधोपपत्तये ॥ १००५ ॥

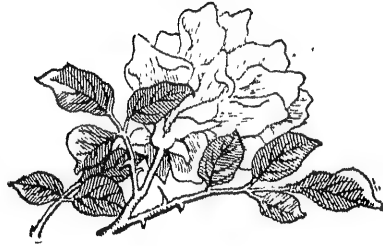
सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहनामकः ।

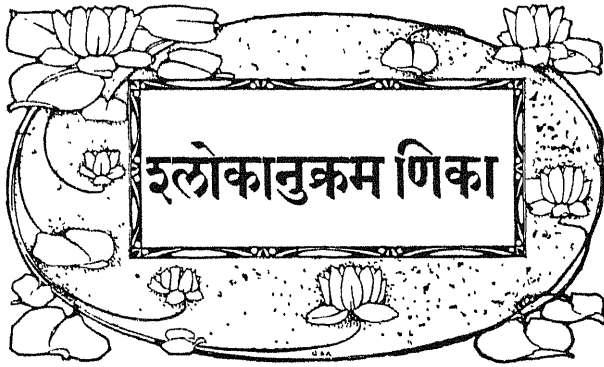
ग्रन्थोऽयं हृदयग्रन्थिविच्छिन्त्यै रचितः सताम् ॥१००६॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकान्नाचार्यस्य श्रीगोविन्द-

भगवत्पूज्यपादशिष्यस्य श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ

सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः संपूर्णः ॥

॥ श्रीः ॥

॥ श्लोकानुक्रमणिका ॥

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अ		अचेतनस्य दीपादेः	१८८
अंशद्वयवति निगमे	८१	अच्छिन्नश्छिन्नवद्भाति	२१२
अकर्ताहमभोक्ताहं	२४८	अजडात्मवदाभान्ति	२८
अकामयितृता स्वप्नात्	१९८	अजरोऽहमक्षरोऽहं	४८
अखण्डं सच्चिदानन्दं	१०३	अजहल्लक्षणा वापि	२१८
अखण्डाकारवृत्तिः सा	२२८	अज्ञात्वैवं परं तत्त्वं	१७१
अखण्डाख्या वृत्तिरेषा	२२७	अज्ञात्वैव हि निक्षेपं	२०३
अखण्डानन्दरूपस्य	६४	अज्ञानं प्रकृतिः शक्तिः	१५४
अखण्डानन्दसंबोधो	१०३	अज्ञानं व्यष्ट्यभिप्रायात्	१५५
अखण्डामेवैतां	२२६	अज्ञानकलुषं जीवं	५७
अखण्डैकरसत्वेन	२१६	अज्ञानज्ञानयोस्तद्वत्	१८५
अंगमन्मे मनोऽन्यत्र	२८	अज्ञानतदवच्छिन्नं	१५७
अङ्कुशमहमखिलानां	४९	अज्ञानदूरीकरणं	१२४
अज्ञानां समतां विद्यात्	१७	अज्ञानप्रभवं सर्वं	५
अङ्गारनद्यां तपने च	१०८	अज्ञानमपि विज्ञानं	१९२

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अज्ञानस्य निवृत्तिस्तु	१८४	अद्वैतबोधकानां	४३
अज्ञानान्मानसोपाधेः	६०	अद्वैतमेव सत्यं	४१
अज्ञोऽहमित्यनुभवात्	१९०	अधिकारिविषयभेदौ	४३
अतः संगच्छते सम्यक्	२१५	अधिकारी च विषयः	१०४
अत एतदनिर्वाच्यं	१५४	अध्यस्तजगतो रूपं	२४०
अत एव मतं वृत्ति०	२२९	अध्यस्तनामरूपादि०	२४२
अतद्यावृत्तिरूपेण	६४	अध्यारोपापवादक्रम०	२२७
अतस्तमपरित्यज्य	२१८	अध्यासदोषात्समुपा०	१८२
अतिसूक्ष्मतरः प्रश्नः	१९४	अध्यासत्राधागमनस्य	१८०
अतिसूक्ष्मविमर्शेन	२५१	अध्यासादेव संसारो	१८२
अतोऽन्तरङ्गस्थित०	११४	अध्यासो नाम ग्वत्वेष	१८२
अतोऽप्रामाणिकमिति	१६८	अनण्वस्थूलमहस्व०	६४
अतोऽयं पुत्र आत्मेति	१८६	अनन्तशक्तिसंपन्नो	१५७
अत्यन्तं श्रद्धया भक्त्या	१६३	अनपेक्षः शुचिर्दक्षः	१४४
अत्यन्ततीव्रवैराग्यं	१४०	अनवगतकाञ्चनानां	४५
अत्र ब्रूमः समाधानं	२६	अनात्मनो जन्मजरा०	१७७
अत्रापि चान्यत्र च	१०६	अनात्मन्यहमित्येव	१८०
अथ शुद्धं भवेद्वस्तु	२०	अनात्मन्यात्मताध्यासः	१७८
अदृश्यं भावरूपं च	२०	अनात्मन्यात्मताध्यासे	१७९
अद्वितीयस्वमात्रोऽसौ	१५७	अनात्मा यदि पिण्डोऽयं	२७
अद्वैतं सुखरूपं	४२	अनाद्यविद्यानिर्वाच्या	५९

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अनापन्नविकारः	२७	अन्नं देवातिथिभ्यो	७४
अनायासेन येनास्मा०	२६	अन्नप्राणमनोमय०	३६
अनित्यत्वं च नित्यत्वं	१०५	अन्नमयादेरस्मादपरं	३७
अनुकम्पा दया सैव	१२३	अन्यत्र त्वन्यधर्माणां	२०४
अनुभवति विश्वमात्मा	३७	अन्यथा विपरीतं स्यात्	१९५
अनुभूतिबलाच्चापि	१८६	अन्यप्रकाशं न किम०	२००
अनुभूतोऽप्ययं लोको	१०	अन्योऽन्तर आत्मा	१९०
अनुसंधानराहित्य०	२४७	अपञ्चीकृतभूतेभ्यो	१५८
अनुस्यूतात्मनः सत्ता	१९८	अपरः क्रियते प्रश्नो	२०२
अनेनैव प्रकारेण	२०	अपरोक्षतयैवात्मा	२०७
अनेनोद्भूतगुणकं	१६८	अपरोक्षानुभूतिर्वै	३
अन्तःकरणतद्बृत्तिद्रष्टृ	१७५	अपरोऽहमनपरोऽहं	२३८
अन्तःकरणतद्बृत्तिसाक्षी	२६	अपाणिपादोऽहं	२३४
अन्तःप्रज्ञत्वादिविकल्पै०	२२६	अपि व्यापकत्वाद्धि	९९
अन्तःशून्यो बहिःशून्यः	२५३	अवशकतया जिह्वा	१६९
अन्तः सर्वौषधीनां	८३	अभाव उभयोः सुप्तौ	२२२
अन्तरङ्गं हि बलवत्	१४०	अभिभूतः स एवात्मा	१५६
अन्तरङ्गविहीनस्य	१४०	अभेद एव नो भेदो	१५६
अन्तर्बन्धेन बद्धस्य	१४३	अध्नेषु सत्सु धावत्सु	१३
अन्तर्बहिः स्वयमखण्डि०	२२४	अमनस्त्वान्न मे दुःख०	६१
अन्तर्बहिश्चापि मृदेव	२०९	अयं चापि प्रबुद्धाना०	२४६

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अयमात्मा हि ब्रह्मैव	१०	अव्याकृतात्मनावस्थां	१९५
अरुणेनेव बोधेन	६२	अशितान्नरसादीनां	१६४
अर्थी समर्थ इत्यादि	१३३	अष्टावङ्गानि योगस्य	२४५
अर्था बहुविधाः प्रोक्ताः	२१४	असकृदनुचिन्तिताना०	४८
अलातं भ्रमणेनैव	१३	असङ्गः पुरुषः प्रोक्तो	७
अलाभाद्विगुणं दुःखं	११८	असन्नेव घटः पूर्वं	१९२
अल्पानल्पप्रपञ्चप्रलय	८६	अस्तविकल्पमतीना०	४९
अवच्छिन्न इवाज्ञानात्	५७	अस्ति स्वयमित्यस्मिन्नर्थे	३५
अवस्तु तत्प्रमाणैर्य०	१५३	अस्तीत्येवोपलब्धव्यं	१३८
अवस्था सच्चिदानन्दा०	२१३	अस्त्यन्यदिति मतं	४७
अविचारितरमणीयं	११०	अस्मिन्नात्मन्यनात्मत्व०	१७६
अविद्याकार्यकरण०	२०६	अस्मिन्समाधौ कुरुते	२४४
अविद्याकार्यतस्तुल्यौ	२२२	अस्य व्यष्टिरहंकार०	१५६
अविद्याहृदयग्रन्थि०	१४५	अस्य शास्त्रानुसारित्वा०	१०३
अविरुद्धं पदार्थान्तरांशं	२१९	अस्यावस्था सुषुप्तिः स्यात्	१५६
अविरोधितया कर्म	५७	अस्योपाधिः शुद्धसत्त्व०	१८३
अवेक्ष्य विषये दोषं	११५	अहं कर्तास्म्यहं भोक्ता	१९०
अवेद्यमानः स्वयमन्य०	१९६	अहंकारस्य विच्छित्तिः	१३४
अव्यक्तमपरं ब्रह्म	२१४	अहं द्रष्टृतया सिद्धो	७
अव्यक्तशब्दिते प्राज्ञे	१९५	अहं ब्रह्मास्म्यहं ब्रह्मा०	२५४
अव्याकृतं तदव्यक्तमीश	१५४	अहं ब्रह्मेति वाक्यार्थ०	३१

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
अहं ममेत्येव सदा०	१६०	आत्मनो विक्रिया नास्ति	६०
अहं विकारहीनस्तु	७	आत्मन्येवाखिलं दृश्यं	६२
अहं शब्देन विख्यात	७	आत्ममये महति पटे	४७
अहमाकाशवत्सर्वं	६१	आत्मयाथार्थ्यनिश्चित्यै	२३०
अहमालम्बनसिद्धं	४५	आत्मवत्सर्वभूतेषु	१६२
अहमिदमिति च मतिभ्यां	४५	आत्मस्वरूपमविचार्य	१७१
अहमेकोऽपि सूक्ष्मश्च	५	आत्माकम्पः सुखात्मा	८७
अहिंसा वाङ्मनःकायैः	१२३	आत्मा खलु प्रियतमो	२०१
अहिनित्त्वयनीसर्प०	२५५	आत्मा चिद्विस्तुखात्मा०	७०
आ		आत्मा ज्ञानमयः पुण्यो	५
आकाशवाय्वोर्धर्मस्तु	१६८	आत्मातः परमप्रेमा०	२०१
आकाशादिगताः पञ्च	१५८	आत्मा तु सततं प्राप्तो	६२
आत्मचैतन्यमाश्रित्य	५९	आत्मानं सततं जानन्	१४
आत्मनः सच्चिदंशश्च	६०	आत्मानात्मप्रतीतिः	६९
आत्मनः साक्षिमात्रत्वं	१७१	आत्मानात्मविवेकं ते	१५२
आत्मनः सुखरूपत्वात्	२०१	आत्मानात्मविवेकं स्फु०	१७१
आत्मनः सुखरूपत्वे	२०२	आत्मानात्मविवेकार्थं	१८५
आत्मनः सोऽयमध्यासो	१८३	आत्मा नित्यो हि सद्रूपो	५
आत्मनः स्थूलभोगानां	१७४	आत्मा नियामकश्चान्तः	५
आत्मनस्तत्प्रकाशत्वं	६	आत्मान्यः सुखमन्यच्च	२०२
आत्मनीव स्वपुत्रेऽपि	१८६	आत्मान्यः सुखमन्यच्चे०	२०३

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
आत्मा प्रकाशकः स्वच्छो	५	आरम्भन्ते कार्यगुणान्ये	१५८
आत्माभासं ततो बुद्धिः	१७९	आरूढस्य विवेकाश्च	१२१
आत्माम्बोधेस्तरङ्गो	७२	आरोपितं यदि स्या०	४१
आत्मावभासयत्येको	६०	आर्जने रक्षणे दाने	११७
आत्मा विनिष्कलो ह्येको	५	आलम्बनतया भाति	३१
आत्मोपाधेरविद्यायाः	१८०	आविद्यकं शरीरादि	६१
आत्मैवेदं जगत्सर्वं	६३	आवृत्तिस्तमसः शक्तिः	१८०
आदावन्ते च मध्ये च	१७	आशापाशशतेन	११२
आदौ मध्ये तथान्ते	९४	अश्रिष्यात्मानमात्मा	८६
आद्यं नित्यानित्य०	१०५	आसनं तद्विजानीयात्	२४६
आद्योऽहमनाद्योऽहं	२३८	आसुरीं संपदं त्यक्त्वा	१६२
आद्योऽहमात्मभाजां	४८	आसीत्पूर्वं सुबन्धुः	७६
आधारभूतं यदख०	२१०	आस्ते देशिकचरणं	५३
आध्यात्मिकादि यद्दुःखं	१२७	आस्वाद्यते यो भक्ष्येषु	२०७
आनन्दघनतामस्य	२०७	इ	
आनन्दप्रचुरत्वेन	१५५	इति गुरुवचनात्	२४७
आनन्दरूपमात्मानं	२०२	इति निश्चयमेतस्य	१८९
आनन्दान्यश्च सर्वान्	८६	इति निश्चयश्न्यो यो	२५६
आप्त्राप्ययोस्तु भेदश्चे०	१३०	इति पृष्ठो मूढतमो	१९६
आभासमात्रास्ताः	१८७	इति बोधितः स गुरुणा	४८
आयातासु गतासु	१९९	इति वा तद्भवेन्मौनं,	१६

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
इति शङ्का न कर्तव्या	१३३	इदमिदमिति प्रतीति	३७
इति साक्षितयात्मानं	२३२	इन्द्रियाणां चेतनत्वं	१८८
इति स्वमात्मानं	२३४	इन्द्रियाणि कथं त्वात्मा	१८८
इत्थं बोधितमर्थं	३९	इन्द्रियाणां चेष्टयिता	१८८
इत्थमन्योन्यतादात्म्य०	३०	इन्द्रियेषु निरुद्धेषु	१२६
इत्यज्ञानमपि ज्ञानं	१९१	इन्द्रियेष्विन्द्रियार्थेषु	१२६
इत्यवस्थासमुद्भासं	२५२	इन्द्रियैश्चाख्यमानोऽयं	१८७
इत्याचार्यस्य शिष्यस्य	२५८	इन्द्रेन्द्राण्योः प्रकामं	८५
इत्यात्मबोधलाभं	५४	इममर्थमविज्ञाय	१९५
इत्यात्मदेहभानेन	८	इयं भूर्न सन्नापि	२४१
इत्यात्मदेहभेदेन	८	इयं समष्टिरुत्कृष्टा	१५४
इत्यादिवैपरीत्यं तत्	१३४	इष्टसाधनता बुद्ध्या	१३७
इत्यादि श्रुतिसद्भवात्	१८९	इष्टस्य वस्तुनो ध्यान०	२०३
इत्यानन्दसमुत्कर्षः	१५६	इह परसुखविमुखोऽहं	४८
इत्युक्त्वाभिमुखीकृत्य	१५२	ई	
इत्युक्त्वा स गुरुं स्तुत्वा	२४९	ईदृशाङ्गसमायुक्तो	१४४
इत्येवं निर्विकारादि०	२४३	ईशोऽहमीश्वराणां	४८
इत्येवं पण्डितमन्यैः	१९३	उ	
इदं जगदयं सोऽयं	२५४	उक्तसाधनयुक्तेन	४
इदं ममेति सर्वेषु	२५१	उक्तसाधनसंपन्नो	१४४
इदं स्थूलवपुर्जातं	१७२	उच्यतेऽज्ञैर्बलाच्चैतत्	१५

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
उत्तमो मध्यमश्चैव	१२१	ए	
उत्थाने वाप्यनुत्थाने	२४३	एककर्ताश्रयौ हस्तौ	१३४
उत्पन्नेऽप्यात्मविज्ञाने	१४	एकत्र वृत्तिरर्थे	३८
उत्पाद्यमाण्यं संस्कार्यं	१३०	एकत्वकथने का वा	२१३
उदयोऽहमेव	४८	एकत्वरूपवाक्यार्थो	२१९
उपरतिशब्दार्थो ह्युप०	१३७	एकवृत्त्यैव मनसः	१२१
उपरमयति कर्माणां०	१३०	एकश्चन्द्रः स द्वितीयः	२११
उपलक्षणमस्यापि	१६८	एकस्तत्रास्त्यसङ्ग०	७५
उपलभ्येत केनायं	१९७	एकाक्यासात्सपूर्वं	७६
उपादानं प्रपञ्चस्य ब्रह्मणो	८	एकादश द्वारवतीह	१७४
उपादानं प्रपञ्चस्य मृद्धा०	१५	एकीकृत्य तरङ्गोऽयं	२४०
उपादानेऽखिलाधारे	५८	एकीकृत्योच्यते मूर्खैः०	२४०
उपाधियोग उभयोः	१७८	एको निष्कम्प आत्मा	७६
उपाधियोगसाम्येऽपि	१८३	एको भानुस्तदस्थः	८२
उपाधिविलयाद्विष्णौ	६३	एकोऽहमेतदीदृश०	४९
उपाधिवैशिष्ट्यकृतो	२२१	एतत्संशयजातं मे	१९४
उपाधिस्थोऽपि तद्भ्रमैः	६३	एतत्समष्टिव्यष्टयोश्चो०	१७५
ऊ		एतत्समष्टयवच्छिन्नं	१७३
ऊर्जस्वलनिजविभवै०	४८	एतत्सर्वं दयादृष्ट्या	१७८
ऋ		एतदेवाविविक्तं सदु०	१५७
ऋधिरहमृष्यगणोऽहं	४९	एतदैक्यप्रमेयस्य	१०४

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
एतदृश्यं नामरूप०	२४२	एष प्रत्यक्स्वप्रकाशो	१७५
एतयोर्यदुपादान०	५	एष विशेषो विदुषां	४७
एतस्य संसृतेर्हेतु०	१८४	ऐ	
एते प्राणादयः पञ्च	१६५	ऐक्यपरैः श्रुतिवाक्यैः	४०
एतेभ्यः सूक्ष्मभूतेभ्यः	१५८	ऐक्यावभासकोऽहं	४९
एतैः प्रमाणैरस्तीति	१९८	ऐतदात्म्यमिदं सर्वं	१३२
एतैश्चतुर्भिर्गन्धेन	१६९	ऐतदात्म्यमिदं सर्वमि०	२१६
एभिरङ्गैः समायुक्तौ	२१	ऐहिकामुष्मिकार्थेषु	१०६
एवं चाकृत्रिमानन्दं	१८	ओ	
एवं देहद्वयादन्य	८	ओंकारवाच्यहीनात्मा	२५५
एवं निरन्तरकृता	६१	ओजोऽहमोषधीनां	४९
एवं मतिरहितानां	३८	ओतः प्रोतश्च तन्तु०	८१
एवं यद्विघ्नबाहुल्यं	२४७	औ	
एवं सन्मात्रगाहिन्या	२३९	औपचारिकमात्मत्वं	१८७
एवं सूक्ष्मप्रपञ्चस्य	१६७	औषधमहमशुभानां	४९
एवं स्थूलं च सूक्ष्मं च	२५६	क	
एवमात्मनि नज्ञाते	१४	कंचित्कालं स्थितः कौ	९३
एवमात्मारणौ ध्यान०	६२	क आत्मा कस्त्वनात्मा च	१४८
एवमिन्द्रियदृङ्मनाह०	२७	कट्वाम्ललवणात्युष्ण०	१६३
एष एव प्रियतमः	२०१	कथं मनस आत्मत्वं	१८९
एष निष्कण्टकः पन्था	२४५	कथमज्ञानमेवात्मा	१९१

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
कथमन्योन्यसापेक्षा	१३४	कलनात्सर्वभूतानां	१७
कथमसतः सजाये०	१९५	कश्चित्कीटः कथञ्चित्	७०
कथमेकत्वमनयोः	२१६	काकस्य विष्टावदसह्यबुद्धिः	१०६
कनकं कुण्डलत्वेन	१२	काचभूमौ जलत्वं वा	१३
कबलितचञ्चलचेतो०	५३	कान्तारे विजने वने	११९
करणप्रयोक्ता यः कर्ता	१९०	कामः क्रोधश्च लोभश्च	१२२
करुणारसभरितोऽहं	४९	काम एव यमः साक्षात्	११३
करोति विज्ञानमयो	१७०	कामस्य बीजं संकल्पः	११५
करोति स्वांशकतया	१६९	कामस्य विजयोपायं	११५
कर्तव्यं स्वोचितं कर्म	२३७	कामादिदृश्य०	२३९
कर्तृ च कर्म च यस्य	४४	कामान्धकारेण निरुद्धदृष्टिः	११२
कर्तृतन्त्रं भवेत्कर्म	१३५	कामेन कान्तां परिगृह्य	११३
कर्तृत्वादिकमेतत्	४४	कामो नाम महाजग०	११४
कर्त्रा कर्तुमकर्तुं वा	१३५	कामो बुद्धाबुदेति	७३
कर्म जन्मान्तरकृतं	१४	कारणं व्यतिरेकेण	२०
कर्मणां फलदातृत्वं	३०	कारणमसदिति कथयन्	४४
कर्मणा जायते जन्तुः	१८४	कारणमसदिति केचित्	४४
कर्मणा साध्यमानस्य	१३०	कारणस्यानुरूपेण	१६८
कर्मप्रकरणनिष्ठं	४३	कारणाज्ञाननाशाद्यत्	२५१
कर्मभिरेव न बोधः	४०	कारागृहस्यास्य च को	१११
कर्मानुरूपेण गुणोदयो	१७०	कारुण्यसारसान्द्राः	५३

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
कार्यकारणता नित्य०	११	को नाम लोके पुरुषो	११०
कार्यकारणतायाता	२०	कोशः प्राणमयोऽयं	३६
कार्ये हि कारणं पश्येत्	२०	कोशक्रिमिस्तन्तुभिरा०	१११
कालभेदं वस्तुभेदं	२५६	कोशत्रयं मिलित्वैतत्	१६५
किं करोमि क्व गच्छामि	२४८	कोऽहं कथमिदं जातं	४
किं चिन्त्यं किमचिन्त्यं	४७	क्रियैव दिश्यते प्रायः	१६५
किं ज्योतिस्ते वदस्वा०	९२	क्लेशाः स्युर्वासना एव	२३६
किं मरुन्मृगतृष्णांस्तु०	१७७	क्षमावतामेव हि	१२८
किमज्ञानं तदुत्पन्नं	१४८	क्षालितकलुषभयोऽहं	५३
किमिदं किमस्य रूपं	४६	क्षीणेन्द्रियस्य जीर्णस्य	२०१
कुक्षौ स्वमातुर्मलमूत्रमध्ये	१०७	क्षीयन्ते चास्य कर्माणि	१५
कुल्यादेस्तु जडस्य नैव	२००	क्षीयन्ते चास्य कर्माण्यपि	९३
कुस्ते वपुष्यहंतां	३६	क्षीरान्तर्यद्विदाज्यं	८१
कुशला ब्रह्मवार्तायां	१९	ख	
कृतकत्वमनित्यत्वे	१३१	खादीनां भूतमेकैकं	१६७
कृतिपर्यवसानैव	१४३	खानामगोचरोऽहं	५०
केचिन्मारुतभोजनाः	१७२	ग	
केन दुष्टेन युज्येत	१३१	गङ्गापदं यथा स्वार्थं	२१८
केन वा पुण्यशेषेण	१४६	गतेऽपि तोये सुषिरं	१११
को जीवः कः परश्चात्मा	२६	गर्भावासजनिप्रणाशन०	१६२
कोटीन्धनाद्रिज्वलितोऽपि	१३४	गलितद्वैतकथोऽहं	५०

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
गुणरूपादिसादृश्यं	१८७	चतुर्भिः साधनैः सम्यक्	१०४
गुरुकरुणयैव नावा	५४	चतुर्विधं भूतजातं	१७३
गुरुरेष सदानन्द०	२५७	चतुर्विधं स्थूलशरीर०	२०९
गुरुवेदान्तवाक्येषु	१३७	चत्वारि साधनान्यत्र	१०४
गृहत्वेनैव काष्ठानि	१२	चत्वारोऽस्याः कपर्दी	७५
गृहस्पृहापादानिबद्धशृङ्खला	११२	चरदचरदात्मकोऽहं	५०
गृह्यमाणे घटे यद्वत्	११	चित्तं च दृष्टिं करणं	१३९
गेहादिसर्वमपहाय	१४३	चित्तप्रसादेन विनावगन्तुं	१६४
गोशब्दार्थो गोत्वं	४६	चित्तवृत्तेरतीतो यः	२५५
घ		चित्तस्य साध्यैकपरत्वमेव	१३९
घटं विस्फुरयत्येष	२२९	चित्तादिसर्वभावेषु	१८
घटत्वेन यथा पृथ्वी	१२	चिदात्माहं परात्माहं	२५४
घटद्रष्टा घटाद्भिन्नः	२७	चिन्तनं च मनोधर्मः	१५९
घटनाम्ना यथा पृथ्वी०	११	चिन्ताविषादहर्षाद्याः	१६०
घटाभावे घटाकाशो	२१२	चिन्मयाकारमतयो	२५१
घटावभासको दीपो	२८	चिन्मात्रममलमक्षय०	४७
घटोऽयमित्यत्र	१५१	चैतन्यं तदवच्छिन्नं	२१४
घनतरविमोहतिभिर०	५०	चैतन्यं तैजस इति	१६६
च		चैतन्यं व्यष्टयवच्छिन्नं	१५५
चक्षुर्भ्यां भ्रमशीलाभ्यां	१३	चैतन्यस्यैकरूपत्वात्	८
चतुर्धा सुविभज्याथ	१६७	छ	

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
छन्दः सिन्धुनिगूढ०	५०	जीवत्वमपि तथेदं	४२
छायया स्पृष्टमुष्णं वा	२४८	जीवन्तं जाग्रतीह	७७
ज		जीवन्मुक्तस्तु तद्विद्वान्	६३
जगत्स्पृष्टत्वपातृत्व०	२१४	जीवन्मुक्तस्य भगवन्	२४९
जगदाकारतयापि	४५	जीवन्मुक्तिपदं त्यक्त्वा	२५४
जगद्धेतोस्तु नित्यत्वं	१३१	जीवन्मुक्तिर्मुमुक्षोः	७९
जगद्विलक्षणं ब्रह्म	६५	जीवात्मना प्रवेशश्च	२९
जडप्रकाशकः सूर्यः	१९९	जीवात्मब्रह्मभेदं	९३
जडस्वभावश्चपलः	१८९	जीवात्मेति परात्मेति	२५५
जन्मानेकशतैः सदा०	१४४	जीवेश्वरेति वाक्ये च	२५६
जन्मानेकसहस्रेषु	१४१	ज्ञ	
जन्मान्तरकृतानन्त०	१४५	ज्ञातज्ञेयः संप्रणम्य	२५७
जन्मान्तरे मध्यमस्तु	१४२	ज्ञातृज्ञानज्ञेयभेदः	६२
जन्मास्तित्वविवृद्धयः	१७६	ज्ञातृज्ञानज्ञेयविहीनं	२२५
जरायुजाण्डजस्वेद०	१७२	ज्ञात्रादिकल्पनाभावात्	२३१
जलजासनादिगोचर०	५०	ज्ञात्रादिभावमुत्सृज्य	२३१
जले निक्षिप्तलवणं	२३१	ज्ञात्राद्यविलयेनैव	२३०
जहदजहतीति सा स्या०	३९	ज्ञात्वा देवं सर्वपाशा०	२३५
जाग्रत्यामन्तरात्मा	८५	ज्ञानं कर्मणि न स्यात्	४३
जातं मय्येव सर्वं	९४	ज्ञानं तदेवममलं	४४
जिह्वाया वरुणो दैवं	१६९	ज्ञाननिष्ठातत्परस्य	२३६

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
ज्ञानभूमिः शुभेच्छा	२४९	ततो मुमुक्षुर्भवबन्ध०	१६२
ज्ञानमहं ज्ञेयमहं	५०	ततो व्योमादिभूतानां	१६७
ज्ञानशास्त्रैकपरता	१२३	तत्कारणं यदज्ञानं	१५३
ज्ञानस्य वस्तुतन्त्रत्वे	१३५	तत्कार्यं सकलं तेन	२२८
ज्ञानस्याप्रतिबद्धत्वं	२३२	तत्तत्कालसमागता०	१२९
ज्ञानाज्ञानमयस्त्वात्मा	१९२	तत्तद्भूतिनिरोधेन	१२५
ज्ञानादेव तु कैवल्यं	१३२	तत्त्वंपदारथौ निर्णीतौ	३०
ज्ञानेन कर्मणो योगः	२३६	तत्त्वज्ञानोदयादूर्ध्वं	१४
ज्ञानेन्द्रियाणि निज०	१७४	तत्त्वमस्यादि वाक्यं च	३०
ज्ञानैकनिष्ठानिरतस्य	२३७	तत्त्वमस्यादिवाक्येषु	३१
इ		तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थं	२६
संस्कृतिहुंस्कृतिशिञ्जित०	५०	तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा	१५२
त		तत्त्वस्वरूपानुभवात्	६३
तं विक्रीणाति देहार्थं	१८६	तत्त्वातीतपदोऽहं	५१
तच्चापि पञ्चीकृत०	२१०	तत्त्वावबोधशक्त्या	४७
तज्ज्ञाः पश्यन्ति बुद्ध्या	८१	तत्पदं त्वंपदं चापि	२१९
ततः प्रामाणिकं पञ्ची०	१६८	तत्पदार्थस्त्वमर्थस्तु	२१५
ततः साधननिर्मुक्तः	१९	तत्प्रकारं प्रवक्ष्यामि	२४०
ततस्तत्संबभूवासौ	२५४	तत्राध्यस्तमिदं भाति	२४०
ततस्तद्भूतिनैश्चल्यं	१८	तत्रैव च समाख्यातः	७
ततोऽज्ञानस्य विच्छित्तिः	१८५	तत्सत्यं यत्रिकाले०	८३

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
तत्सर्वं खल्विदं ब्रह्म	१७५	तद्वैह्यवाहमस्मीत्यनु०	९१
तथा तत्त्वमसीत्यत्र चै०	२१७	तद्युक्तमखिलं वस्तु	६४
तथा तत्त्वमसीत्यत्र ना०	२१४	तद्वत्तत्त्वमसीति	३९
तथापि किञ्चिद्वक्ष्यामि	१७९	तद्वत्त्वयाप्यात्मन	१४७
तथा श्रवणजो बोधः	१३३	तद्वदेव चिदाभास०	२२८
तथैव दुःखं जन्तूनां	२०५	तद्वद्विषयसांनिध्यात्	२०७
तथैव परमं ब्रह्म	२१२	तद्विद्याविषयं ब्रह्म	२५६
तथैव प्रत्यगात्मापि	१७१	तन्मतं दूषयत्यन्यो०	१८७
तथैवान्योन्यभेदस्य	२१५	तपोभिः क्षीणपापानां	५७
तथैवैतज्जगत्सर्वं	१०५	तमः प्रधानप्रकृति०	१५७
तदन्तःकरणं वृत्ति०	१५९	तमेव सा धीर्मेति	१८४
तदप्यपञ्चीकृत०	२१०	तयोरुपाधिश्च वि०	२२१
तदर्थं वा त्वमर्थं वा य०	२१८	तयोरेव विरोधित्वं	१८५
तदर्थं वा त्वमर्थं वा स०	२१९	तस्माच्छ्रद्धा सुसंपाद्या	१३८
तदर्थस्य च पारोक्ष्यं	३०	तस्मात्क्रियान्तरं त्यक्त्वा	२३७
तदर्थस्य परोक्षत्वा०	२१५	तस्मात्तत्त्वमसीत्यत्र	२१९
तदर्थं च कथं तत्र	२१८	तस्मात्तितिक्षया सोढा	१२९
तदिदं कारणमेकं	४४	तस्मात्त्वं चाप्यप्रमत्तः	२४५
तदिदं भवति न युक्तं	४२	तस्मात्त्वमभयं नित्यं	२२५
तदिदं तादृशमीदृश०	३७	तस्मात्त्वयीदं भ्रमतः	१५१
तदेकवृत्त्या तत्स्थैर्यं	१२४	तस्मात्पदार्थशोधन०	३८

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
तस्मात्परं स्वकीयं	४३	तापत्रयं तीव्रमवेक्ष्य	१४१
तस्मात्सर्वशरीरेषु	४६	तापत्रयार्कसंतप्तः	२५
तस्मात्स्वतो यदि स्यात्	४२	तापैस्त्रिभिर्नित्यमनेकरूपैः	१४०
तस्मादज्ञानविच्छिद्यै	१८५	तावदेव नरः स्वस्थः	१४३
तस्मादनर्थस्य	११९	तावत्सत्यं जगद्भाति	५८
तस्मादनित्ये स्वर्गादौ	१३२	तितिक्षया तपो दानं	१२८
तस्मादन्नविकारित्वे०	१७३	तितिक्षोरेव विघ्नेभ्यः	१२८
तस्मादशेषसाक्षी	४६	तिर्यगूर्ध्वमधः पूर्णं	६४
तस्मादात्मा केवला०	२०२	तिष्ठत्येव स्वरूपेण	१९४
तस्मादावृतिविक्षेपौ	१८३	तिष्ठन्नोहे गृहेशो	७३
तस्मादेव तु बुद्धेः	१५९	तीर्त्वा मोहार्णवं हत्वा	६३
तस्माद्धि कार्यं न	२१०	तीव्रमध्यममन्दाति०	१४०
तस्माद्ब्रह्मात्मनोर्भेदः	२१२	तुच्छत्वान्नासदासीत्	७४
तस्मान्न कर्मसाध्यत्वं	१३१	तुर्यावस्थां सप्तभूमिं	२५२
तस्मान्न मानसो धर्मो	२०४	तेजः शब्दस्पर्शरूपैः	१६९
तस्मान्मुमुक्षोः	२३६	तेजोऽशक्ततया पाणी	१६९
तस्मान्मुमुक्षोरधिका	१२८	तेन बन्धोऽस्य जीवस्य	१८४
तस्मान्मोहनिवृत्तौ	४३	तेन स्वदौष्ट्यं परिमुच्य	१२६
तस्मिन्ब्रह्मणि विदिते	४४	तेनैव सर्वजन्तूनां	११५
तस्य कार्यतया जीव०	२२८	तेनोपलभ्यते शब्दः	१६८
तान्येव सूक्ष्मभूतानि	१६७	तैलधारावदच्छिन्न	२३०

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
त्यागः प्रपञ्चरूपस्य	१६	दुःखाभावः सुखमिति	२०६
त्रयमेवं भवेन्मिथ्या	१०	दुःखाभावस्तु लोष्टादौ	२०६
त्रिपञ्चाङ्गान्यथो वक्ष्ये	१५	दुःखिनोऽपि सुषुप्तौ त्वा०	१९१
त्वं प्रत्यस्ताशेषविशेषं	२२६	दुरदृष्टादिकं नात्र	२०४
त्वङ्मारुतांशकतया	१६९	दुष्पारे भवसागरे	१४६
त्वत्कटाक्षवरचान्द्र०	२४८	दूरादवेक्ष्यामिशिखां	११३
त्वमर्थमेवं निश्चित्य	२९	दृगाद्यविषये व्योम्नि	१७९
त्वयापि प्रत्यभिज्ञातं	२०६	दृश्यं यद्रूपमेतत्	९२
द		दृश्यं ह्यदृश्यतां नीत्वा	२१
दग्धृत्वादिकमयसः	४६	दृश्यते श्रूयते यद्यत्	६५
दन्तिनि दारुविकारे	४६	दृश्यधीवृत्तिरेतस्य	२५२
दमं विना साधु मनः	१२६	दृश्यन्ते दारुनार्यो	८२
दर्शयित्वा सुषुप्तौ तत्	२१६	दृश्यन्ते येन संदृष्टा	२३२
दशाच्चतुष्टयाभ्यासात्	२५०	दृश्यस्यापि च साक्षित्वात्	२३९
दहत्यलाभे निःस्वत्वं	११७	दृष्टः साक्षादिदानीं	८५
दानं ब्रह्मार्पणं यत्	७३	दृष्टान्तो नैव दृष्टः	६९
दिग्देशकालाद्यनपेक्ष्य	६६	दृष्टिं ज्ञानमयीं कृत्वा	१७
दिवान्धदृष्टेस्तु	१५१	देवर्षिपितृमर्त्यर्ण०	१४३
दीपाद्दीपो यथा तद्वत्	१८६	देशकालादिवैशिष्ट्यं	२२०
दुःखं च भोगकालेऽपि	२०५	देशिकवरं दयालुं	३५
दुःखप्रत्ययशून्यत्वात्	१९१	देहत्रयातिरिक्तोऽहं	२५४

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
देहस्त्रीपुत्रमित्रा०	७०	द्वैतवर्जितचिन्माले	२५४
देहस्य चेन्द्रियाणां	३८	ध	
देहस्यापि प्रपञ्चत्वात्	१५	धनं भयनिबन्धनं	११६
देहात्मबुद्धेर्विच्छित्यै	२३६	धनकान्ताज्वरादीनां	१२५
देहादावहमित्येव	१५९	धनेन मदबुद्धिः स्यात्	११७
देहादिः क्षीयते लोको	१३१	धन्यः कृतार्थस्त्वमहो	१४९
देहान्यत्वान्न मे जन्म०	६१	धर्माधर्ममयोऽहं	५१
देहेन्द्रियगुणान्कर्मा०	५९	ध्यानं समाधिरित्येव	२४५
देहेन्द्रियमनः प्राणा०	२८	ध्यानपूजादिकं लोके	१२४
देहेन्द्रियमनोबुद्धि०	५९	ध्यानशब्देन विख्याता	२४६
देहेन्द्रियादयो भावा	२७	न	
देहेन्द्रियादिदृश्यव्य०	४६	न कर्मणा न प्रजया	१३२
देहेन्द्रियादिधर्मा०	३८	न कर्म यत्किञ्चिदपेक्षते हि	१३५
देहोऽयं पितृभुक्तान्न	१७३	न कस्यापि स्वसद्भावे	१७८
देहोऽहमित्ययं मूढो	६	न कैवलाज्ञानमयो	१९२
दैवतदैत्यनिशाचर०	५१	न कोऽपि सम्यक्त्वाधिया	११५
दैवे च वेदे च गुरौ च	१३८	न क्लेशपञ्चकमिदं	३६
दोषोऽपि विहितः श्रुत्या	९	न च संन्यसनादेव	१२९
द्रष्टा श्रोता वक्ता	१७१	न चास्य कश्चिज्जनिता	१३०
द्रष्टृदर्शनदृश्यानां	१७	न चैकं तदन्यत्	९९
द्वयोरुपाध्योरेकत्वे	१६७	न चोर्ध्वं न चाधो	९८

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
न जाग्रन्न मे स्व०	९९	न स्वप्नजागरणयो०	२२१
न ज्ञानकर्मणोर्यस्मात्	१३७	न हि त्वं देहोऽसा०	२२३
न तथा विद्यते व्याप्तिः	१६८	न हि दुःखप्रदं वस्तु	२०३
न तु कृत्वैव मन्यामं	१२९	न हि प्रमाणान्तर०	१९३
न देशो न कालो	२४२	न ह्यत्र विषयः कश्चित्	२०६
न देहो न चाक्षाणि	२४२	न ह्यर्कः कुरुते कर्म	१७१
न प्रमादोऽत्र कर्तव्यो	२४४	नानात्वेन प्रतीतानां	१५४
न भूमिर्न तोयं	९७	नानायोनिसहस्रेषु	१६०
न माता पिता वा	९७	नानुभूतः कदाप्या०	१७७
न मेऽस्ति देहेन्द्रिय०	२३४	नानोपाधिवशादेव	५८
न वर्णा न वर्णाश्रमाचार०	९७	नान्तःप्रज्ञो नो ब०	२३४
न वेषभाषाभि०	२३५	नापेक्षते यदन्यद्य०	४०
न शङ्कनीयमित्यार्यैः	२१८	नाप्येष धर्मो मनसो०	२०४
न शब्दो न रूपं	२४१	नामरूपे पृथक्कृत्वा	२४१
न शास्ता न शास्त्रं	९८	नामादिविरहितोऽहं	५१
न शृङ्गं न कृष्णं	९८	नायाति प्रत्यगात्मा	७६
न सद्भव्यजातं	२४१	नावेद्यमपि परोक्षं	३७
न सांख्यं न शैवं	९८	नाशकत्वं तदुभयोः	१८५
न साक्षिणं साक्ष्यधर्मा०	२४९	नाशेषलोकैरनुभूयमानः	१५०
न सा तत्त्वमसीत्यत्र	२१७	नासतः सत उत्पत्तिः	१९५
न सावयव एकस्य	१७८	नासीत्पूर्वं न पश्चात्	७७

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
नास्म्यागन्ता नापि	२३३	निद्रा यथा पुरुषमप्रमत्तं	१८१
नाहं देहो नाप्यसुः	२३२	निद्रासूतशरीरधर्म०	२२१
नाहं भूतगणो देहो	४	निमित्तमप्युपादानं	१५७
नाहं योगी नो वि०	२३३	निमेषार्धं न तिष्ठन्ति	२०
नाहं स्थूलो नापि	२३३	निमेषोन्मेषयोर्वापि	२३६
नाहमिति वेत्ति योऽसौ	३५	नियमो हि परानन्दो	२४६
निखिलं दृश्यविशेषं	४७	निरस्तातिशयानन्दं	३२
निखिलमपि वाच्यमर्थं	३९	निरस्तातिशयानन्दः	२९
निगमगिरा प्रतिपाद्यं	४२	निरस्ताशेषसंसार०	२९
निगमाच्चार्थवाक्येषु	४	निरामयो निराभासो	६
निगमेषु निश्चितार्थं	४१	निरुपाधिभ्रमेष्वस्मिन्	१७९
नित्यमात्मस्वरूपं हि	३	निरोधः सर्ववृत्तीनां	२४६
नित्यशुद्धविमुक्तैक०	६१	निर्गुणस्य गुणाधानं	१३१
नित्यानन्दस्वरूपोऽहं	२४८	निर्गुणो निष्क्रियो नित्यो	६
नित्यानन्दाखण्डैकरसं	२२६	निर्गुणो निष्क्रियो नित्यो	६१
नित्यानित्यपदार्थबो०	१३६	निर्णतमतजातानि	१९३
नित्यानित्यपदार्थवि०	१०६	निर्ममत्वं स्मृतं येन	१२४
नित्यानित्यविवेकश्च	१४४	निर्मलो निश्चलोऽनन्तः	६
नित्याभ्यासादृते प्राप्तिः	१५	निर्विकल्पं परं ब्रह्म	२४०
नित्याहितेन वित्तेन	११८	निर्विकल्पकसमाधि०	२३९
निद्रागाढतमोवृत्तः	१४७	निर्विकल्पसमाधियों	२४५

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
निर्विकारं निराकारं	२४३	नैव प्रत्यग्जायते वर्धते नो	१७६
निर्विकारतया वृत्त्या	१८	नैवान्यसाधनापेक्षा	१३३
निर्विकारो निराकारो	६	नैवास्ति काचन भिदा	२२२
निर्विशेषं निराभासं नि०	२४३	प	
निर्विशेषं निराभासम०	२२०	पक्षावभ्यस्य पक्षी	८६
निपिथ्य निखिलोपाधीन्	६१	पञ्चकोशादियोगेन	५९
निषेधनं प्रपञ्चस्य	१८	पञ्चप्राणमनोबुद्धि०	५८
निष्कलं निष्क्रियं शान्तं	१३१	पञ्चानामेव भूतानां	१६४
निष्कलङ्कं निरातङ्कं	२४३	पञ्चीकृतमहाभूत०	५८
निष्ठमग्निना पात्रं	१४२	पञ्चीकृतेभ्यः ग्वादिभ्यः	१७२
नृजन्म जन्तोरतिदुर्लभं	१४२	पदान्तरेण सिद्धायां	२१९
नेति नेतीत्यरूपत्वात्	२५६	पदार्थमेव जानामि	२६
नेष्यते तत्प्रकारं ते	२०८	परजीवभेदबाधक०	५१
नोऽकस्मादार्रमेषः	७९	परत्र पूर्वदृष्टस्य	१७७
नोत्पद्यते विना ज्ञानं	४	परद्रव्यपरद्रोह०	१६२
नोदेति नास्तमायाति	२५३	परप्रयुक्तेन चिर०	२५०
नो देहो नेन्द्रियाणि	९२	परप्रेमास्पदतया	२८
नैकधीविषयत्वेन	१६६	परब्रह्मवदाभाति	२५२
नैतदन्यतरं ब्रह्म	१३०	परस्परविरुद्धत्वात्	२३६
नैतस्मात्कर्मणः कार्यं	१८४	परित्यज्य विरुद्धांशं	२२०
नैवेद्यं ज्ञानगर्भं	७२	परिपक्वं मनो येषां	२१

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
परिपक्वमानसानां	४५	पुरानुभूतो नो चेत्तु	१९७
परिपूर्णचिदाकाशे	२५१	पुरुषत्वं वदत्यस्य	१८७
परिश्रान्ततया गाढ०	२५२	पुरुषत्वेन वै स्थाणुः	१२
परे ब्रह्मणि तात्पर्य०	२२९	पुरो दृष्टे हि विषये	१७७
परोक्षत्वापरोक्षत्वा०	२२०	पूर्ण एव सदाकाशो	२१२
परोक्षत्वापरोक्षत्वस०	२२०	पूर्णात्मा नात्मभेदा०	८२
पश्यतस्त्वहमेवेदं	२२५	पोतेन गच्छतः पुंसः	१२
पश्यन्ति स्वप्रवह्लोकं	२५२	प्रकाशकत्वादेतेषां	१५८
पश्यन्त्याराममस्य	७८	प्रकाशोऽर्कस्य तोयस्य	६०
पायोर्मृत्युरुपस्थस्य	१७०	प्रचण्डातपमध्यस्थ०	२२८
पिण्डीभूतं यदन्त	८०	प्रतिपदमहमादयो	१९९
पित्तज्वरार्शः क्षयगुल्म०	१०८	प्रत्यक्त्वपरोक्षत्वे	३९
पीतत्वं हि यथा शुभ्रे	१२	प्रत्यक्परोक्षतैकस्य	३१
पुंसः प्रधानसिद्धयर्थं	१३७	प्रत्यक्प्रत्ययसंतान	१२२
पुंसस्तथानाचरण०	१२४	प्रत्यक्षः सर्वजन्तूनां	१८७
पुण्यक्षये पुण्यकृतो नभस्थैः	१०९	प्रत्यक्षादिविरोधः स्यात्	२१६
पुत्राभिन्नकलत्रादि०	१४२	प्रत्यक्षाद्यनवगतं	४१
पुत्रवित्तादयो भावा	२८	प्रत्यक्षेणानुभूतार्थः	१४८
पुत्राद्विशिष्टा देहेऽस्मिन्	१८६	प्रत्यगभिन्नमखण्ड	२३८
पुमानजातनिर्वेदो	१२१	प्रत्यग्बोधो य आभाति	३०
पुरस्थ एव विषये	१७९	प्रत्यग्ब्रह्मविचारपूर्व०	१३२

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
प्रत्यभिज्ञायते सर्वैः	२०६	प्राणकर्मेन्द्रियैर्देहः	१६५
प्रत्यभिज्ञायमानत्वात्	१९७	प्राणसंयमनं चैव	१६
प्रत्याहारः स विज्ञेयो	२४६	प्राणायामाद्भवति मनसो	१२७
प्रदृश्यते वस्तुनि यत्र	१०६	प्राणेनाम्भांसि भूयः	९१
प्रब्रवीत्युभयात्मत्वं	१९१	प्रादेशमालः परिहृ०	१५१
प्रभवति न हि कुम्भो	१९५	प्रापश्यद्विश्चमात्मा	८०
प्रमाणपूर्वकं धीमान्	२४७	प्राभाकरस्तार्किकश्च	१९०
प्रमाणसंशयो यावत्	२३०	प्रायः प्रवर्तकत्वं	४०
प्रमाणासौष्टववृत्तं	१३५	प्रायोऽकामोऽस्तकामो	८०
प्रयोजनं तितिक्षायाः	१२९	प्रारब्धकर्मवेगेण	३२
प्रयोजनं संप्रवृत्तेः	१०४	प्रियत्वेन मतं यत्तु	२०१
प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्वे	१३६	प्रियेषु स्वेषु सुकृत०	२५७
प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च य०	२०२	प्रीतिमात्नात्कथं पुत्र	१८६
प्रश्नः समीचीनतरस्तवायं	१५०	प्रोक्तोऽपि कर्मकाण्डेन	८
प्रसन्ने सति चित्तेऽस्य	१२६		
प्रसिद्धिरात्मनोऽस्त्येव	१७८	फ	
प्राक्पश्चादस्ति कुम्भा०	८४	फणधरभूधरवारण	५१
प्राणासीन्द्रावरूपं	७५		
प्राच्योदीच्याङ्गसद्भावे	१२२	ब	
प्राज्ञत्वमस्यैकाज्ञान०	१५६	बद्धं प्रवृत्तितो विद्धि	१८३
प्राणः प्राग्गमनेन	१६४	बद्धो भवामि नाहं	५१
		बधिरोऽहं च काणोऽहं	१८८
		बन्धमुक्तं ब्रह्मनिष्ठं	१४५

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
बन्धश्च मोक्षो मनसैव	१६१	ब्रह्मचर्यमहिंसा च०	१२२
बन्धो जन्मात्ययात्मा	७५	ब्रह्मचर्यमहिंसा च सा०	१२८
बहिरङ्गं श्रुतिः प्राह	१४०	ब्रह्मचर्यादिभिर्धर्मैः	१२५
बहिरात्मा ततः स्थूल०	१७४	ब्रह्मणः सर्वभूतानि	९
बहिर्यात्यन्तरायाति	१८९	ब्रह्मत्वमेव तस्मा०	३५
बहुकालं समाधाय	२४७	ब्रह्मात्मनोस्तत्त्वमसी०	२१२
बहुभिः किमेभिरुक्तै०	५३	ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानं	१०४
बाधते तद्गताज्ञानं	२२८	ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञाना०	१४०
बालकल्पितनैल्येन	१७७	ब्रह्मादिस्थावरान्तेषु	३
बाल्यादिनानावस्था०	१८८	ब्रह्मादिस्थावरान्तेषु	१२३
बाह्यमाभ्यन्तरं चेति	१२४	ब्रह्मानन्दरसावेशा०	२४३
बाह्यानित्यसुखासक्तिं	६३	ब्रह्मानन्दरसास्वाद	२२६
बिम्बभूतपरब्रह्म	२२८	ब्रह्मैव नित्यमन्यत्तु०	१०५
बीजान्यग्निप्रदग्धानि	२३६	ब्रह्मैव सर्वनामानि	९
बुद्धिकल्पितमालिन्य	२३७	ब्रह्मैवास्मीति या वृत्तिः	२४६
बुद्धिस्तथैव सत्त्वात्मा	१७९	ब्रह्मैवास्मीति सद्बुद्ध्या	१८
बुद्धेः सूक्ष्मत्वमायाति	२२९	ब्रह्मैवाहं चिदेवाहं	२५५
बुद्धेरज्ञानकार्यत्वात्	१९०	ब्रह्मैवाहमहं ब्रह्म	२२६
बुद्ध्यादिवेद्यविलया०	१९७	ब्रह्मैवाहं समः शान्तः	६
बुद्ध्यादिसकलं सुप्तौ	१९४	भ	
बोधोऽन्यसाधनेभ्यो हि	५७	भक्तिरहं भजनमहं	५१

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
भगवन्करुणासिन्धो	१४५	भ्रान्योदितद्वैत०	२११
भवाननात्मनो धर्मान्	१४७	म	
भागं विरुद्धं संत्यज्य	२१९	मर्त्यत्वं त्वयि कल्पितं	१५०
भागलक्षणया सम्यक्	२२०	मर्त्यत्वसिद्धेरपि पुंस्त्वसिद्धेः	१५०
भाववृत्त्या हि भावत्वं	१९	मर्त्यस्य मम जन्मादि०	१४८
भावितां ताव्रवेगेण	२०	मदोद्धतिं मान्यतिरस्कृतिं	१०७
भीत्या रोदित्यनेन	८८	मध्यप्राणं सुषुप्तौ	७८
भुञ्जानः स्वप्नराज्यं	७७	मनः प्रसादः पुरुषस्य	१६४
भूतेष्वात्मानमात्म०	८४	मनः प्रसादसिद्धयर्थं	१२२
भूमिकाव्रितयाभ्यासात्	२५०	मनसो धारणं चैव	२४६
भूमिकापञ्चकाभ्यासात्	२५०	मनस्तु सर्वं जानाति	१८९
भूम्यंशकतया पायुः	१६९	मनस्यपि च बुद्धौ च	१५९
भूयो जन्माद्यप्रसक्तिः	२३५	मनो मनोमयः कोशो	१६०
भेदो न विद्यते वस्तु०	२०८	मनो ह्यमुष्य प्रवणस्य	१६०
भोगकालेऽपि भोगान्ते	२०५	मयि सुखबोधपयोधौ	५३
भोगकाले भवेन्नृणां	२०५	मयि सुखबोधपयोधौ	२४८
भोगेन मत्तता जन्तोः	११७	मलिनस्यैव संस्कारो	१३०
भोग्ये नरः कामजये०	११६	महत्त्वे सर्ववस्तूनां	१३
भ्रान्त्या ब्रह्मणि भेदोऽयं	२२२	महाप्रपञ्चावच्छिन्नं	१७५
भ्रान्त्या मनुष्योऽहमहं	१७६	मातङ्गव्याघ्रदस्यु०	८९
भ्रान्त्या यत्र यदध्यास	१७७	मात्रादिलक्षणं किन्तु	१९२

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
मानं प्रबोधयन्तं	४०	मोक्षस्य कालोऽस्ति	१४१
मानान्तरविरोधे तु	३१	मोक्षस्य साधनमिति	१३३
मानान्तरोपरोधा०	३९	मोक्षाधिकारी संन्यासी	१३३
मान्योऽहमस्मि महतां	५२	मोक्षेच्छया यदहरेवे	१३६
मायाकार्यैस्तिरोभूतो	१७८	मोहान्धकारहरणं	५४
मायाध्यासाश्रयेण	८९	य	
मायोपहितचैतन्यं	१५४	यं न प्रकाशयति किञ्चि०	२००
मायोपाधिर्जगद्योनिः	३१	यं भान्तं चिद्धनैकं	९१
मार्गं प्रयातुर्मणिलाभवन्मे	१४१	यः कश्चित्सौख्यहेतोः	७२
मिथ्यासंबन्धतस्तत्र	१५३	यः प्रैत्यात्मानभिज्ञः	९०
मुक्तसङ्गाय शान्ताय	२४८	यः सत्त्वाकारवृत्तौ	८०
मुक्तस्येश्वररूपत्वात्	१३९	यः समस्तार्थजालेषु	२५३
मुक्तिश्रीनगरस्य	१२०	यः साक्षिलक्षणो बोधः	२८
मुखमात्रं भवेत्तद्व०	२२८	यः स्फुरति विम्बभूतः	३६
मुख्यगौणादिभेदेन	२२७	यः स्वप्नमद्राक्षमहं	१९९
सुसुक्ष्मां परित्याज्यं	१३२	य एष देहो	२२३
सुसुक्ष्मोर्लतः कार्यौ	२३१	यजनयजमानयाजक०	५२
मूढा अश्रुतवेदान्ता	१८५	यजायते वस्तु	२२३
मूढानां प्रतिबिम्बादौ	१८०	यज्ज्ञानात्सर्वविज्ञानं	२९
मूलाज्ञानविनाशेन	२५१	यत एवमतो युक्ता	१९१
मृदादिकारणं नित्यं	१०५	यतस्ततो ब्रह्म सदा०	२२२

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
यतस्तस्मात्तु पुत्रादेः	१९३	यथाकाशो हृषीकेशो	५८
यतस्तस्मादिन्द्रियाणां	१८८	यथा कुवलयोल्लास०	२०७
यतो वाचो निवर्तन्ते	१६	यथा तथा पुत्रकलत्रमि०	१११
यत्कार्यरूपेण यदी०	२०९	यथा तथैव सा वृत्तिः	२३१
यत्किञ्चिद्भ्रात्यसत्यं	८३	यथा तरङ्गकल्लोलैः	११
यत्किञ्चिन्नामरूपात्म०	७९	यथा प्रसुप्तिप्रतिभा०	१८१
यत्ततो विम्व आनन्दः	२०५	यथा मृदि घटो नाम	१०
यत्तस्मादसतः सर्वं	१९३	यथा रज्जुं परित्यज्य	१५
यत्प्रीत्या प्रीतिमात्रं	७१	यथार्थदर्शनं वस्तु	११६
यत्न जाता जरायुभ्यः	१७२	यथार्थवादिता पुंसां	१३९
यत्र नान्यत्पश्यतीति	२२२	यथा लूतानिमित्तं च	१५७
यत्र नासन्न सच्चापि	२५३	यथावद्देदबुद्ध्येदं	२५२
यत्र यत्र मनो याति	१८	यथा वस्तु तथा ज्ञानं	१३५
यत्र यत्र मृतो ज्ञानी	२५७	यथा वृक्षविपर्यासो	१२
यत्राज्ञानान्द्रवेद्वैतं	९	यथा शशी जले भाति	१४
यत्रात्मनोऽकामयि०	१९८	यथा समाधितितयं	२४०
यत्रानन्दाश्च मोदाः	८७	यथास्थितमिदं सर्वं	२५३
यत्राकाशावकाशः	८३	यथैव दिग्विपर्यासो	१३
यत्रास्ति लोके गतितार०	११०	यथैव मृण्मयः कुम्भः	११
यत्रोपशुक्ले विषयान्	१७४	यथैव व्योम्नि नीलत्वं	१०
यत्स्वप्रकाशमस्त्रि०	२२३	यथैव शून्ये वेतालो	११

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
यदनाद्यन्तमव्यक्तं	१७५	यद्वन्मृदि घटभ्रान्तिं	१०
यदानन्त्यं प्रतिज्ञाय	२९	यन्न स्वबन्धोऽभिमतो	१३६
यदालम्बो दरं हन्ति	१०३	यन्मूलं सर्वभूतानां	१७
यदास्त्युपाधिस्तद०	२११	यमस्य कामस्य च	११३
यदिदं परमं सत्यं	२२३	यमालये वापि	११३
यदि वा परेण साम्यं	४२	यमावलोकोदितभोति०	१०८
यदृष्ट्वा नापरं दृश्यं	६४	यमेषु निरतो यस्तु	१६२
यद्भासा भास्यतेऽर्कादि	६४	यमोऽयमिति संप्रोक्तो०	२४५
यद्यत्स्वाभिमतं वस्तु	२५७	यमोऽसतामेव क०	११४
यद्यदुक्तं ज्ञानशास्त्रे	१२५	यमो हि नियमस्त्यागो	१६
यद्यदृष्टं भ्रान्तिमत्या	२२५	यल्लाभान्नापरो लाभः	६४
यद्यन्निष्पाद्यते कर्म	१६५	यस्मात्परमिति श्रुत्या	७
यद्यस्ति चात्मा किमु	१९४	यस्माद्वावत्प्रियं स्यात्	७१
यद्यारोपणमुभयो०	४१	यस्मान्न सोऽयमसतो	४५
यद्येन वर्धते तेन	१८४	यस्मिन्मिहिरवदुदिते	४३
यद्वच्छ्रीखण्डवृक्ष०	६९	यस्मिन्सर्वाणि भूतानि	१०
यद्वत्पीयूषरश्मौ	८२	यस्य कस्यापि योगेन	२०७
यद्वत्सुखदुःखानां	४६	यस्य चित्तं निर्विषयं	१६३
यद्वत्सौख्यं रतान्ते	८७	यस्य देहादिकं नास्ति	२५४
यद्वदग्रौ मणित्वं हि	१३	यस्य नाहंकृतो भावो	२५३
यद्वदयो रसविद्धं	४२	यस्य प्रपञ्चभानं न	२५५

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
यस्य प्रसादादहमेव विष्णु०	२५	यो विम्बभूत आनन्दः	२०५
यस्य प्रसादेन विमुक्तसङ्गाः	१४९	यो यो दृग्गोचरोऽर्थो	८९
यस्येदं सकलं विभाति	१९६	योऽहं ममेत्याद्य०	२४४
यस्यैतद्विद्यते सर्वं	१२३	र	
यात्येव विषयानन्दो	२०५	रक्षन्प्राणैः कुलायं	८८
यावद्यावच्च सद्बुद्धे	२५७	रक्षा तितिक्षासदृशी	१२७
यावन्न तत्त्वंपदयोः	२१३	रक्षाविधानशिक्षा	५२
यावन्न तर्केण	२३०	रजसस्तमसश्चैव	१८४
यावन्नाश्रयते रोगो	१४३	रजस्तमोभ्यां मलिनं	१६१
यावान्पिण्डो गुडस्य	८४	रजोदोषैर्युक्तं	१६१
युक्त्यात्मानात्मनोः	१८५	रज्जुरूपे परिज्ञाते	१५
येन नाराधितो देवो	१२२	रज्जुसर्पवदात्मानं	६०
येनानुभूयते सर्वं	१९७	रज्जोः स्वरूपाधिगमे	२११
येषां वृत्तिः समावृद्धा	१९	रज्जोस्तु तत्त्वमनवेक्ष्य	१४७
येषामाशा निराशा स्यात्	१२०	रज्ज्वज्ञानात्क्षणेनैव	८
ये हि वृत्तिं जहत्येनां	१९	रज्ज्वज्ञानान्द्रुजङ्गस्त०	९२
ये हि वृत्तिं विजानन्ति	१९	रज्ज्वादेरुरगाद्यैः	४४
योगं समारोहति	२३८	रत्ने यदि शिलाबुद्धिः	११६
योगमभ्यस्यतो भिक्षोः	१२९	रवेर्यथा कर्मणि साक्षि०	२४९
योगारूढस्य सिद्धस्य	२३८	रागद्वेषभयादीनां	२५३
यो जागर्ति सुषुप्तिस्थो	२५३	रागेच्छासुखदुःखादि	६०

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
राजसीं तु क्रियाशक्तिं	१६५	वक्ष्ये तुभ्यं ज्ञानभूमिः	२४९
राज्ञो भयं चोरभयं	११७	वदन्तमेवं तं शिष्यं	१४६
रुद्रस्त्वहंकृतेदैवं	१७०	वनस्य व्यष्ट्यभिप्रायात्	१५५
रूपं रूपं प्रतीदं	८१	वपुरिदमन्नमयाख्यः	३६
रूपज्ञानं यथा सम्यक्	१३५	वपुरिन्द्रयादिविषये	४५
रूपवर्णादिकं सर्वं	६२	वपुस्तुषादिभिः कोशैः	५९
रूपाणामवलोकं	४१	वर्णाश्रमरहितोऽहं	५२
रूपादिमान्यतः पिण्डः	२७	वस्तु तावत्परं ब्रह्म नि०	१३५
ल		वस्तु तावत्परं ब्रह्म स०	१५३
लक्षणलक्ष्यमयोऽहं	५२	वस्तुन्यवस्त्वारोपो यः	१५३
लक्षणा ह्युपगन्तव्या	२१७	वस्त्वन्तरस्या भावेन	२०८
लक्षयत्यनया सम्यक्	२२०	वाक्यार्थ एव ज्ञातव्यः	२१३
लक्ष्यते प्रतिबिम्बेन	२०५	वाक्यार्थत्वे विरोधोऽस्ति	२१५
लब्ध्वा सुदुर्लभतरं	१४२	वाक्यार्थत्वे विशिष्टस्य	२१६
लयस्तमश्च विक्षेपो	१९	वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र ब्र०	२१८
लिङ्गं चानेकसंयुक्तं	८	वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र वि०	२१४
लिङ्गमित्युच्यते स्थूला०	१६५	वाचः साक्षी	२३३
लोकान्तरे वात्र गुहान्तरे	१५२	वाचो यस्मान्निवर्तन्ते	१६
लोके भोजः स एव	७४	वाच्यार्थमत्यजन्त्या	३९
लोभः क्रोधश्च डम्भश्च	११८	वाच्यार्थस्य तु सर्वस्य	२१८
व		वाच्यैकत्वविवक्षायां	२१३

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
वाद्यान्नादानुभूतिः	८४	विधिरेव न प्रवृत्तिं	४०
वायुनोच्चालितो वृक्षो	१६५	विनिषिध्याखिलं दृश्यं	२३७
वायोरभिस्तथैवाग्नेः	१५८	विपरीतात्मतास्फूर्तिं०	२३५
वाय्वर्कवह्नीन्द्रमुखान्	१०९	विपरीतार्थधीर्वावत्	२४४
विक्षेपनाम्नी रजसस्तु	१८१	विरहितकाम्यनिषिद्धो	४०
विक्षेपशक्त्या परिचो०	१८२	विराड्ङ्हिरण्यगर्भश्च	२५६
विच्चारणाद्युभेच्छाभ्यां	२५०	विरुद्धधर्माक्रान्तत्वात्	२१६
विजातीयशरीरादि	२३०	विरुद्धांशपरित्यागात्	२१७
विजिज्ञास्यतया यच्च	२९	विरुद्ध्यते भागमात्रो	२१७
विज्ञातपरमार्थानां	२३७	विरूपतां सर्वजनादवज्ञां	१०८
विज्ञानं यज्ञं तनुते	१९०	विवदन्ति प्रकारं तं	१८६
विज्ञानं विज्ञानविदां	२५५	विवर्तस्यास्य जगतः	२०८
विज्ञानमयकोशः स्यात्	१५९	विविक्तदेश आसीनो	६२
विज्ञानमयकोशेऽयं	१५९	विविधोपाधिविमुक्तं	३८
विज्ञानमयादन्यं	१९१	विवेकजां तीव्रविरक्तिमेव	१२१
विदिताविदितान्योऽहं	२३८	विवेकवानप्यतियौक्ति०	१८०
विदित्वा सच्चिदानन्दं	२५१	विवेकिनो विरक्तस्य	१३२
विद्यमानस्य मिथ्यात्वं	१४८	विवेको जन्तूनां	१४९
विद्यां चाविद्यां चेति	१३६	विशीर्णकार्यकरणो	३१
विद्वन्मृत्युभयं जहीहि	१४६	विशेषणं तु व्यावृत्त्यै	२०८
विद्वानहमिदमिति वा	२३९	विशेषणविशेष्यत्व०	२१५

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
विश्वं नेति प्रमाणाद्वि०	९३	वैश्वानरो विश्वनरे०	१७३
विश्वस्य वृद्धिं स्वयमेव	११४	व्यवहारस्य दशेयं	४७
विश्वोऽस्मिन्स्थूलदेहेऽल	१७३	व्यष्टिरेषास्य विश्वस्य	१७३
विषयः शुद्धचैतन्यं	१०४	व्यष्टिर्मलिनसत्त्वैषा	१५५
विषयव्यापृतिं त्यक्त्वा	१२२	व्यापारं देहसंस्थः	९१
विषयेभ्यः परावृत्तिः	४	व्यापृतेष्विन्दियेष्वात्मा	५९
विषयेष्वात्मतां दृष्ट्वा	१८	व्याप्यव्यापकता मिथ्या	९
विस्मृत्य वस्तुनस्तत्त्वं	१५२	व्युत्क्रमेण तदुत्पत्तेः	२०८
वृक्षच्छेदे कुठारः	९०	ब्रीह्याद्योषधयः सर्वाः	१७२
वृत्तिविस्मरणं सम्यक्	२४७		
वृत्तेर्दृश्यपरित्यागो	१३७	श	
वृत्तौ चिरानुभूतान्तं	२५१	शक्त्या निर्मोक्ततः स्वा०	७३
वेदान्तवाक्यानुगुणं	२२९	शक्त्या महत्यावरणाभि०	१८१
वेदान्तशास्त्रसिद्धान्तं	१०३	शब्दादिविषयेभ्यो यो	१२२
वेदावसानवाचा	३८	शमदमविरहितमनसां	५२
वेदेनाप्यसदेवेदं	१९२	शमादिषट्कसंपत्तिः	१०५
वेदोऽनादितया वा	४०	शमो दमस्तितिक्षोप०	१२१
वेदोऽनादिरमुष्य	४१	शरणं न भवति जननी	५३
वैराग्यरहिता एव	१२१	शरीरकरणग्रामा	१७०
वैराजव्याष्टिरूपं	७२	शरीरतद्योगतदीय०	२२५
वैलक्षण्यं च सामग्योः	१३३	शान्ताशेषविशेषांशः	२५२
		शास्त्रविद्रुणदोषज्ञः	१४१

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
शास्त्रसज्जनसंपर्क०	२५०	श्रान्तं स्वान्तं सबाह्यं	८७
शास्त्रार्थकोविदैरर्थो	२१४	श्रीगुरुचरणद्वन्दं	३५
शिरो विवेकस्त्वत्यन्तं	१४४	श्रीमद्भिरुक्तं सकलं	१४८
शिवः शैवागमस्थानां	२५५	श्रीहरिं परमानन्दं	३
शिव एव गुरुः माक्षात्	१४५	श्रुते दृष्टेऽपि वा भोग्ये	११५
शिवप्रसादेन विना	१४९	श्रुत्याचार्यप्रसादेन	३१
शिष्टान्नमीशाचनं०	१६३	श्रुत्याभिदेवतामेव	१८८
शुक्तर्वाधा न खल्वस्ति	१५३	श्रुत्या निरुक्तं सुखतारतम्यं	१०९
शुद्धं बुद्धं तत्त्वसिद्धं	२४३	श्रुत्या निवारितं चूनं	९
शुद्धचैतन्यरूपत्वं	१९८	श्रुत्यान्योऽन्तर आत्मा	१८९
शुद्धोऽहं बुद्धोऽहं	२३८	श्रुत्याप्येकत्वमनयोः	२१६
शुश्रूषया सदा भक्त्या	१४५	श्रुत्या सत्त्वपुराणानां	१६३
शृणु वक्ष्यामि सकलं	१९४	श्रुत्युक्तमव्ययमनन्तं०	२२४
शृणुष्वावहितो विद्वन्	२१३	श्रुत्युक्ताः षोडशकलाः	१९९
शौक्ल्याद्व्यावर्तते नीले०	२१५	श्रुत्युक्तार्थावगाहाय	१३९
श्रद्धाभक्तिपुरःसरेण	२२७	श्रुत्योदितस्ततो ब्रह्म	२२९
श्रद्धाभक्तिमतीं	११९	श्रुत्यैव न ततस्तेषां	२०८
श्रद्धावतामेव सतां	१३८	श्रेयः प्रेयश्च लोके	७१
श्रद्धाविहीनस्य तु	१३८	श्रेष्ठं पूज्यं विदित्वा मां	१२५
श्रवणं मननं ध्यानं	२२९	श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वा०	१५८
श्रवणादिभिर्बुद्धीप्तं०	६५	श्रोत्रादिपञ्चकं चैव	१५८

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
श्रोत्रियो ब्रह्मनिष्ठः	१४४	संसारदावपावक०	३५
श्लेष्मोद्गारिसुखं	११२	संसारबन्धनिर्मुक्तिः कथं	४
ष		संसारबन्धनिर्मुक्तिः कदा	१२५
पङ्भावविरहितोऽहं	५२	संसारमृत्योर्बलिनः	१२०
पङ्भूमिकाचिराम्ब्यासात्	२५०	स एव सद्यस्तरति	१४२
स		सच्चिदात्मन्यनुस्यूते	५८
संकल्पवानहं चिन्ता०	१८९	सच्चिन्तनस्य संबाधो	१२५
संकल्पानुदये हेतुः	११६	सजातीयप्रवाहश्च	१६
संकल्पान्मन इत्याहुः	१५९	सतामपि पदार्थस्य	११७
संघातोऽपि तथा नाहं	२७	सति कोशशक्त्युपाधौ	३७
संजाताहं कृतित्यागः	१२४	सति तमसि मोहरूपे	५४
संघौ जाग्रत्सुषुप्त्यो०	८८	सति प्रपञ्चे जीवे वा	२१७
संन्यस्य तु यतिः कुर्यात्	१३७	सति सकलदृश्यबाधे	३७
संन्यसेत्सुविरक्तः स्यात्	१३७	सतो भिन्नमभिन्नं वा	१५४
संपन्नोऽन्धवदेव	११८	सत्कर्मक्षयपाप्मनां	१२०
संप्रीतिमक्ष्णोर्वदन०	१४५	सत्यं जगदिति भानं	४५
संबन्धानुपपत्त्या च	२१७	सत्यं ज्ञानमनन्तं	४३
संयोज्य स्थूलतां यान्ति	१६७	सत्यं निर्ममता स्थैर्यं	१२३
संवित्सुखात्मकोऽहं	५२	सत्यमाह भवानत्र	२६
संसर्गो वा विशिष्टो वा	३०	सत्यमित्युच्यते ब्रह्म	१२४
संसारः स्वप्रतुल्यो हि	५८	सत्यर्थेऽपि च नोदेति	२०४

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
सत्यानन्दस्वरूपं	२७	समाधौ क्रियमाणे तु	१९
सत्युपाध्येरभिन्नत्वे	१५६	सम्मिता इन्द्रियस्थाने०	१७०
सत्त्वं चित्तत्वं तथा नन्द०	२०७	सभ्यकप्राबोधयत्तत्त्वं	१५३
सत्त्वचित्तवानन्दतादि०	२०८	सभ्यक्समाधिनिरतैः	२२४
सत्त्वचित्तवानन्दतादि०	१९८	सभ्यग्विज्ञानवान्योगी	६३
सत्त्वप्रधाने चित्तेऽस्मिन्	२०४	सर्गं वक्तव्यस्य तस्मा०	१०५
सत्त्वापत्तिश्चतुर्थी स्यात्	२४९	सर्गस्थितिप्रलयहेतु०	२५
सदयं ह्येष एवेति	२०६	सर्पत्वेन यथा रज्जू	१२
सदसद्भयामनिर्वाच्य०	१५३	सर्वं पुरुष एवेति	७
सदा सर्वगतोऽप्यात्मा	५९	सर्वं ब्रह्मेति विज्ञानात्	१६
सदैव वासनात्यागः	४	सर्वं सर्वगतं शान्तं	२५७
सदैवात्मा विशुद्धोऽपि	११	सर्वगं सच्चिदानन्दं	६५
सद्भावे लिङ्गमेतस्य	१५४	सर्वज्ञत्वं परेशत्वं	२९
सद्भिः स एव विज्ञेयः	२३१	सर्वज्ञत्वेश्वरत्वादि०	१५५
सन्मात्रवस्तुनो भावे	२३१	सर्वज्ञोऽप्रतिबद्ध०	१८३
समष्टिः स्यात्तरुगणः	१६६	सर्वदाप्यासमित्येव	१९८
समष्टिरूपमज्ञानं	२१८	सर्वमात्मतया ज्ञातं	१४
समष्टेरपि च व्यष्टेः	१६७	सर्वमेतद्यथापूर्वं	१४९
समस्तेभ्यो रजोशेभ्यो	१६४	सर्ववेदान्तसिद्धान्त०	२५८
समाधिः क्रः कतिविधः	२२७	सर्वस्य दाहको वह्निः	१९७
समाधिसुप्त्योर्ज्ञानं	२३१	सर्वस्यानित्यत्वे	१०५

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
सर्वाकारं सर्वमसर्वं	२२६	साध्वी ते वचनव्यक्तिः	२६
सर्वात्मभावो विदुषो	२२४	साभासं व्यष्ट्युपहितं	१७३
सर्वानर्थस्य तद्बीजं	१८२	सामग्येश्चोभयोस्तद्वत्	१३४
सर्वानुन्मूल्य कामान्	७९	सामानाधिकरण्यं तद०	३८
सर्वे नन्दन्ति जीवा	८५	सामानाधिकरण्यं वा	१९२
सर्वेन्द्रियाणां गति०	१२७	सार्वभौमादिब्रह्मान्त	२०४
सर्वेशत्वस्वतन्त्रत्व०	२१५	सालोक्यसामीप्यसरूपता	१०९
सर्वोपरमहेतुत्वात्	१५५	सावयवस्य क्षीरादेः	१३१
सर्वोऽपि व्यवहारस्तु	११	सिद्धं यत्सर्वभूतानि	१७
सर्वो विरुद्धवाक्यार्थः	२१७	सिद्धान्तोऽध्यात्मशास्त्राणां	२५७
स वस्तुधर्मो नो	२०३	सिद्धेश्चित्तसमाधान०	१३९
सविकल्पसमाधि यो	२३९	सुखं किमस्त्यत्र विचा०	११०
सविकल्पस्तयोर्यत्तत्	२३२	सुखमिति मलराशौ	११९
सविकल्पो निर्विकल्पो०	२३०	सुखयति धनमेव	११८
सहयोगो न घटते	१३४	सुखहेतुषु सर्वेषां	२०१
सहवासश्च संसर्गः	१२३	सुखेनैव भवेद्यस्मिन्	१७
साक्षिणं स्वं विजानीयात्	२३२	सुप्तिगतैः सुखलेशैः	३६
साधनचतुष्टयसंपत्तिः	१०४	सुप्तिमूर्च्छोत्थितेष्वेव	१८०
साधनत्वेन दृष्टानां	१३०	सुप्तोत्थितजनैः सर्वैः	१९२
साधनानान्तु सर्वेषां	१४०	सुप्तौ स्वयं विलीना	३६
साधनेष्वपि सर्वेषु	१२८	सुवर्णाजायमानस्य	९

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
सुषुप्तावात्मसद्भावे	१९७	स्वं बालं रोदमानं	७१
सुषुप्तिकाले सकले	१९३	स्वकीयविष्णुमूत्रविसर्जनं	१०७
सुषुप्तौ शून्यमेवेति	१९६	स्वतन्त्रः सत्यसंकल्पः	१५५
सुसूक्ष्ममस्तितामात्रं	२४३	स्वदेहं शोभनं त्यक्त्वा	६
सूक्ष्मत्वे सर्ववस्तूनां	१३	स्वप्नजागरिते सुप्तिं	२८
सूर्याद्यैरर्थभानं	९०	स्वप्नदेहो यथाध्यस्तः	१४
सोऽयं दृश्यानुविद्धः	२३२	स्वप्नावस्थानुभूतं	७७
सोऽयं देवदत्त इति	२१९	स्वप्ने जागरकालीन०	१६६
सोऽयं द्विज इति वाक्यं	३९	स्वप्ने भोगः सुखादे०	८८
सोऽयमाभास आनन्दः	२०४	स्वप्ने मन्त्रोपदेशः	७८
स्थाणौ पुरुषवद्भ्रान्त्या	६२	स्वप्नो जागरणेऽलीकः	१०
स्थितः किं मूढ एवास्मि	२५०	स्वप्नाधान्येन जगतो	१५७
स्थूलं च सूक्ष्मं च	२०३	स्वबोधे नान्यबोधेच्छा	६०
स्थूलसूक्ष्मकारणाख्याः	१७५	स्वभासने वान्यपदार्थ०	२००
स्थूलस्यापि च सूक्ष्मस्य	२०६	स्वमात्मानं परं मत्वा	१५२
स्थूलात्सूक्ष्मतया व्यष्टिः	१६६	स्वयमन्तर्बहिर्व्याप्य	६५
स्थूलाद्यज्ञानपर्यन्तं	१७५	स्वयमेवानुभवत्वात्	३७
स्मरणं दर्शनं स्त्रीणां	१२३	स्वरूपतस्तत्कलशादि	२०९
स्मृत्या लोकेषु वर्णा०	९०	स्वरूपमात्रग्रहणं	२४१
स्यात्तत्त्वं पदयोः स्वा०	२१३	स्वरूपाच्छादकत्वेना०	१५६
स्यादखण्डाकारवृत्तिः	२२९	स्वल्पमप्यन्तरं कृत्वा	९

	पृष्ठम्		पृष्ठम्
स्ववर्णाश्रमधर्मेण	३	स्वामित्वद्योतनायास्मि०	१८७
स्ववासनाप्रेरित एव	१६०	स्वीकुर्वन्व्याघ्रवेपं	७०
स्वविकारं परित्यज्य	१२१	स्वीयैः परैस्ताडनमज्ञ०	१०७
स्वस्वरूपे मनः स्थान०	२३७	स्वेदाज्जाताः स्वेदजास्ते	१७२
स्वस्वोपाधिलयादेव	२५६	स्वेनानुभूतं स्वयमेव	१९६
स्वस्वोपाध्यनुरूपेण	२०७	ह	
स्वाज्ञानज्ञानहेतू	७४	हव्यमहं कव्यमहं	५३
स्वात्मतत्त्वं समालम्ब्य	२३५	हस्तवद्वयमेतस्य	१३३
स्वात्मन्यनस्तमय०	२२४	हितपरिमितभोजी	१६३
स्वात्मानं शृणु मूर्ख त्वं	७	हित्वा द्वौ शबलौ वाच्यौ	३०
स्वात्मैकचिन्तनं यत्त०	१२५	हिरण्यगर्भः सूत्रात्मा	१६६
स्वानुभूतिं परित्यज्य	२४४	हिरण्यगर्भ इत्यस्य	१६६
स्वापरोक्षस्य वेदादेः	१३६	हुताशनानां शशिना०	१४६
स्वाप्नस्त्रीसङ्गसौख्यादपि	७८	हृदाकाशोदितो ह्यात्मा	६५
स्वाभाविकं यदि	४२	हेतुः कर्मैव लोके	८९

परिग्रहण सं. 10377

ग्रन्थालय, के. ए. ति. शि संस्थान

सामनाथ, वाराणसी

